

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2024

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Ségolène HAEHNSEN KAN. Prieblanda 1. Akvarelė, popierius; 40 x 30

Apie parodą Paliesiaus dvare skaitykite p.49

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 31 04
Ramunė MARCINKVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 31 04
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris)
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 62 31 04
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Audronis LIUGA. Laiko slėptuvės kelyje nežinomybės link / 2
Ramūnas TRIMAKAS. Vargšas voverinas / 8

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Arūnas SPRAUNIUS. Pralaimėjimo gėris / 11
Rūta BAGDANAČIŪTĖ. Apie jaudulį mene ir gyvenime / 17

Nuomonės apie nuomones

Kęstutis K. URBA, Arvydas GUOGIS. Lietuvos ateities vizija ar tiesiog miražas? *Kultūros traktavimas Lietuvos strateginiame dokumente ir jo kritika* / 24

Kūryba ir kūrėjai

AI ZOLYNAS. Eilėraščiai / 29
„Nuostabių kelių eini...“ *Feliksą BAJORĄ kalbina Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ* / 32
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Sugrįžimas į Lijoną / 39
Daiva ŠABASEVIČIENĖ. „Kelionės“ palydovė – vaizduotė. *Philipo Glasso opera Klaipėdos valstybiniame muzikiniame teatre* / 42
Marija DAUTARTAITĖ. Katinas ant įkaitusio skardinio stogo / 46
Raminta JURĖNAITĖ. Muzikos ir tapybos sąveika Paliesiaus dvare / 49
Vidas POŠKUS. Stabdant laiką ir emocijas. *Romualdo Lankausko parodos VDA parodų salėse „Titanikas“ ir Šiaulių „Laiptų“ galerijoje* / 51
Mahiras GAMZAJEVAS. Balio Sruogos „Dievų miškas“ azerbaidžanietiška / 55
Aušra Marija SLUCKAITĖ. Dvi noveletės: Karininko žmona. Nemiga / 64

Pažinti naujaip

Saulėnė PUČILIAUSKAITĖ. Mėlynos (truputį keistos) mintys. II dalis / 68

Praeities dabartis

Andrea DONOFRIO. Eurokomunizmas – viltingo projekto iškilimas ir žlugimas / 72

Apie knygas

Rimantas JOKIMAITIS. Vokietijos archyvų duomenys iš kruvinų žemių / 81
Vytautas MARTINKUS. Alkstant Alkupo / 87
Astrida PETRAITYTĖ. Negaliu atsistebėti profesore Viktorija / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Polišinelio paslaptys / 93

Viršelio 1 p.: Kęstutis ZAPKUS. Pirmyn—atgal su nukrypimais. 2013

4 p.: Rimantas MILKINTAS Columna, 2020. Steel beam, fastening elements,
240 x 100 x 100 © 2024 KUBAPARIS
Iš IX Pasaulio žemaičių parodos Plungėje

LAIKO SLÈPTUVÈS KELYJE NEŽINOMYBÈS LINK

1.

Bulgarų rašytojas Georgijus Gospodinovas savo romane „Laiko slėptuvė“ (2024, RaRa), pelniusiam Booker premiją (2023), visuotiniu mūsų laikų simptomu vadina norą sugrįžti į praeitį. Romano pasakotojas su savo partneriu Gaustinu iš pradžių nutaria Šveicarijoje įsteigti kliniką Alzheimeriu sergantiems senukams (linkėjimai Thomo Manno „Užburtam kalnui“!). Atmintį praradę pacientai galėtų ten grįžti į mylimiausius savo gyvenimo periodus, apsigyvenę jiems dedikuotuose kambariuose. Įgyvendinant šią idėją, tampa aišku, kad „iš esmės pirmas dalykas, kuris pranyksta, netekus atminties, yra pats ateities suvokimas“.

Stebėdamas savo pacientus, Gaustinas rašo knygą „Naujos ir būsimos diagnozės“. Joje fiksuoja jų patiriamus simptomus, konstatuoja ateities atsisakymą arba kolektyvinę ateities baimę – futurofobiją. Jos pasekmės – „melancholija, abejingumas arba stiprus įsistvėrimas į praeitį ir įvykių, nutikusių kitaip arba dažniausiai visai neįvykusių, idealizavimas. Palyginti su praeitimi, dabartis stipriai nublanksta, pacientai teigia matantys ją tiesiog bespalvę, o prisiminimai apie praeitį visada spalvoti, nors ir blyškųjų polaroidinių spalvų. Dažnai gyvenama alternatyvioje, prasimanytoje kasdienybėje“. Toks gyvenimas tam tikrų, ypač nedidelių visuomenių sąmonėje kartais įgauna kurioziškas formas.

Humoro jausmo nestokojantis (būtent tai suteikia romanui nepakartojamo žavesio) pasaulio pilietis Gospodinovas dalijasi asmeninėmis refleksijomis apie sugrįžimą į gimtąją Bulgariją, kur tampa liudytoju to, ką Gaustinas vadina „kolektyvinės atminties perprodukcija“. Ji pasireiškia tuo, kad „kuo daugiau visuomenė pamiršta, tuo daugiau kažkas gamina, parduoda, o atsilaisvinusias nišas užpildo atminties pakaitalu“. Nacionalinės šventės, atributika ir lozungai – populiariausios tokio pakaitalo formos.

Gospodinovo knyga pasirodė, kaip sakoma, „ant bangos“. Pasaulį išvydusi 2020-aisiais, ji išpranašavo visuotinę sąmonės lūžį, išryškėjusį po pandemijos, – nusigręžimą nuo liberalių demokratinių vertybių, konspirologijos kultą, masiškai augančias nacionalistines nuotaikas, šlovinančias didingą praeitį. Tokią masinę sąmonę „atminties pakaitalas“ veikia kaip katalizatorių, atveriantis didėjančią visuotinę amneziją ir infantilumą. Ryškiausias to pavyzdys – ne tik Amerikoje, bet ir visame pasaulyje lyg virusas plintanti trampizmo ideologija. Nenuostabu, kad jos oponentus irgi apėmė futurofobija, jie bėgte bėga į savąsias „laiko slėptuves“.

Tokį bėgimą Gospodinovas vertina su neslepiaumu humoru. „Jei ateities Europa neįmanoma, pasirinkime praeities Europą. Paprasta – kai neturi ateities, balsuoji už praeitį.“ Viena iš centrinių knygos vietų – skirtingų Europos šalių gyventojų referendumas dėl praeities, kurioje jie norėtų gyventi. Rinktis galima tik iš XX amžiaus periodų. Daugiausia balsų surenka 7-asis ir 9-asis dešimtmečiai. Populiariausi metai – 1968-ieji ir 1989-ieji. 1968-aisiais „būti dvidešimties su trupučiu ir atsidurti Paryžiaus arba Prahos gatvėse, ko dar galima trokšti?“ Savo ruožtu „beveik visos Rytų bloko šalys (išskyrus Bulgariją ir Rumuniją) pasirenka 1989-uosius, į kuriuos norėtų grįžti ir pradėti naujai“. Už 1989-uosius balsavo ir vokiečiai, vildamiesi, kad pavyks tą tarpsnį ištesti: „Pabandžiau įsivaizduoti nuolatinį Berlyno sienos griovimą, o paskui slaplą jos mūrijimą, idant būtų vėlei sugriauta. Įstrigimas džiaugsme.“

2.

Kas parašė Donaldo Trumpo sugrįžimo į prezidentus dramą? Ji turėjo būti kažkieno parašyta. Visi atsitiktinimai, rinkiminės kampanijos vingiai – šios dramos dalis. Kaip ir pati Trumpo persona, įkūnijanti giluminę histrionišką teatro pradą. Per visą rinkiminę kampaniją Trumpas jį personifikavo su nusistebėtina savo amžiui jėga ir be jokių stabdžių.

The New York Times apžvalgininkas Shawnas McCreeshas, iš arti stebėjęs rinkiminius mitingus įvairiose Amerikos vietose, straipsnyje „Kaip Trumpas rado ryšį su tokia daugybe amerikiečių“ vieno iš pašnekovų, fermerio lūpomis lakoniškai nusakė šio fenomeno esmę: *He gets us* (pažodinį vertimą „Jis mus paėmė“ galima versti ir „Jis mus padarė“). Panašius pasisakymus McCreeshas girdėjo iš daugybės žmonių skirtingose Amerikos vietose. Šioje frazėje glūdi ir noras būti „paimtiems“, ir suvokimas, kad yra „padaryti“. Šitaip žiūrovai gali sakyti apie genialiai savo vaidmenį atlikusį aktorį, tačiau teatre jie aiškiai suvokia, ką čia veikia ir mielai leidžiasi „paimami“. O kai tokios šalies kaip Amerika dauguma piliečių, rinkdami prezidentą, yra „padaromi“, tai jau visai kitas atvejis.

Po rinkimų daug kas pradėjo laužyti galvas, bandydami suprasti triuškinančios Trumpo pergalės fenomeną, ir, matyt, dar ilgai laužys. Demokratų šalininkai dėl to kaltina šios partijos padarytas klaidas. Bideno prezidentavimo metais visiškai pasidavę kairiųjų ideologijai, demokratai neįvertino, kokias vertybes išpažįsta eiliniai amerikiečiai. Niujorke gyvenantis latvių kilmės rašytojas intelektualas Aleksandras Genis tvirtina: „Pradėta vertinti žmones ne pagal jų galimybes, bet pagal odos spalvą, seksualinę orientaciją ir t. t. Prieš tai protestuoja visa Amerika.“ Net aršiausi naujai išrinktojo prezidento oponentai sutaria dėl vieno – ši pergalė demonstruoja, kad Trumpas nėra kažkoks išsišokėlis marginalas, kaip buvo teigiama per pirmąjį jo prezidentavimo periodą, bet naujosios Amerikos fenomenas. Jos „naujasis normalumas“.

Nemirtingi klasikai Shakespeare'as ir Molière'as – neišsenkamas visų laikų teatro šaltinis. Trumpo vieša-

sis fenomenas sudurstytas iš dviejų diametraliai skirtingų klasikinių personažų – Tartiufo ir Ričardo III. Kerinčiai besišypsancio apgaviko, kuriame kiekvienas mato tai, ką nori matyti, ir užkietėjusio piktadario, kuris paiso tik savo *ego*. Nuostabu, kaip ši dermė užhiptonizavo milijonus laisvojo pasaulio piliečių!

Minėtame straipsnyje McCreeshas rašo, kad įvairiose Amerikos vietose matė, kaip lengvai Trumpas rasdavo bendrą kalbą su eilinais skirtingų profesijų, tikėjamų, odos spalvos amerikiečiais. Iš aibės pokalbių su šiais žmonėmis McCreeshas suprato, kad užsimegzdavęs ryšys su pretendentu į prezidentus neturėjo jokio racionalaus paaiškinimo. „Žmonės jame matė tai, ką norėjo matyti. Ir tikėjo, kad jį pažįsta, o jis juos taip pat.“ Uždavęs sau klausimą, „kaip žmogus su sidabrinio šaukšteliu ir auksiniu tripleksu virš Penktosios Aveniu“ gali kažką suprasti apie paprastų žmonių gyvenimą, McCreeshas atsakė vienos iš pašnekovių lūpomis: „Jis tiesiog žino, iš kur mes atėję“. Bet niekam iš taip manančių nekilo klausimas, ką jis iš tikrųjų žino.

Trumpą iškėlė į padanges nepavykęs pasikėsinimas į jo gyvybę. McCreeshas rašo, kaip meistriškai pasikėsinimo auka išnaudojo šios dramos atomazgos stebuklą – patraukė savo pusėn tuos religingus amerikiečius, kurie iki tol baisėjosi Trumpo amoralumu: „Autobuso vairuotoja iš Butlerio man sakė esanti „1000 procentų“ tikra, kad Trumpą pasirinko Dievas išginti blogiui, todėl jo pergalė nulemta. Šią mintį aš girdėjau minioje daugybę kartų.“ Ir štai genialusis histrionas Trumpas, ankstesniais prezidentavimo metais Kristaus nukryžiovimo dieną linkėjęs Amerikos žmonėms „linksma penktadienio“, išmoko religinių ritualų gestus, kuriuos meistriškai pritaikė savo mitingams. Minios kone šaukia *Aleliuja...*

Kita, demoniškoji, Trumpo pusė artima Ričardui III. Shakespeare'as vieno išraiškingiausių blogio įsikūnijimų nepavaizdavo manipulatorium. Jis apskritai nėra politikas, tiesiog išsišokęs netašytas „bernas“, nepaisantis gerų manierų. „Kietas bičas“. Būtent tai padeda jam užkariauti labiausiai jo nekenčiančios Ledi Anos, karaliaus, kurį Ričardas nužudė, našlės širdį ir „padaryti“ Angliją. Žinoma, Shakespeare'o pjesėje už tai laukia

Didžiojo istorijos mechanizmo nulemtas neišvengiamas atpildas. Gyvenime taip atsitinka nebūtinai...

„Kieto bičo“ įvaizdis prisimenamas, aptariant Trum-po bendrumą su Putinu. Rusijoje taip valdyti – reiškia tapti nusikaltėliu. Nenužudysi tu, nužudys tave. Bet ką tai reiškia Amerikoje? Ar „kietas bičas“ Trumpas, kurį pasirinko dauguma amerikiečių, nėra aiškus signalas, kad demokratinės normos ir institucijos jų neapsaugo, reikia vieno stipraus globėjo, kuris žada spręsti kasdieninius reikalus, užuot gynęs abstrakčią demokratijos idėją? Laikas parodys, kiek Trumpui rūpės už jį balsavusių eilinių amerikiečių kasdieniniai reikalai...

„Mes negrįšime atgal!“ – skelbė pagrindinis rinkim-nis Kamalos Harris šūkis. Amerika pasirinko grįžti atgal. Maža to, pasirinko revanšistinę, histriono surežisuotą su-grįžimą. Galimas to pasekmės iškart po rinkimų rezul-tatų paskelbimo savo paskyroje *x.com* vaizdžiai nusakė populiarius rašytojas Stephenas Kingas: „*Daugelyje par-duotuvų, kur parduodami gražūs, tačiau trapūs daiktai, galima pamatyti užrašą: Gražiai atrodo, malonu laikyti rankoje, bet kai tik sulaužysit – tai parduota. Tą patį gali-ma pasakyti ir apie demokratiją.*“ Klausimas, ar dauguma amerikiečių šį „*gražų daiktą*“ jau pasiren-gę sulaužyti, jei lieptų totemą įkūnijantis genialusis histrionas, kurį „*Die-vas išgelbėjo tam, kad jis išgelbėtų Ameriką*“?

3.

Berlynas irgi „*laiko slėptuvė*“... Toks, kokį jį atradau, praėjus beveik dešimtmečiui po sienos griuvimo. Tada šis miestas buvo vitališkumo įsikūnijimas. Tarpinė stotelė tarp praeities ir ateities. Pirmąkart čia atvykau 1998-aisiais. Ore dar tvyrojo „*įstrigimas džiaugsme*“. Miesto centre stūksojo sienos fragmentai, spalvotais grafičiais išpaisyti Vakarų ir nykiai pilki Rytų pusėje. Už jų vėrėsi didelės laukymės su kranų miškais ir dygs-tančiais naujais statiniais. Miestą perpjovusios 43 km sienos likučiai atrodė gigantiška gyjanti žaizda. Ber-lyno „tarpstotės“ dvasią geriausiai įkūnijo Potsdamo aikštė – milžiniška žiojėjanti tuštuma miesto viduryje, neribotų galimybių erdvė, kurioje tvėrėsi naujas pasau-

lis. Kitur skvoterių užimti namai, apleisti kvartalai su transparantais ir grafičiais skelbė anarchistinį maištą prieš nenumaldomai artėjantį kapitalistinį rytojų. Išsi-vadavę iš betoninės sienos ir baimės gauti kulką į nugarą už jos peržengimą, Rytai puolė į glėbį Vakarams. Vis-kas maišėsi lyg verdančiame katile. „Berlynas: didžiojo miesto simfonija“ – taip vadinosi XX amžiaus pradžioje sukurtas Walterio Ruttmanno nebyliojo kino šedevras. Amžiaus pabaigoje „Berlyno simfonija“ skambėjo visais įmanomais žanrais ir stiliais. Šiame mieste dar buvo ga-lima patikėti Utopija. Ir sutikti Wimo Wenderso neby-lius angelus, pamatyti miestą jų akimis, kai nespaltotas pasaulis staiga atgauna spalvas...

Tokį Berlyną išvydau, čia atvykęs su Eimunto Ne-krošiaus „Hamletu“, kaip besikuriančio „Meno for-to“ tarptautinių gastrolių vadybininkas. Surengti šias gastroles, paveldėtas iš festivalio *LIFE*, buvo pirmoji darbinė mano užduotis. „Hamletą“ rodėme net dešimt kartų anuomet garsiaje *Hebbel* teatre. Išvyka buvo alinanti dar ir todėl, kad spektaklis didesnio vokiečių publikos dėmesio nesulaukė. Nekrošius atrodė svetim-kūnis Berlyne. Kunkuliuojantis šio miesto „katilas“ reikalavo veikalo su aktualiais socialiniais-politiniais „ingredientais“. Anuomet kaip ant mielių kilo Franko Castorfo vadovaujamas *Volksbühne* teatras, manifesta-vęs antikapitalistines idėjas. Ir naujosios dramaturgi-jos vėliavą iškėlęs jauniausios teatralų kartos traukos centras *Baracke*, įkurtas ką tik studijas baigusio reži-sieriaus Thomaso Ostermeierio su bendraminčiais.

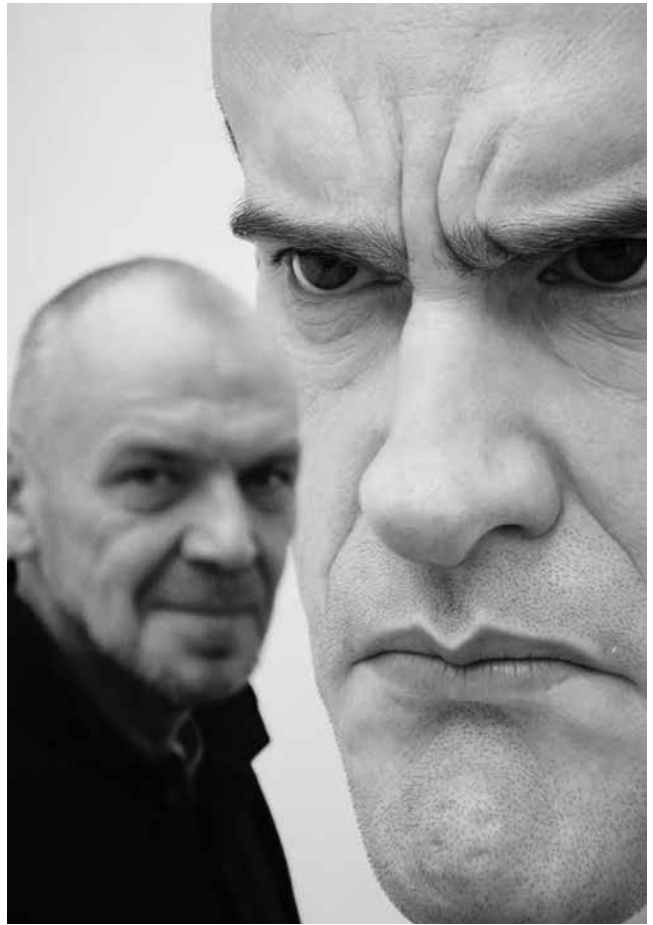
Baracke – nedidelė dėžė, prigludusi prie istorinio *Deutsches Theater (DT)*. Paradoksalu, kad šis kišeninis teatras, tapęs revoliucijos vokiečių teatre lopšiu, buvo vieno konservatyviausių Vokietijos teatrų padalinys. Ostermeieris su kompanija greitai gavo kvietimą va-dovauti respektabiliam repertuariniam *Schaubühne* teatrui Vakarų Berlyne, per du pirmuosius darbo de-šimtmečius išgarsino pasaulyje naują vokiečių teatro veidą. Lankiausi *Baracke*, bendravau su Ostermeieriu prieš pat jam persikeliant į *Schaubühne*. Tada jis panie-kinamai mostelėjo netoliese esančio *Berliner Ensemble* pusėn – ten, Brechto namuose, su anšlagais buvo ro-doma Roberto Wilsono komercinė „Dantono mirtis“.

Ostermeieris kalbėjo apie visai kitokias idėjas. *Baracke* vadovus pakviečiau į Nekrošiaus „Hamletą“. Po pirmo veiksmo visi išėjo – ne tas teatrinis *vaibas*.

„Manau, aukščiausio lygio režisūrinis teatras prarado ryšį su mus supančia realybe. Teatrui reikia naujų šiuolaikinių autorių, galinčių sugrąžinti jam gyvenimo pojūtį“, – per aną mudviejų pokalbį teigė *Baracke* įkūrėjas. Ne jis vienas taip manė. Ieškoti „gyvenimo pojūčio“, statant naująją dramaturgiją, anuomet tapo nauja galinga teatro banga. Jos įkvėptas ir aš pradėjau rengti „Naujosios dramos akciją“, išėjęs iš „Meno forto“. Vėliau ratas apsisuko ir *Schaubühne* teatre sukurti geriausi paties Ostermeierio spektakliai įkūnijo „aukščiausio lygio režisūrinį teatrą“. Beje, trumpas susitikimas su Nekrošiaus „Hamletu“ šiam režisieriui nenuėjo veltui, – gerokai vėliau *Schaubühne* teatre jo pastatyta me „Hamlete“ atsirado panaši vandens stichija...

Dar vienas anų laikų virsmo pavyzdys – Berlyne surengta didelė skandalingai išpopuliarėjusio Damieno Hirsto ir kitų *Young British Artists* judėjimo menininkų paroda vienoje centrinių miesto parodų salių. Nuėjome į ją kartu su Nekrošiumi. Atstovėję didelę eilę, pamatėme garsiuosius Hirsto supjaustytus ir formaline panardintus ryklius, užkonservuotas avis, nupjautas ir mūsų nusėstas jų galvas, aibę kitų anuomet nuostabą kėlusią naujojo meno eksponatų. Prie vieno iš jų, milžiniškos hiperrealistinės žmogaus galvos, Nekrošius sutiko nusifotografuoti. Tai viena iš nedaugelio nuotraukų, kurioje jis šypsosi...

Berlyno „laiko slėptuvėje“ anuomet slypėjo kažkas viltingo. Kaskart grįždamas į šį miestą apie tai pagalvoju. Dabartinis Berlynas visai kitoks. Anarchiją pakeitė politinis korektiškumas, utopines svajones – pragmatiškas išsikačiavimas. Tai juntama tiek kasdieniniame gyvenime, tiek teatrų scenose, perteikiančiose dabartinį pasaulio ritmą. Bet bandoma ir išsiveržti iš šito ritmo, pasitelkiant meninio maišto ir anarchijos dozes, kadaise padėjusias atsirasti Castorfo mitui, Ostermeieriui išpuoselėti savo teatrinę madą. Tokia kryptimi eina radikalčiai atsinaujinęs *Berliner Ensemble* (greita jaunų režisierių ten stato spektaklius ir Castorfas, miesto valdžios išprašytas iš *Volksbühne*), hipsteriškas

Eimuntas Nekrošius prie hiperrealistinio portreto

HAU. Kad ir kiek naujumo reikalautų gyvenimas, pačiame šio miesto genetiniame kode kaip ir „laiko slėptuvėje“ slypi kažkoks nekintamas pastovumas.

„Laiko slėptuvės“ fenomenas lėmė ir didelį susidomėjimą fotografijų paroda „Svajonė tęsiasi – Berlynas, 90-tieji“, surengta *Amerika-Haus* patalpose. Jos autoriai – Rytų Berlyne 1990-aisiais susibūrusi jaunų fotografų grupė *OSTKREUZ*, fiksavusi pirmąjį miesto gyvenimo dešimtmetį po sienos griuvimo. Šiandien tai viena žinomiausių Vokietijos fotoagentūrų.

Paroda „Svajonė tęsiasi – Berlynas, 90-tieji“ – ne šiaip kelionė laike, bet paties „prarasto laiko“ tėkmės dokumentas. Išraiškingai užfiksuota Berlyno kvartalų tikrovė, įvairaus amžiaus bei profesijų žmonių veidai atskleidžia pulsuojančią miesto gyvenimą tarp eufo-

Parodos „Svajonė tęsiasi – Berlynas, 90-tieji“ afiša Autoriaus nuotrauka

rijos ir kasdienybės, pokyčių troškulio ir nepatiklaus žvilgsnio į naująjį pasaulį. Parodą simboliškai įrėmina dvi viena priešais kitą pakabintos nuotraukos. Vienoje pliktėlėjusių oficialių asmenų (politikų?) grupė nusišukusi žiūri į naujų statybų Potsdamo aikštėje plotus. Kitose į žiūrovus žvelgia grupelė paauglių, už kurių matyti Berlyno sienos likučiai ir statybų kranai. Kažin, ar jų svajonė išsipildė?

4.

Kanadiečių režisierius Robertas Lepage'as – vienas iš nedaugelio, prieš ką turėtų nulenkti galvas naujųjų technologijų teatre adeptai. Joks kitas teatro menininkas nėra taip ilgai ir nuosekliai eksperimentavęs su šiuolaikinėmis technologijomis, kurdamas sudėtingus sceninius opusus. Lepage'as – jau tris dešimtmečius Kvebeke veikiančios garsios tarpdisciplininės kampanijos *Ex Machina* įkūrėjas ir vadovas, pristatantis didelio atgarsio pasaulyje sulaukiančius spektaklius ir meno projektus. Be to, Lepage'as dar ir vaidina, rašo pjeses, režisuoja filmus, stato operas garsiose pasaulio

scenose. Pasitelkdamas naujas technologijas, šis menininkas geba kurti jam vienam būdingą teatro magiją. Kadaise, kai Eimunto Nekrošiaus spektakliai, sukurti dar Jaunimo teatre, keliavo po pasaulį, vienas iš komplimentų jaunam lietuvių genijui skambėjo maždaug taip: prieš skurdųjį jo teatrą Lepage'o mašinos turėtų susigėsti...

Spalio pradžioje *Schaubühne* teatras parodė Lepage'o premjerą „Tikėjimas. Pinigai. Karas. Meilė“. Tai pirmasis kanadiečio spektaklis vokiečių teatre, sukurtas pagal originalų, specialiai šiam pastatymui ir teatrui parašytą scenarijų. Beveik penkias valandas truncančiame spektaklyje, kurio veiksmas apima daugiau kaip 80 metų (nuo 1945 iki 2024 m.) septyni aktoriai įkūnija 60 personažų.

W. G. Sebaldas yra sakęs, kad istorija vyksta tą akimirką, kai apie ją galvoji. Kitaip tariant, kai su ja randi asmeninį ryšį. Nesužmoginta istorija yra abstraktūs įvykiai, neturintys su mumis visai arba beveik nieko bendra. Tokia mintis artima Lepage'o požiūriui į istoriją, jo kūryboje užimančiai svarbią vietą.

Pirmąjį tarptautinį pripažinimą Lepage'ui pelnė „Drakono trilogija“, dar iki *Ex Machina* atsiradimo sukurta Monrealio priemiestyje. Penki aktoriai, kuriuos režisierius surinko apleistame garaže, „niekieno žemėje“, ant smėlio ir žvyro pradėjo kelionę, tapusią legenda. Pasitelkdamas vien savo vaizduotę, jos dalyviai sukūrė penkiasdešimties minučių eskizą, virtusį šešių valandų teatrinio epu apie mažą kinų kvartalą Kvebeke. Apkeliavusi kone visą pasaulį „Drakono trilogija“ – jaudinamai paprastas spektaklis, primenantis ankstyvąjį Eimunto Nekrošiaus teatrą, ypač „Ilgą kaip šimtmečiai dieną“. Įdomu, kad abu spektakliai gimė kone tuo pat metu skirtingose pasaulio pusėse.

Žiūrėdamas naujausią Lepage'o pastatymą „Tikėjimas. Pinigai. Karas. Meilė“ susidariau įspūdį, kad jis bando grįžti prie „Drakono trilogijos“ paprastumo. Šįkart vaidina ne penki, o septyni aktoriai, atliekantys gerokai daugiau vaidmenų. Istorinis pasakojimo laikas irgi kitas, nors apima kone ištisą amžių. Tiesa, „Drakono trilogijoje“ buvo keliaujama iš dabarties į praeitį, o naujausiame spektaklyje – iš praeities į dabartį. Bet

abiejuose pasakojimas nėra linijinis ir nepaklūsta priešasties-pasekmės logikai.

Spektaklio „Tikėjimas. Pinigai. Karas. Meilė“ veiksmas remiasi kortų žaidimo principu. Pats jo kūrimas prasidėjo nuo kortų kaladės, kurią režisierius atsinešė į pirmąją repeticiją, dar nežinodamas nei būsimos spektaklio siužeto, nei personažų. Metus jis su aktoriais improvizavo, kol išplėtojo keturias būsimos spektaklio temas. Tikėjimas, pinigai, karas, meilė atitinka keturias kortų mostis – kryžiai, pikai, būgnai, vynai. Keturios istorijos – keturi spektaklio veiksmas. Karas sieja visas temas ir yra visų veiksmų potėmė. Esminė sąvoka – tikėjimas. Nuo jos viskas prasideda.

1945-aisiais, karo pabaigoje, į vieną Vokietijos vienuolyną atnešamas kūdikis, juodaodė mergaitė (matyt, amerikiečių kareivio ir vokietės meilės vaisius). Vienuolės ją užaugina. Ir štai mergina 7-ojo dešimtmečio pradžioje išvyksta į Paryžių, ten susidomi madomis, atranda įžymybių pamėgtą *Café de Flore*, filmuojasi Naujosios bangos filme, galiausiai nuo jo režisieriaus pastoja. Pagimdžiusi kūdikio atsisako, pasirenka karjerą... Dar tik paauglės ir jau suaugusios moters vaidmenį kuria aktorė Alina Vimbai Strähler. Ta pati aktorė ketvirtame veiksmo vaidins anos moters dukterį, patenkančią į neįtikėtiną situaciją: jos buvęs vyras homoseksualas kartu su draugu nusprendžia turėti vaiką. Per paslaugas teikiančią agentę susiranda surogatinę motiną ukrainietę. Ir paprašo, kad „tam reikalui“ pagelbėtų buvusi žmona, jau gyvenanti Amerikoje... Žinoma, bendravimas vyksta per *zoom*. Ekranai sujungia skirtingus žmones skirtingose pasaulio šalyse bendrai transakcijai. Vaikas gimsta, prasidėjus karui Ukrainoje, todėl jį reikia kuo skubiau iš ten išgauti. Tos pačios tamsiaodės aktorės Alinos Vimbai Strähler vaidinama tikroji kūdikio motina po visų peripetijų galiausiai lieka viena su mažyliu ant rankų kažkur Ukrainos tarpstotėje... Karų skirtingais amžiais verpetuose paliktų ir susigrąžintų kūdikių istorijos pradeda ir užbaigia spektaklį.

Pinigų tema plėtojama antrame veiksmo, pasakojant visai kitos šeimos istoriją. Veiksmas vyksta aštuntajame dešimtmetyje Vakarų Vokietijos Baden Badeno kurorte. Nusprendusi palikti savo vyrą, arogantišką niekšą, vidutinio amžiaus moteris pasineria į lošimą. Priklaus-

somybė nuo pinigų atskleidžia jos patirtą traumą. Praradusi viską – šeimą, pinigus, brangiausius daiktus – ji sutinka vokiečių kareivį, traumotą Afganistane...

Spektaklyje beveik nėra dekoracijų. Tik keturi nedideli scenos vidury kabantys ir sinchroniškai judantys monitoriai. Dar neprasidėjus spektakliui juose matome skirtingas kortų mostis. Siužetui plėtojantis ekranai tampa langais, vaizduojančiais įvairiausias veiksmo vietas nuo vienuolyno iki kylančio lėktuvo. Matome ir pro traukinių langus lekiančius peizažus, ir oro uostų, geležinkelio stočių maršrutų tablo, ir septintojo dešimtmečio Paryžiaus *Café de Flore*, galiausiai, *zoom'u* transliuojamus veidus... Magiškos ekranų transformacijos tuščioje tamsioje erdvėje – pagrindinis vizualinis Lepage'o triukas.

Žaibiškai kintančių situacijų tarpusavio sąsajos kuria ne vien teatrinę magiją. Pasaulinė istorija užbraukia veikėjų planus ir lūkesčius. Lemiamą reikšmę įgauna atsitiktinumas kaip ir lošime. Žaibiškas istorijos posūkis viską sugriauna, todėl tai, kas dar vakar atrodė neįtikėtina, šiandien tampa norma. Ši transformacija, metaforiškai pavaizduota scenografijoje ir meistriškai perteikta aktorių, nusako esminę Lepage'o spektaklio mintį apie žmogaus vietą laike ir jo santykį su ateities nežinomybe.

P. S.

Apsilankęs parodoje „Svajonė tęsiasi – Berlynas, 90-tieji“, ten pat knygyne aptikau solidžiai išleistą kino režisieriaus Wimo Wenderso polaroidinių nuotraukų albumą su autoriaus užrašais. Kadaisė ypač mėgau Wenderso „kelio filmus“ (*road movies*), kurių vaizdo estetikai padarė įtaką režisieriaus mėgtos polaroidinės nuotraukos. Šiandien „*prisiminimai apie praeitį, visada spalvoti, nors blyškųjų polaroidinių spalvų*“, irgi yra „*laiko slėptuvė*“, į kurią norisi pabėgti nuo pasaulį užtvindžiusių vaizdų, fiksuojamų mobiliaisiais telefonais. Vartydamas albumą radau užrašą: *Makes much more sense to live in the present tense* („Daug prasmingiau gyventi esamajame laike“). Juk esamasis laikas ir duotas tam, kad gyventum. ■

VARGŠAS VOVERINAS

Kai biurokratai visu rimtumu imasi voverių, ateina metas sunerimti žmonėms.

Niujorko valdžia, nekreipdama dėmesio į valstiją užliejusį nusikaltimų tvaną, įgyvendino siauraprotystės „proveržį“ ir beprasmių žiaurumo „pokyti“. Interneto įžymybė – voveriukas vardu Riešutėlis (angl. *P’Nut* arba *Peanut the Squirell*) 2024 m. spalio 30 dieną buvo atimtas iš savininkų ir netrukus jam įvykdyta eutanazija. JAV Aplinkos apsaugos departamentas pranešė, kad septynerių metų amžiaus voveriną (voverės patiną) konfiskavo ir nužudė Niujorko valstija.

Skaitant tokius oficialius pranešimus nereikia jokių „sąmokslo teorijų“, „melagienų“ ar įrodinėjimų, kad „Žemė plokščia“. Namo apgultis, šturmas, šeimos terorizavimas, voverino gaudymas bei sunaikinimas (numarintas ir kartu su juo gyvenęs meškėnas) šalies mokesčių mokėtojams kainavo apytikriai 80 000 (taip, skaičiuokite atidžiai – aštuoniasdešimt tūkstančių) dolerių. Nereikia stebėtis, kad internetas sprogo (tiesiogine šio žodžio reikšme) pykčiu, nepasitenkinimu, panieka valdžios institucijoms.

Tai ne „Kremliaus dezinformacija“ ar „trampistų pramanai“. *Instagram’o*, *Facebook’o* ir *TikTok’o* garsenybę kartu su meškėnu Fredu numarino, kad „iširtų dėl pasiutligės“ (Brandon Kyc. *Peanut the squirrel euthanized by DEC to test for rabies*. Nov 1, 2024, MyTwinTiers.com. Taip pat galima rasti internete: <https://www.mytowntiers.com/chemung-county/peanut-the-squirrel-euthanized-by-dec-to-test-for-rabies/> [žiūrėta 2024-11-07]). Pasak Niujorko valstijos Aplinkos apsaugos departa-

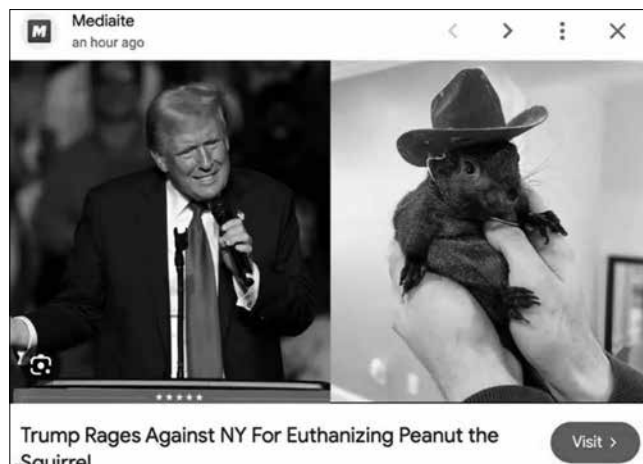
mento, voverinas, kuris per visą viešai matomą bei internete transliuojamą savo gyvenimą buvo itin klusnus ir draugiškas, vienam tyrėjui įkando į ranką, todėl nedelsiant atimtas iš savininko Marko Longo jo namuose Elmiroje (Niujorko valstija). Pranešta: „*Su tyrimu susijusiam asmeniui įkando voverė. Siekiant ištirti, ar gyvūnai neserga pasiutlige, jiems įvykdyta eutanazija. Visiems, turėjusiems kontaktą su šiais gyvūnais, primygtinai rekomenduojama pasikonsultuoti su gydytoju.*“

Anoniminiai skundikai užsiundė tarnybą, kurios audringa veikla nenustebino. Kadaisė priklydusį voveriną išgelbėjusio, jį priglaidusio, prisijaukinusio vyro namuose penkias valandas darė kratą 10 vyriausybės pareigūnų. „Šio reido metu jie elgėsi su manimi kaip su teroristu, tarsi būčiau narkotikų prekeivis. Jie penkias valandas niokojo mano namus, – pasakojo Markas Longo. – Jie klausinėjo mano žmonos, kuri yra vokiečių kilmės, koks jos imigracijos statusas. Teiravosi, ar mano namuose yra stebėjimo kameros. Neleido man eiti net į tualetą be policijos palydos, kuri vėliau iškrėtė tualetą gilinę dalį, kad įsitikintų, ar ten ko nors neslepiu.“

Pasak JAV ekonomisto, mąstytojo Thomo Sowell, „*niekada nesuprasite biurokratijos, kol nesuvoksite, kad biurokratams procedūra yra visas, o rezultatai – niekas.*“

Tarsi šito būtų negana, amerikietiško Brežnevo, t. y. Joe Bideno šalininkai (tuo metu vyko prezidento rinkimų kampanija) užsipuolė Donaldą Trumpą, kaltindami, kad voverino žūtį jis panaudojęs rinkimų tikslais, ta pačia proga neva užsipuolęs imigrantus ir pan. Trumpo komandos atstovė Karoline Leavitt paaiškino,

kad kandidatas nieko panašaus nesakė, t. y. netvirtino, kad voverinas „*nekaltas visais atžvilgiais*“, juo labiau nelygino jo su [nelegaliu] migrantu.

Demokratų partijos ideologinei linijai atstovaujantis leidinys (primenantis liberalbolševizmo ruporą) paskelbė pramanytą Trumpo komentarą, kuriuo, kaip melagingai teigiama, tuometis kandidatas į JAV prezidentus esą apgailestavo, kad „*baisios gubernatorės*“, demokratės Kathy Hochul paliepimu iš Marko Longo buvo atimti jo augintiniai – voverinas Riešutėlis ir meškėnas Fredas, juos „*nužudė Niujorko valstija*“. Straipsnyje „Trumpas įtūžo, kad Niujorke įvykdytas voverino Riešutėlio neskausmingas numarinimas“ ironizuojama: „*Jei Riešutėlis būtų galėjęs pasakyti, kad yra iš Meksikos, jie būtų davę Buddy Squirrel viešbučio kambarį ir dovanų kortelę su 500 dolerių, – pridūrė rėksnys.*“ Antitrampininkai, be perstojo klykiantys apie *fake news* (melagingas naujienas), patys eilinį kartą apsimelavo. Be abejo, atsiprašyti ar kaip nors pakomentuoti savo pačių melą jie neketina.

Nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo

Klausimas, ar nebūtų paprasčiau tiesiog išvaikyti zoogestapininkus, o kontorą panaikinti, nėra grynai hipotetinis. Elonas Muskas ir Vivekas Ramaswamy's turės sumažinti JAV federalinės vyriausybės išlaidų sumą, 2024 metais pasiekusią astronominius mas-tus – 6 750 000 000 000 000 dolerių. Ši grupė dirbs už vyriausybės ribų, siekdama „*išardyti biurokratiją, perteklinį reguliavimą, sumažinti neekonomiškas išlaidas, restruktūrizuoti federalines agentūras*“, – teigiama išrinktojo prezidento Donaldo Trumpo pareiškimė. Ne-

verta stebėtis, kodėl antitrampinis kauksmas ritasi nuo Los Andželo ir Vašingtono iki Briuselio ir Vilniaus. Beje, surasti sričių, kur apkarpyti lėšų švaistymą, nėra sunku – daugybė žadą atimančių pavyzdžių pateikia-ma pačios vyriausybės ataskaitose:

– **kačių tyrimai Rusijoje:** 2021 m. Nacionalinis sveikatos institutas (angl. *NIH*) skyrė 549 000 JAV dolerių Rusijos laboratorijai, kuri atliko eksperimentus su ka-tėmis, įskaitant dalies smegenų pašalinimą ir patikri-nimą, ar jos vis dar galės vaikščioti bėgimo takeliais;

– **beždžionių, tarp jų „transvestitų“ programa:** Nacionalinis sveikatos institutas 33 milijonus dolerių skyrė imonei, kuri valdo „Beždžionių salą“ – maždaug 3 000 primatų koloniją ir siunčia juos į laboratorijas moksliniams tyrimams. Be to, Nacionalinis sveikatos institutas nepagailėjo 3,7 mln. dolerių, kad išsiaiškin-tų, koks beždžionių „požiūris“ į azartinius lošimus. 12 mln. dolerių atiteko Misisipės universitetui, kuris užsimojo atlikti bandymus, kaip beždžionės veikia metamfetaminas, o Floridos laboratorija gavo 477 000 dolerių „transseksualių“ beždžionių – patinų, kuriems suleista moteriškų hormonų, – tyrimams;

– **p pinigai numirėliams:** 2023 m. federalinė vyriau-sybė išsiuntė 1,3 mlrd. dolerių čekius mokesčių ins-pেকcijos, *Medicare* ir įvairių veteranų grupių jau mi-rusiems žmonėms. Tą galima lengvai sustabdyti. Iždo departamentas turi apribojimų / draudimų sąrašą, visi atsisveikinusieji su šiuo pasauliu turėtų būti jame. Ta-čiau išmokas tvarkančios agentūros ir Iždo departa-mentas neatlieka kryžminio patikrinimo;

– **kriminalinių elementų išlaikymas:** kaliniai, kurie, kaip manoma, vis dar yra laisvėje ir nedirba, 2023 m. gavo 171 mln. dolerių nedarbo arba socialinės apsaugos iš-mokų. *Medicaid* ir *Medicare* išsiuntė 101 mln. dolerių netinkamų mokėjimų, sukčiai iš mokesčių inspekcijos pasisavino maždaug 546 mln. dolerių;

– **sukčiaujantys mokesčių inspektoriai:** blogo el-gesio pavyzdį rodo patys JAV Vidaus pajamų tarnybos darbuotojai. Nuo 2021 m. spalio iki 2023 m. spalio šios tarnybos darbuotojai buvo nesumokėję 50 mln. dolerių mokesčių, tačiau dėl jų vengimo iš tarnybos atleista tik 20 darbuotojų. Jeigu pati Vidaus pajamų tarnyba nusu-

kinėja mokesčius, kaip turėtų elgtis šalies gyventojai?

– **perteklinis gamtosaugininkų apginklavimas:**

Aplinkos apsaugos agentūra patraukė dėmesį, kai išleido 620 000 JAV dolerių ginklams ir šaudmenims, įskaitant neperšaunamas liemenes ir skydus, naktinio matymo įrangą, karinės klasės ginklus, kurie, pasak kritikų, nėra būtini;

– **išmokos komunistinei Kinijai:** 2017–2022 m. JAV Valstybės departamentas Kinijos Liaudies Respublikai skyrė beveik 58,7 mln. dolerių, iš jų beveik 100 000 JAV dolerių panaudota „lyčių lygybei“ propaguoti, pasitelkiant žurnalo *New Yorker* karikatūras;

– **„drag šou“ Ekvadore:** JAV Valstybės departamentas 2022 m. skyrė 20 600 JAV dolerių dotaciją transvestitų centrui Ekvadore (bent jau taip nurodyta svetainėje *USAspending.gov*). Ši dotacija panaudota sukurti „12 drag teatro spektaklių“ ir „dviejų minučių dokumentiniam filmui“.

Tokius faktus, skaičius, pavyzdžius galima vardyti iki begalybės. Pasak Walterio E. Williamso, JAV įkūrėjai žinojo, kad demokratija veda į tironiją. Sąvoka *demokratija* nėra vartojama nė viename iš JAV Steigimo dokumentų – vizija buvo Respublika, įtakingų politikų ir biurokratų arba, kaip šiandien madinga sakyti, giluminės valstybės ribota valdžia. Kaip ir buvo numatę Steigėjai, JAV piliečiai pasinaudojo pirmosios pataisos suteiktomis teisėmis, savo laisve balsuoti ir nubaudė demokratų už politinį jų piktnaudžiavimą bei pasipūtimą. Žinia buvo tokia pribloškianti, kad demokratai riejasi tarpusavyje, kas kaltas dėl šios nesėkmės. Žinoma, jie vengia įvardyti tikrąją politinės savo katastrofos priežastį, o tai ilgą laiką vykdytas kairiųjų projektas, pasak Husseino Baracko Obamos, „iš esmės transformuoti Ameriką“. Šie rinkimai parodė, kad piliečiai gali teisingai pasirinkti, nepaisydami

politinės sistemos trikdžių ir to, kad jau yra išardyti ir toliau naikinami konstitucinių teisių ir laisvių saugikliai. Perfrazuojant Benjaminą Frankliną, amerikiečiai turi teisę tarti: „Mes išgelbėjome savo Konstitucinę Respubliką, dabar turime ją išsaugoti, o tam reikės uolumo ir mūsų lyderių atsakomybės.“

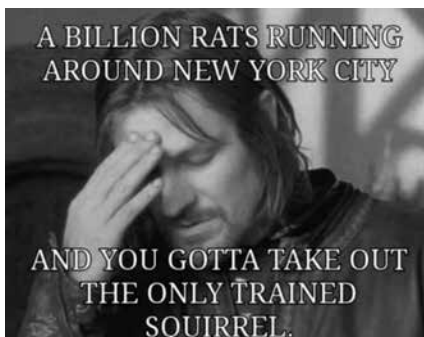
Korupcijos raupų išėsto aparato landžiojimas valstybės vardu į kiekvieno asmeninę erdvę ypač nepatinka gyvenantiems šia pusę Atlanto, nes dauguma jų žino, kiek kainavo *laisvė* ir kokia jos tikroji vertė. Viena biurokratinė kvailystė po kitos, įkyri kontrolė, parodomieji susidorojimai dėl visiškų niekų kelia ne šiaip susierzinimą – reikalaujama esminių permainų. Pajaukavimas: „*Man labiau patinka vagis negu kongresmenas. Vagis paims jūsų pinigus ir nueis, o kongresmenas stovės ir nuobodžiai aiškins, kodėl jis juos paėmė*“, – neišvengiamai taps gyvąja klasika. Tačiau bandymas apsivalyti, persitvarkyti, sustabdyti nevaldomą biurokratijos Golemą teikia vilčių.

...Įmitęs, gyvenimu džiaugęsis voverinas, kurio numarinimas, kaip ir atviras melas, demokratams su jų šalininkais begėdiškai bandant šį įvykį panaudoti rinkimų kampanijos tikslais, tapo menka smiltele, nusvėrusia piliečių pasirinkimo svarstyklės. Kad ir kaip tragikomiškai skambėtų, net voverinas savo žūtimi pristabdė socialistės Harris pasodinimą į leftistinės tironijos sostą.

Amerikos rinkėjai buvo sukrėsti, kad vyriausybės atstovai gali ateiti į jų namus ir be ceremonijų nužudyti du nekenksmingus, ilgus metus globotus naminius gyvūnėlius vien dėl neaiškaus įstatymo, kuris nebuvo skubinamas taikyti. Daugelis prisiminė išmintingus žodžius, kuriuos perfrazavo taip: „*Pirmiausia jie atėjo suimti voverių, bet aš neprieštaravau, juk nesu voverė...*“ ■

„Jie atėjo ne manęs, o jūsų. Aš tiesiog pasipainiojau po kojomis.“

„Milijardas žiurkių siaubia Niujorką, bet aplinkosaugininkai kažkodėl nusigrūdo gaudyti dresuotos voverės.“

Arūnas SPRAUNIS

PRALAIMĖJIMO GĖRIS

Apie Paryžiaus vasaros olimpiados televizinės transliacijos lietuvišką versiją (atliko TV3) galima svarstyti, pradėjus kad ir nuo tokių poetės žodžių: „*Negalima vadinti nauda to baisaus balso, to stūgsmo, kuriuo minia sveikina sėkmingą smūgį – nesvarbu kuo: rakete į kamuoliuką ar kumščiu į žandikaulį. Sporto vaizdų, kurie tvirkina, skatina žiaurumą, geriausiu atveju skurdina, veikimo negalima nevadinti nusikaltimu. Žemiau sportininko tik jo žiūrovas...*“ (Marina Cvetajeva, „Poetas alpinistas“, 1934).

Nesunku numanyti ypač tikėtiną šių svarstymų vektorių – spjovėm ant tos Cvetajevos, nesvarbu, kad ji aptariama save gerbiančiuose universitetuose (beje, dėstant ne tik poetiką). Mes čia viską patys geriausiai žinom, kaip / ką norėsim, taip / tą rodysim. Kuo šitai humantarinei vištai užkliuvo „*tas stūgsmas*“? Mums jis – pats tas, ko reikia. Kuo stūgsmo daugiau, tuo geriau suprantam. Jei / kai geriau suprantam, visiems geriau, juk realiai (riestinis kirtis ant pirmosios „a“ privalomas) daugiau uždirbam. Šventuolė atsirado... Eina velniop tie universitetai su ta Cvetajeva...

Sidabro amžiaus poetė dar galėjo leisti sau nemėgti sporto, tačiau šiuolaikiniam žmogui tokia galimybė – beveik prabanga su realia pasmerkimo, net ostrakizmo grėsme (aplinkiniams neaišku, ko čia „išsidirbinėjama“). Su sportu susiję naratyvai gaubia iš bet kurios pusės – kaip verslo, politikos,

filosofijos, perspektyvios viešosios laikysenos *etc.* privalomi sandai. Atsiriboti nuo sporto nenaudinga, neįmanoma. Tiesa, ne visur, ne visada stūgaujama vienodai, todėl šėtonas ir tūno detalėse.

Grįžtant prie Olimpiados fenomeno. Ji ne per visą žmonių padermės istoriją mėgavosi primygtiniu dėmesiu. Šis graikų išradimas džiugino Antiką nuo 776 metų prieš Kristų iki 393-ųjų po Kristaus, bet po jos nuopuolio ištisus 15 amžių apsieita be olimpiadų. XIX a. pabaigoje, vėl apnikus Antikos madai, baronas Pierre'as de Coubertinas iš naujo atrado olimpinių varžybų gėrį, 1894 m. birželio 23 d. įsteigė Tarptautinį Olimpinių Komitetą (*International Olympic Committee, IOC*), kuris 1898-aisiais vėl surengė Olimpiadą.

Paryžiaus žaidynių 1924 m. rengėjai dėl žinomų priežasčių Vokietijos nepakvietė, vokiečiai dėl to mirtinai įsižeidė. Pagieža buvo tokia akivaizdi, kad IOC nutarė ją numaldyti – 1931-aisiais nusprendė, kad Olimpiados 1936 m. šeimininkas bus Berlynas. Ir štai siurprizas! Vokietijoje į valdžią 1933-iaisiais atėjo naciai. Adolfas Hitleris apie žaidynes iš pradžių nenorėjo net girdėti, vadino „*žydų ir masonų išradimu*“, bet racionalusis Josephas Goebbelsas atskleidė (lietuviškoje viešojoje erdvėje nuostabus žodis) propagandinių Olimpiados gėrį. Berlyno gatvėse „tam kartui“ uždažius antisemitinius lozungus, pakviesti IOC stebėtojai buvo taip svetingai globoja-

mi, kad padarė išvadą, esą antisemitizmo Vokietijos sostinėje nėra nė kvapo.

Naciai nesismulkino, skyrė žaidynėms 20 milijonų reichsmarkų (atitinka 180 milijonų dabartinių dolerių), per trejus metus prirentė pavyzdinių olimpinių objektų (antai olimpinis 86 tūkstančių vietų stadionas yra Berlyno puošmena ir dabar). Žaidynių atidarymą Goebbelsas pasiūlė paversti šou, nuo tada tai tradicija, pašaukta kerėti planetos publiką. Tradicija virto ir 1936-ųjų olimpiadoje nacių aktyvuota novacija – olimpinės ugnies nešimo iš Graikijos estafetė. Rezultatas – visuotinis pripažinimas, kad 1936 m. olimpiada buvo pavyzdinė. Leni Riefenstahl susuko įkvepiančią dokumentiką „Olimpiada – tautų šventė“...

Po Antrojo pasaulinio karo Vokietija kaip valstybė kurį laiką neegzistavo, užtat pasaulinės, kartu ir sportinės šlovės geidė Josifas Stalinas. Todėl SSRS į 1948-ųjų žaidynes Šveicarijoje siuntė ne sportininkus, o valdininkus – testuoti „visapusiškos“ sėkmės galimybių. Sovietų sportininkai 1956 m. Olimpiadoje jau dalyvavo ir triumfavo – su 99 medaliais komandinėje įskaitoje buvo pirmi.

Tęsiant temą, kad „ne visur, ne visada stūgaujama vienodai“. Anglijos futbolo rinktinės treneris (po šių metų Paryžiaus Olimpiados, pasak spaudos, pasitraukęs kaip „lūzeris“) Garethas Southgate'as, dar būdamas rinktinės žaidėjas, 1996 m. Europos futbolo čempionato pusfinalio rungtynėse su Vokietija pasiprašė mušti 11 metrų baudinį serijoje po pratęsimo. Iki tol tą darydavo tik treniruotėse. Vartininkas kamuolį nesunkiai pagavo, Anglija pralošė, sirgaliai sukėlė riaušes. Dabar Southgate'as sako, kad jam asmeniškai tas nerezultatyvus smūgis tapo pamoka, iš kurios pasimokė daugiau negu iš visų pergalių: „*Visi norime, kad mus mylėtų, tiesa? Kai esi išdidus anglas, ką nors darai savo šalies labui, bet nejauti atsako, esi kritikuojamas, tą pakelti sunku.*“

Pamokų klausimu jau ne olimpiadų kontekste. Thomas Shansmanas, per *Malaysia Airlines* reiso MH17 katastrofą, nusinešusią 298 gyvybes, netekęs sūnaus, 18-mečio studento Quinno, atminimo

ceremonijoje Schipholio oro uoste skaitė vardus žuvusiųjų 2014 m. liepos 17-ąją, kai iš Nyderlandų į Kvala Lumpūrą skridusį *Boeing 777* Maskvos kontroliuojami separatistai numušė sistema *Buk*. Šiomet liepos 17 dieną sukako 10 metų nuo tragedijos. Prie Schipholio oro uosto esančiame parke pasodinti 298 medžiai kiekvienai aukai atminti, pasėtos saulėgrąžos, primenančios lauką Ukrainos Donecko srityje, kur, lėktuvui sproguš ore, nukrito nuolaužos, sudarkyti keleivių kūnai, asmeniniai daiktai. Metinių dieną duodamas interviu *Associated Press*, Shansmanas pasakė: „*Norėjau ir noriu išgirsti paprastą atsiprašymą. Bet jie melavo ir meluoja toliau.*“ Rusija atsisako prisipažinti, kad prisidėjo prie lemtingos *Buk* salvės. Kremliaus pasitelkiamų savignyos metodų čia vardyti neverta, pakaks Putino žodžių, ištartų 2015 m.: „*Mes niekada nesakėme, kad ten [separatistų kontroliuojamoje Donecko srityje? – A. S.] nebuvo žmonių, kurie sprendė tam tikrus klausimus, įskaitant karinius.*“ Maždaug tiek „pergalingos“ diktatoriaus empatijos 298 gyvybėms, tarp kurių 80 vaikų.

Iš Rusijos kilusi, 25 metus Berlyne gyvenanti žurnalistė Anna Rose tekste „Mes viską žinome apie pavojingą jūsų aroganciją“, publikuotame *svoboda.org* (08-06), konstatuoja: niekaip nepavyksta paaiškinti tėvynainiams vokiečių gyvenamosios niuansų. Jos argumentus naujieji relokantai iš Rusijos ignoroja, nuožmiai ginčija. Jei tą darytų putinistai, būtų suprantama. Tačiau dauguma Annos pašnekovų – Putino režimo oponentai. Jie metų metus peikė Vakarus, esą nesuprantančius Rusijos, net Maskvos agresiją prieš Ukrainą neprivertė jų atsibusti – dauguma jaučia užuojautą ne žudomiems ukrainiečiams, kurių šalis šurpia niokojama, bet gailėstį sau, neva jie yra didžiausios karo aukos. Begalinė arogancija, kitoniškumo niekinimas galų gale lėmė, kad Rusija ėmė karu „taisyti“ Ukrainą pagal savo įsivaizdavimą. Rose's manymu, išgydyti tą didžiurusišką kompleksą vargu ar kada nors pavyks.

Venecijoje reziduojančios rusų menininkės Ekaterinos Margolis straipsnis „Užrašas ant sienos – apie

atminties apropiaciją“, irgi paskelbtas *svoboda.org* (08-13), pradedamas siužetu, sukėlusiu ginčą tarp rusų. Venecijos skersgatvyje prie San Marko aikštės atsirado grafitis „SVO + Da = Pobeda“ (CBO – *специальная военная операция* – yra oficiali rusiška abreviatūra, vartojama vietoj termino *karas* Ukrainoje, „Da“ lietuviškai „taip“, „Pobeda“ – „pergalė“). Įkėlus užrašą į *Facebook*, tėvynainiams būdingą reakciją reprezentavo garsus poetas ir leidėjas – esą iš tiesų tai ne SVO + Da = Pobeda, bet Svoboda (laisvė). Ekaterina dar sykį nužingsniavo į minėtą skersgatvį ir įsitikino – grafitis apie jokią laisvę nekalba, agituoja būtent už SVO ir tikisi *Pobedos*.

Net jei siužetas tetraukia iki reprizos, metafora vis tiek akivaizdi – antiputininistų geismas vietoj SVO regėti laisvės likučius psichologiškai suprantamas, bet absoliučiai neatitinka tikrovės. Tą rodo net įprastinė rusų retorika, plataus masto agresiją prieš Ukrainą apibūdinanti kaip kažkokią stichinę nelaimę, „bėdą“, kuri tiesiog „nutiko“. Pati leksi-ka išduoda visuomenės požiūrį – beasmenė forma („nutiko“) užtušuoja asmeninę atsakomybę, dėl kurios plūktis rusai kategoriškai nepageidauja.

„Plūktis“ – ypač tinkamas žodis, nes plūkimuisi reikia pastangų, o nepažinusieji pralaimėjimo yra tingūs. Tekste „Giluminė trauma ir intelektualinis tingumas“ Olena Apchel, teatro režisierė, scenaristė, tarnavusi Ukrainos ginkluotosiose pajėgose, rašo: „*Daug metų įvairiose šalyse bendraudama su kolegomis, priklausančiais meno pasaulio „burbului“, pokalbiuose apie ukrainiečių siekį pagaliau atsikratyti Rusijos imperijos spaudimo, susidurdavau ne tiek su prieštarašiais ar nesupratimu, kiek su kažkokia nesuvokiama melancholija, irzlumu, išduodančiu neišreikštą, slepiamą intelektualinį tingumą. Dabar man ką – keisti savo vertinimus, rengimo kampą, viską studijuoti iš naujo? Ankstesnes žinias pamiršti, virsti neišmanėliu, nuoširdžiai pripažįstančiu: „Apie tai nieko neišmanau.“*

Labai nepatogi savijauta. Vakar tu buvai menotyrininkas, literatūrologas, kuratorius, dirigentas, rašytojas, istorikas, aukščiausią reitingą turintis žur-

nalistas ar sociologas, o šiandien supranti: viskas, ką žinai, mažų mažiausiai vienpusiška, o gal tiesiog netiesa. Imperialistinis, mitologizuotas, išūliai atviras melas. Postimperinė, postkolonijinė optika pataria: įsiklausyk, studijuok tai, kas nauja, kad suvoktum dabartines aplinkybes. Tačiau studijoms reikia laiko [...], intelektualinis tingumas ima viršų prieš etinį diskomfortą, prieš nejaukumą. Ir pripranti prie pranešimų apie kasdienines mirtis, sugriovimus, nekreipi dėmesio į pagalbos šauksmus, grįžti prie įprasto darbo ritmo, palaikai susiklosčiusius ryšius.“

Raktinis apibūdinimas čia „*nesuvokiama melancholija, irzlumas*“. Normatyvinės „**melancholijos, irzlumo**“ pasekmės – Europos Tarybos parlamentinė asamblėja balandžio 18-ąją priėmė rezoliuciją: „1. Rusija tik formaliai yra federacija. 2. Vietinės tautos [Rusijos sudėtyje – A. S.] prievarta rusifikuojamos, asimiliuojamos, nacionalinių judėjimų aktyvistai persekiojami. 3. Tų tautų praradimai Rusijos Federacijos ginkluotosiose pajėgose neproporcingai dideli, tačiau tai tikslinga Rusijos politika.“

Patyrusieji pralaimėjimą, ypač triuškinantį, iki tokio žemo lygio nesmunka. Vokiečių teologas Jürgenas Moltmannas, per Antrąjį pasaulinį karą užsirašęs savanoriu į frontą, nors buvo sulaukęs vos 16-os, prisimena, kaip britų stovykloje, skirtoje belaisviams, 1946 m. perskaitė „Štutgarto kaltės išpažinimą“ – vokiečių krikščionys antifašistai atgailavo už nacių nusikaltimus, nors, atrodytų, kas jau kas, o jie neturėjo kuo savęs kaltinti. „...Išpažinimas“ paskelbtas, kai dauguma vokiečių jautėsi aukomis dėl antihitlerinės koalicijos veiksmų, pasibaigus karui. Net Karlas Jaspersas veikalo „Kaltės klausimas“, nagrinėjančio nacių nusikaltimus, įžangos žodyje antram leidimui prisipažino, kad denacifikacijos primetimas sužadino jo pasipriešinimą kaltės ir atsakomybės idėjoms.

Prireikė skausmingos ketvirčio amžiaus evoliucijos, kad apgraibomis, nenoriai būtų atmestas mentalinis nacizmo paveldas. Tačiau jį vis tiek išradingai maskuoja visuomenės nenoras pripažinti savo pralaimėjimą. Pavyzdžiui, neonaciai griebiasi

formuluotės „*mitas apie Aušvicą*“, nes jų teiginys „*melas apie Aušvicą*“ būtų tiesioginis Vokietijos įstatymo pažeidimas.

Pralaimėjimo pamoka vis dėlto paėmė viršų. Wilis Brandtas buvo pirmasis Vokietijos Federatyvinės Respublikos (VFR) kancleris, apsilankęs Lenkijoje. Jis 1970 m. gruodžio 7-ąją atsiklaupė prie paminklo 1943-ųjų sukilimo Varšuvos gete, nacių paskandinto kraujyje, aukoms. VFR formaliai nepripažino po karo nustatytos Vokietijos sienos su Lenkija ties Oderiu ir Neise, tačiau kancleris Varšuvoje pasirašė sienos pripažinimo dokumentus. Už tai ir už atsiklaupimą jį smarkiai kritikavo konservatyvi opozicija Bundestage. Tačiau Brandto poelgis pelnytai laikomas kaltės dėl nacizmo nusikaltimų pripažinimo ir Europos konsolidacijos simboliu.

Vokiečių nacijos praeities patirtis nesuvokiamai drastiška, tačiau vėlesnė jos laikysena šiuo atžvilgiu pavyzdinė. Rinkodara demonstruoja kitokio pobūdžio narsą pagal algoritmą „jei nedraudžiama, vadinasi, galima“. *Nokia* keičiamus telefonų korpusus 1998-aisiais reklamavo šūkiu *Jedem das Seine* („Kiekvienam savo“). Šį posakį, priskiriamą graikų filosofui Márkui Pòrcijui Katònui (234–149 pr. Kr.), naciai buvo užrašę virš Buchenvaldo vartų. Reklamos kampaniją *Nokia* nutraukė tik po Amerikos žydų komiteto protestų. Vis dėlto kartais paslysta ir vokiečiai: 2018-aisiais *Jedem das Seine* irgi reklamai naudojo drabužių parduotuvių tinklas *Peek & Cloppenburg*, kurio pagrindinė būstinė yra Diuseldorfe. O Brandenburge Kleinmachnovo prekybos centro *Edeka* mėsos skyriaus darbuotojai 2020 m. užsisakė palaidines su užrašu „*Tvirti kaip plienas, kietai kaip oda*“. Tai tezė iš Hitlerio 1935 m. kalbos, raginusios vokiečių jaunimą, kad būtų tvirtas kaip plienas, kietas kaip išdžiovinta oda. Pardavėjai su tomis palaidinėmis vaikščiojo porą dienų, kol vadovybė liepė jas nusivilkti. Po Antrojo pasaulinio karo praėjus beveik 80 metų, nacizmo gaivalai vis dar prasimuša į paviršių.

Apie prasimušimą. Rugsėjo 1-ąją Kremlius sutiko 16 Vakarų piliečių ir politkalinių rusų iš-

keisti į 8 saviškius, tarp kurių buvo ir FSB kari-ninkas, samdomas žudikas Vadimas Krasikovas, Vokietijos teismo nuteistas kalėti iki gyvos galvos už tai, kad 2019-ųjų rugsėjo 23-iosios vidurdienį Berlyno centre nužudė Zelimchaną Changošvilį, buvusį Čėčėnijos lauko vadą. Žudikas kalėjo vos penkerius metus. Changošvilio našlės Mananos (Raisos) Ciatievos *novayagazeta.eu* (08-05) paklausė: „*2016-aisiais jūsų šeima atvyko į Vokietiją, prašėte politinio prieglobsčio, Zelimchanas pabėgėlio statuso negavo. Kaip manote, kodėl? Juk iki to momento jau buvo kėsintasi į jį.*“ Ciatieva atsakė: „*Nežinau, sunku atsakyti į šį klausimą. Pavyzdžiui, 2006 metais mano sesuo išvažiavo į Švediją po to, kai į ją namus Čėčėnijoje naktį įsiveržę kaukėti nepažįstamieji išsivežė tėvą, kad paspaustų Zelimchaną. Sesuo prašė politinio prieglobsčio ir jį gavo. Zelimchanas negavo, nors į Vokietiją atvyko su įrodymų paketu apie jam gresiantį pavojų. Manau, Vokietiją daug kas sieja su Rusija, net jei Putinas šia žmogžudyste sumenkino visos valstybės įvaizdį. Jei Krasikovas būtų užmušęs europietį, viskas būtų klostėsi kitaip.*“

Raktinis žodis čia – „*sumenkino*“. Hannah Arendt kadaise rašė: „*Totalitarizmas įteisino metodą dominuoti virš žmogaus, terorizuoti jį iš vidaus.*“ Popiežiaus Jono Pauliaus II šūkis „*Nebijokite!*“ įkvėpė laisvei pirmiausia Vidurio Rytų Europą. Naujaisiais laikais padrąsinimą „*Nebijokite!*“ išstumia baimės retorika. Baimė tapo veiksmingu politinės rinkodaros instrumentu. Corey's Robinas knygoje „*Baimė: politinės idėjos istorija*“ (2006) tvirtina: „*Nors dauguma šiuolaikinių politikos komentatorių Vakaruose pasisako prieš politinę baimę kaip laisvės, proto priešingybę, vis tiek siekiama ją sukelti, nes baimė – galingas politinio spaudimo šaltinis.*“ Baimė mobilizuoja, o politikos vadybininkai tuo puikiai naudojami.

Kuo čia dėtas pralaimėjimo gėris? Aptarkime prielaidą, kad asmenų, patyrusių pralaimėjimą ir iš jo pasimokiusių, ideologinis įkarštis jau netrykšta kaip fontanas, tai būdingiau neturintiems tokios patirties arba ją ignoruojantiems. Išpuoselėjusios

demokratiją valstybės ne be pralaimėjimų pasiekė konsensuso, vulgarizavimas, žeminimas *etc.* atsidūrė už leistinos ribos. „Stiprių apibūdinimų“ vyliui neatsispiriantys – neturi reikšmės, ar sąmoningai, ar netyčia, – rečiausiai atsiprašo, nebent priverčiami visuomenės pasipiktinimo (taip nutinka ne 100 proc.). Vokietijos teisingumo ministrė Herta Däubler-Gmelin, 2002 m. prilyginusi JAV prezidentą George'ą Bushą-jaunesnįjį nacistui Adolfui, dėl kilusio skandalo nebepretendavo į vietą vyriausybės, nors galėjo.

Priešingame flange – savimi patenkintas Putinas: „*Mes niekada nesakėme, kad ten [Donecke, kur numuštas keleivinis laineris] nebuvo kariškių...*“ Rusijoje apsilankęs komentatorius Tuckeris Carlsonas globalaus viešumo aikštelę vasario 8 d. suteikė asmeniui, pareiškusiam, esą Vakarų „kuratoriams“ prireikė Volodymyro Zelenskio, kad „*jų priežiūroje*“ etninis žydas „*dengtų*“ nacistinį Kyjivo režimą. Putino dviejų valandų interviu Carlsonui paskelbtas vasario 9-ąją. Kai vasario 12 d. pasaulio vyriausybių susitikime Dubajuje diskusijos vedantysis paklausė, kodėl Carlsonas nekalbėjo su Putinu apie žodžio laisvę, apie kalinamą (tada dar gyvą) Navalną, tas atsakė: „*Kiekvienas lyderis žudo žmones, įskaitant mano šalies lyderį. Kai kurie lyderiai žudo daugiau nei kiti. Lyderystė reikalauja žudynių, atleiskite.*“

Raktinis žodis čia „*atleiskite*“, tikras etinis oksimoras. Socialiniame tinkle X Carlsono šou 2023 m. birželio 8-osios vakarą per 24 valandas sulaukė 90 milijonų peržiūrų ir tapo virusiniu. Šiam vasariui baigiantis, jo paskyra X turėjo 12,3 milijono prenumeratorių, Carlsonas turi paskyrą ir YouTube su 1,52 milijono... „*Atsispirti melui*“, kuris toks paklausus, banaliai nėra noro.

Pirmą *Oscarą* Ukrainos kinematografo istorijoje pelnė Mstyslavo Černovo juosta „20 dienų Mariupolyje“. Atsiimdamas apdovanojimą režisierius sakė, kad *Oscarų* teikimo scenoje veikiausiai yra pirmas žmogus, kuris atiduotų prizą, kad tik Rusija nebūtų užpuolusi ir neniokotų jo šalies. Po fakto

kaip visada atėjo refleksijos metas. Iš tėvynės išguitas rašytojas Viktoras Šenderovičius sakė: „*Aišku, daug svarbiau, kad šį filmą pasižiūrėtų rusai. Paげidautina, milijonai. Čia ypatingus jausmus kelia sąsaja su 1945-ųjų vasaros kino seansais, kai Amerikos pavaldumo zonoje atsidūrusius Hitlerio gerbėjus mainais už duoną, mėsos konservus vertė žiūrėti kino kroniką apie tai, ką naciai nuveikė koncentracijos stovyklose. Bet ne. Istorija pažodžiui nesikartoja – nebus jokios okupacijos, niekas neorganizuos kino peržiūrų. Teks kliautis vien savimi su pažeistomis smegenimis, apnuodytomis sielomis.*“

Kremliaus propagandininkas Sergejus Markovas savo ruožtu pareiškė: „*Tikras fašistinis filmas, susuktas Goebbelso dvasia [...], skleidžia fašistinę propagandą – iš tikrųjų Mariupolio dramos teatrą susprogdino Ukrainos saugumo tarnyba ir neonacistinis Azov, kad karo nusikaltimais apkaltintų Rusiją.*“ Refleksijos paritetą, nieko asmeniškai – jei gali Tuckeris Carlsonas, kas draudžia Markovui griebtis insinuacijų?

2017-aisiais *Bundesligos* futbolo čempionato rungtynėse tarp Gelzenkircheno *Schalke 04* ir Dortmundundo *Borussia* pastarosios gynėją ispaną Marcą Bartrą stiprokai paveikė jo komandos sirgalės poelgis, – vienui viena ji sėdėjo priešininkų tribūnoje tarsi geltonas švyturėlis tarp mėlynųjų. Futbolininkas socialiniame tinkle paprašė publikos (nepriklausomai nuo asmeninių simpatijų), kad padėtų rasti santarvės šauklę, padovanosiąs jai savo marškinėlius. Rungtynės tarp *Schalke 04* ir *Borussia* baigėsi simboliškai 1:1.

Nelygu, kas kur žvelgia, – vieniems rungtynių tarp Gelzenkircheno ir Dortmundundo epizodas yra grynai niekai, kitiems gal net užuomina, kad ypač skaudžiai, bet pelnytai nubausti vokiečiai įgavo egzistencinės išminties, daug svarbesnės už „įvaizdį“.

Pavyzdžius galima plėsti iki geopolitinės alegorijos. Pietvakarių Vokietijos Saro žemė po Antrojo pasaulinio karo priskirta Prancūzijai. Vyko aršios diskusijos, bet referendume dėl statuso 65 procentams Saro piliečių balsavus prieš „autonomiją“,

1957 m. sausio 1 d. ši žemė gražinta Vokietijai. Jei koks nors geopolitinis „nugalėtojas“ imtų raginti prancūzus susigrąžinti Sarą kaip „teisėtą karo grobį“, vietoj atsakymo pamatytų rodomąjį pirštą, sukiomą prie smilkinio. O ką pamanytų vokiečiai, jei ragintume jį „atsiimti“ Rytprūsius? Užtat ypač dilgina istorinis oksimoronas, kurį gerai iliustruoja citata iš rusiškos *Vikipedijos*: „*Kionigsbergo universitetas (Albertina) yra seniausias Prūsijos universitetas ir pirmas universitetas dabartinės Rusijos teritorijoje.*“

Nepilnus 2 proc. į pasaulio BVP įnešančiai, šeštadalį planetos apkėtusiai valstybei, kurioje nuo Uralo iki Kurilų salų (irgi grobis) gyvena vos šiek tiek daugiau žmonių negu Londono aglomeracijoje, vis tiek neužtenka žemių, todėl imperija savo lyderio iniciatyva trečius metus žudo ukrainiečius.

Kad jau pradėjome sportu, pasvarstykime, kas yra taisyklė, o kas išimtis iš jos? Tarptautinio olimpinio komiteto prezidentas Thomas Bachas asmeniškai atsiprašė Pietų Korėjos prezidento Yoon Suk-yeolo už tai, kad jo šalies delegaciją Paryžiaus vasaros olimpiados atidarymo ceremonijoje pranešėjas du kartus pavadino Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos atstovais. Kitaip tariant, supainiojo su totalitarine Šiaurės Korėja. Smulkmena? Tarkim. Vis dėlto šėtonas tūno detalėse, o Pchenjanas jau siunčia savo karius į frontą padėti rusams...

Paribyje tarp Rytų ir Vakarų – savi malonumai, čia alibiui tinka ir tai, ką Bohumilas Hrabalas vadino pernelyg triukšminga vienviete. Lietuviai mėgsta „triukšmingą vienvetę“, pabrėždami savo reikšmę. Jau prasidėjus karui Ukrainoje, šio teksto gamintojas vieną ypač pagiringą rytą buvo užkluptas skambučio – atėik į jubiliejinį vakarėlį. Per daug neišsisukinėdamas pasakiau *ok*, tad nebuvo kur dėtis – provincialas kategoriškai laikosi duoto žodžio. Nužingsniavau. Viskas pagal protokolą – šelmiškas džiūgavimas lokalyje erdvėje. Ukrainos įvardijimas saulėgrąžų šalimi esamomis sąlygomis atrodė neskoningas, tiesiog įžeidžiantis. Pajutau

kažką panašaus į ispanišką gėdą (*Spanish shame*), reiškiančią deginančią gėdos jausmą dėl kitų žmonių veiksmų...

Apskritai, manyčiau, tai problema. Gyvenimas, žinoma, tęsiasi, nepaisant nieko. Vieni, organizuodami vakarėlį, transliuodami olimpiadą, griebdamiesi insinuacijų (pavyzdžiui, rinkimuose) *etc*, atsižvelgia į kontekstą, kuris dabar išskirtinai drastiškas, o kiti – ne. Kaip reikiant pralaimėjimo ragavusieji atsižvelgia būtinai. Čia kaip ir dėl stūgsmo moduliacijų. Pats savaime stūgsmas – nei blogis, nei gėris, tiesiog neišvengiama tikrovės dalis. Teisėtas ir klausimas apie stilių, iki kurio tenka / reikia pasitempti. Paragavusieji pralaimėjimų tą supranta geriau už bet ką planetoje.

Laikais, kai nebesiskaitoma su priemonėmis, įrodinėjant, kas gražus, o kas dar gražesnis, ateina į galvą George'o Orwello 1945 m. esė „Sporto dvasia“, parašyta po Maskvos *Dinamo* futbolo klubo turnė Jungtinėje Karalystėje: „*Tikiuosi, nesiųsime britų futbolininkų su atsakomuoju vizitu į SSRS. Jei vis dėlto teks tą daryti, pasiųskime kokią užmirštą komandą, kuri neabejotinai praloš ir apie kurią nebūna galima pasakyti, kad ji atstovavo visai JK. Mums ir taip netrūksta rūpesčių, kuriam galui juos dar gilinti, verčiant jaunas žmones lupti vienas kitą, riauvojant įnirtusiems sirgaliams?*“

Toks ir moralas – pralaimėjimo gėrį supranta ne kiekvienas. Kita vertus, todėl tai ir gėris, kad ne visiems. Istorija ne kartą yra ypač prikišamai liudijusi, kad išmintis nedalijama, įgaunama tik bręstant. Svarbi ir pralaimėjimo refleksija. Arba gyvenama tarsi anekdote apie sudaužytą puodelį: „*Pirmiausia, aš jo neėmiau, antra, grąžinau jį sveiką, trečia, kai paėmiau, jis jau buvo sudužęs.*“ Tokia ypač gaji saviguodos pretenzija išsaugoti konsumeristiškai egocentrišką orumą. Gaila, bet Orwello XXI amžius neturi, net jei turėtų, vis tiek jo neišgirstų.

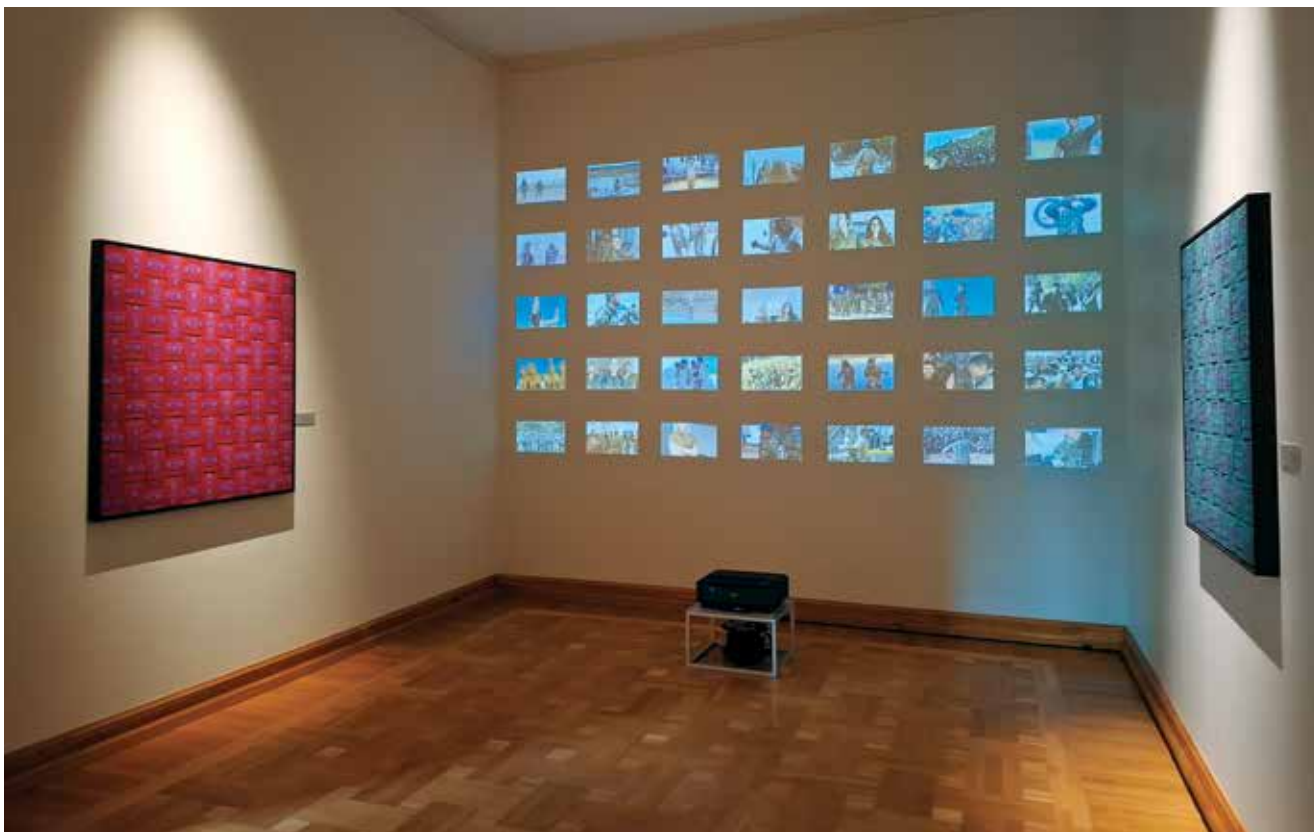
Sakot, Orwellas, vizionierius? Ypač gerbiamas? Ir ką? Čia mes patys turim ką gerbti, kai „realiai“ (riestinis kirtis ant pirmosios a privalomas) uždirbam... ■

*Audrius PLIOPLYS
NeuroArt
Jūratės Motužienės
nuotrauka*

*Žilvinas KEMPINAS
„Tūba“
Instaliacija
2008
Sauliaus Narkaus
nuotrauka*

Indrė ŠERPITYTĖ. „Štai kaip laimime karus“. Instaliacija

Jūratės Motužienės nuotrauka

IX Pasaulio žemaičių dailės parodoje – ir žymiausi, ir pradedantys menininkai

Parodos kuratorė doc. Neringa Poškutė-Jukumienė, pristatydamą IX Pasaulio žemaičių dailės parodą, vardi, kad šiemet ekspozicijų maršrutai nusidriekė bene per visą teritoriją – įveiklintos net septynios Mykolo Oginskio dvaro erdvės. Pirmame rūmų aukšte eksponuojami kviestiniai autoriai, gyvenantys ne Lietuvoje – menininkai iš Prancūzijos, Kanados, Jungtinės Karalystės, JAV ir Vokietijos. Antrame rūmų aukšte – **In memoriam** Rimantui Dauginčiui. Retrospektyvinės ekspozicijos kuratorius – dailėtyrininkas dr. Viktoras Liutkus. Pristatoma VDA Telšių fakulteto absolventų ir dėstytojų kūrybos rinktinė paroda. Rūmų lankytojus šiemet pasitinka konkurso būdu atrinktų 45 menininkų darbai. Žirgyne atnaujinta salė, kurioje rodomas Žilvino Kempino kūrinys „Tūba“, eksponuotas tik 2009 m. Venecijos bienalėje. Istoriniame laikrodinės pastatė galima išvysti konceptualiosios grafikos atstovo Evaldo Mikalausko kūrybą. Dar viena iš naujovių šioje parodoje – kūrėjams atvertos parko erdvės, kur galima apžiūrėti žemaičių skulptorių darbus. Ne mažiau nustebins kol kas restauracijos laukianti rytinė oficina – čia jaunieji menininkai rodo fotografijas, tapybos, šiuolaikinės grafikos, šviesos ir garso instaliacijas.

Paroda veiks iki gruodžio 31 d. Nepraleiskite progos pamatyti!

APIE JAUDULĮ MENE IR GYVENIME

Atrodo, vos prieš kelerius metus *spektaklio visuomenė*, kaip apibūdino Guy Debord'as,¹ buvo užhipnotizuota pramogų ir besaikio vartojimo pagundų, klasingai viliojančių, kad individai įsitrauktų, peršamus įpročius laikydami tikrų tikriausia savastimi. Diegiama ideologija intraveniškai įsiskverbė į pačią individualumo šerdį, primesdama, anot Pascalio Brucknerio, net „*prievolę būti laimingam*“.² Mat, kai aplinkiniai demonstruoja euforišką palaimą, tiesiog nepadoru elgtis kitaip, juo labiau ne vien sau pripažinti, kad jautiesi nelaimingas.

Gausos ir greičio apakintai visuomenei, užsimiršimo ieškančiai vartojimo malonumuose, būdingas, Martino Heideggerio žodžiais tariant, „*smalsulys ir šnekalai*“,³ į kuriuos panirus, nebesvarstomos tokios dilemos, kaip „*būti ar atrodyti*“, kadaise keltos Ericho Frommo.⁴ Būties klausimai apskritai nustumiami šalin, redukuojami vien iki atrodymo ir turėjimo lygmens. Savo tapatumą suvokiant kaip būtinybę kuo geriau atrodyti ir kuo daugiau turėti, čiuožiama per ploną ledą. Baiminantis, kad jis neįlūžtų, vis didinamas greitis, kaip ironiškai taikliai tą įvardijo Ralphas Waldas Emersonas.⁵ Toks slydimas paviršiumi savotiškai leisdavo užsimiršti, nors ir persekiojo neįsisąmonintas stokos jausmas, kartais prasiveržiantis nesuvokiamu nerimu.

Ši būklė, dar visai neseniai buvusi persmelkta persisotinimo sukeltos apatijos, savotiškai siejasi su filosofinės minties erdve (gal net kilo iš jos). Postmodernusis diskursas, suklestėjus naujosios medijoms, atsivėrus beribėms informacijos sklaidos galimybėms, dar labiau sustiprėjus nyčiškam istoriškumo pertekliui⁶ jausmui, aiškiai parodė, koks didžiulis prasmės, autentikos stygius. Istoriskumo migloje plūstant medijų generuojamiems žinių srautams, neslūgstant beprasmės informacijos lavinoms, dažnas jautėsi gromuliuojantis atsitiktines paviršutiniškas naujienas, nepatirdamas pirminio pažinimo džiaugsmo.

Tokią persisotinimo būseną jau ano amžiaus pabaigoje diagnozavo Peteris Sloterdijkas: „*Mūsų mąstyme nebeliko sąvokų polėkio ir suvokimo ekstazės kibirkščių. Esame apsišvietę, tačiau apatiški. Apie išminties meilę jau nebėra kalbos. Nebėra žinojimo, kurio draugas (philos) galėtų būti. Mums nekyla mintis mylėti tai, ką žinome, tiesiog klausime savęs, kaip su tomis žiniomis gyventi nesuakmenėjant.*“⁷

Iš tokio apsnūdimo savotiškai žadina menas, siūlydamas egzistencinės inercijos rėmus pralaužti autentiška patirtimi. Jaudulio akimirką dirbtinės vartotojų šypsenos dingsta, jas keičia tikrumo pojūtis. Gal vis dėlto geriau pripažinti, kad nesi laimingas,

negu nepaliaujamai džiūgauti, bandant užmaskuoti pesimizmo, liūdesio, net nevilties ženklus?

Tikrumo pamokos mene

Menas bene geriausiai atskleidžia nyčišką gyvenimo čia ir dabar patirtį, egzistencijos esmę išveda anapus istoriškumo, gelbsti nuo slegiančio informacijos pertekliaus. Pasak Hannah'os Arendt, menininkai yra paskutiniai masinės visuomenės individai, provokuojantys atmesti vartojimo laimės iliuzijas, pabusti iš inertiško plūduriavimo žinių gausoje.⁸

Įvairūs spektakliai, performansai, kiti kūriniai prasklaido abejingumo rūką, pristabdo atsiritančias beprasmiškos informacijos bangas, išryškina individualios savirealizacijos, autentiškos laimės akimirkas. Tokios *aletheia* (tiesos atvėrimo) prošvaistės staiga naujai nušviečia kasdienybę, skendinčią savaime suprantamybės migloje. Jas patiriant, vaidyba teatre paradoksaliai tampa tikresnė už realybę, kur neretai vaidiname nesuvokdami, kad priklausome *spektaklio visuomenei*, įsisukę į užburtą vartojimo

ratą. Teatre netikėtai prasiveržia tikrumas, teikiantis autentiško gyvenimo jaudulį, pranokstantį su-normintas, surežisuotas būsenas.

Apie tai pasakoja ir spektaklis „Jaudulys“, Nacionaliniame Kauno dramos teatre 2022 m. režisuotas Aleksandro Špilevojaus pagal šiuolaikinio dramaturgo Ivano Vyrypajevo pjesę, rodomas iki šiol. Siužeto ašis – lenkų žurnalisto interviu su žymia Niujorko rašytoja, pakrypstantis netikėta linkme. Nors ir jos agentas, ir dukra labai stengėsi, kad pokalbis atitiktų kultūrinį standartą, net įspėjo žurnalistą šiukštu neklausinėti tam tikrų dalykų, režisuotas Aleksandro Špilevojaus vis dėlto šis nebando jų apeiti. Pamažu provokuoja, o rašytoja vis labiau įsitraukia į pokalbį, nesirūpindama, kaip tas nestandartinis atvirumas paveiks jos įvaizdį. Apėmus autentiškam jauduliui, išsineriama iš konjunktūrinio kostiumo, nepaisoma korektiškumo priedangų, piktdžiugiškai laužomos sociumo nustatytos normos, mėgaujamasi individualios laisvės patirtimi. Kalbamasi „uždraustomis“, kultūrinį įvaizdį gadinančiomis temomis, pavyzdžiui, apie antisemitizmą, apie rašytojos pašalinimą iš Nobelio premijos

nominantų. Ryškėja bekompromisiška, o ne apsimestinė, politiškai korektiška laiky-sena.

Nepadailintas interviu vis labiau primena atvirą pokalbį su savimi, atmetant prisitaikymą prie aplinkos, dažnai užgožiančios tikrąją aš. Rašytojos vaidmenį atliekanti Inesa Paliulytė tokią patirtį prilygina išėjimui į dykumą, kai bandoma giliau pasinerti į save, įsiklausant į vidines, o ne sociumo diktuojamas tiesas.⁹ Dykuma, kur pasitraukęs į vienumą mąstė Mahometas, kur buvo gundomas Jėzus ir išbandoma Izraelio tauta, čia tampa

„Jaudulys“. Režisierius Aleksandras ŠPILEVOJUS. Nacionalinis Kauno dramos teatras

Donato Stankevičiaus nuotrauka

nelengvu, jaudulį žadinančiu keliu į save.

Už Vyrypajevo pjeses dar drastiškesni, radikalesni serbų konceptualistės Marinos Abramovič ilgos trukmės performansai, sukurti XX a. pabaigoje. Juose stengiamasi išryškinti individualią, autentišką patirtį, nepasiduodančią ideologiniam spaudimui. „*Performanso menas yra tiesioginis, emocionalus, tai nėra vartojimo prekė*“, – tvirtina menininkė,¹⁰ pernai viešėjusi Kaune – Europos kultūros sostinėje. Nors pagrindiniai Abramovič performansai atlikti prieš daug dešimtmečių, jie tebėra aktualūs (jauni menininkai juos kartoja ir tęsia).

Vienas žinomiausių jos performansų – „Rhythm 0“, surengtas 1974 m. Pavojingai balansuodama ant gyvybės ir mirties slenksčio, Marina šešias valandas stovėjo greta išdėliotų 72 daiktų, tarp kurių buvo peilis, skustuvus, net užtaisytas pistoletas... Leido publikai juos „savo nuožiūra pritaikyti jos kūnui“, pozicinuodama save kaip objektą ir prisiimdama visišką atsakomybę už pasekmes. Trečią performanso valandą Abramovič drabužiai, ketvirtą – ir jos oda buvo perrėžta skustuvo ašmenimis, o paskutinę valandą kažkas įspraudė į ranką užtaisytą ginklą ir nukreipė jai į veidą. Daug kas mėgavosi, galėdami nebaudžiamai žaloti *Kitą*. Performansas atskleidžia tamsiąją žmogaus prigimties pusę, parodo, kaip elgiamasi, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms. Anot Abramovič, „*gavę valią, daugelis normaliais laikomų žmonių gali tapti ypač žiaurūs*“.¹¹ Nekeista, kad menininkė jautėsi taip, tarsi būtų prievartaujama.

Zygmuntas Baumanas irgi tvirtino, kad Blogio tarnai dažniausiai nepanašūs į monstrus, iškrypėlius, nepatraukia dėmesio nei savo elgsena, nei išvaizda – tai niekuo neišsiskiriantys žmonės, konformistiškai pasirinkę Blogį.¹² Tą liudija ir pavyzdys, kad vienas iš pagrindinių Holo-

kausto organizatorių Adolfas Eichmannas už Aušvico konclagerio vartų elgėsi pavyzdingai – laikėsi visuomenės priimtų normų, buvo šeimos žmogus, geras draugas, paslaugus kaimynas. Arendt teigimu, daugybė žmogžudžių „*gąsdinamai normalūs*“. [Konger, tie rusai, kurie bombarduoja civilius ukrainiečius, atlieka šiurpias karo belaisvių egzekucijas, irgi atrodė normalūs žmonės, tačiau nedvejodami tapo žudikais, juk RF prezidentas irgi yra karo nusikaltėlis, – red.]

Taigi beveidėje minioje, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, ima ryškėti blogio veidai. Anot Baumano, „*kartais taip atsitinka, kad taikos metais*

Marina ABRAMOVIČ. *Rhythm 0*. 1974

*žmogus, gyvenęs padory, biurgerišką, gal net pamaldų gyvenimą, per karą pasikeičia – Bacho ir Beethoveno mylėtojas, Kanto ir Goethe's skaitytojas staiga ima daryti žiauriausius karo nusikaltimus.*¹³ Tačiau ar Blogio sėkla sudygsta netikėtai – gal jau anksčiau ji brendo viduje? Juk, geriau išsižiūrėjus, „*pasaulyje yra visa armija visokiausių orkų, nazgulų ir urukhų, tik ir laukiančių savo progos*“.¹⁴

Realybės performansas pranoksta meną

Vis dėlto net drastiškiausius performansus nustelbia realybė, staiga praplyšus dirbtinei kultūros uždanagai. Rusijai pradėjus plataus masto karą Ukrainoje, iš gūdingos praeities išnirio fašizmo šmėkla, dabar vadinama rašizmu. Įprastas gyvenimas akimirksniu baigėsi, užgriuvus siaubingai naštai, – slegia būtiniausių dalykų stoka, dieną naktį persekioja mirties grėsmė. Ledas, kurio paviršiumi buvome įpratę nerūpestingai čiuožti, netikėtai įlūžo, karo bangos užliejo ne tik užpultos šalies, bet ir viso kontinento, net pasaulio gyventojus, tokiam išbandymui visiškai nepasirengusius. Galėtume tai vadinti šoko terapija, jeigu nebūtume per prievartą grąžinami į ano amžiaus vidurį, kai kraują stingdė nesuskaičiuojamų lavonų krūvos...

Tas nesibaigiantis, egzistencinius pamatus ardantis „performansas“ kraštutinai žiaurus, pasiglemžiantis gyvybes, o galimybių išeiti iš pavojaus zonos, būdingų net labai ilgai trunkantiems performansams, nėra. Abramovič, apnuoginta, išniekinta, suraižyta skustuvo ašmenimis, matydama užtaisyta ginklą, nutaikytą jai į galvą, galiausiai pažvelgė į veidus dalyviams, nedrįstantiems pakelti akių, atsisotojo, ėmė vaikščioti tarp jų... Klaiki situacija pasiekė finalą. O realybės „performanse“ išėjimo nėra, nežinomas net jo pabaigos laikas.

Pjesę „Jaudulys“ parašęs rusų kilmės dramaturgas Vyrypajevas savotiškai pratęsė sceninį veiksmą, pats įsitraukdamas į dramatiškus tikrovės sukurius. Nesitaikstydamas su Kremliaus režimu, išvyko gy-

venti į Lenkiją, padeda pabėgėliams ukrainiečiams. Rusijos teatruose jo pjesės uždraustos. Vyrypajevą karas Ukrainoje smarkiai sukrėtė. Dramaturgas viešai svarsto, ar pjesės, o ir menas apskritai dar turi kokią nors prasmę nežmoniško smurto akivaizdoje. Nors patys ukrainiečiai tvirtina priešingai – menas liudija ir kaltina. Antai Mstyslavo Černovo filmas „20 dienų Mariupolyje“ gavo pirmąjį *Oscarą* šalies istorijoje...

Abramovič irgi įsitraukia į dabarties įvykius, palaikydama Ukrainą. Menininkė jautriai reaguoja į šį karą, nes pati nestokoja sukrečiančios patirties. Mariną stipriai paveikė genocidas, prasiveržęs, vykstant karui Jugoslavijoje. Performanse „Balkanų barokas“ (1997) ji sėdėjo ant gyvulių kaulų krūvos ir juos gremžė, siekdama „*sukurti vaizdinį, kad niekada nepavyksta nusiplauti kraujo nuo rankų. Šveičiamų ir mazgojamų kaulų vaizdinys susijęs ne tik su Balkanų karu – tas vaizdas iškyla, galvojant apie bet kurį karą, bet kuriuo metu, bet kur*“.¹⁵

Jaudulį išreiškia menininkės sukurta raudų siena Babin Jare, kur 1941–1943 m. naciai nužudė apie 70 tūkstančių Kyjivo gyventojų, daugiausia žydų. Po karo grįžę rusai ten įkūrė parką, tarsi bandydami ištrinti atmintį apie žudynes. Zelenskis, išrinktas Ukrainos prezidentu, inicijavo šios vietovės įamžinimą. Abramovič buvo pakviesta savo kūrinium pagerbti ten nužudytus žmones. Menininkė sukūrė juodą raudų sieną su kristalais, asociatyviai primenančiais ašaras.

Rusija, bombarduodama Ukrainą, visai netoli šios sienos numetė bombą Babin Jare, patvirtindama rašistinę savo prigimtį... Abramovič pabrėžia: „*Tai ne tik Ukrainos, tai mūsų visų karas*“.¹⁶

Jaudulį sustiprina dabartiškumo jausmas, suvokimas, kad viskas vyksta šiomis dienomis pasaulio akivaizdoje. Esame įpratę jausti istorinę distanciją. Prisimename, kokie žiaurūs dalykai dėjosi kadaise, didžiųjų karų metais, tačiau viską prislopina užmarštis, atrodo, tarsi tai būtų kažkoks sunkiai įtikėtinas praeities spektaklis, atribotas nuo dabarties aklina, saugia siena. O dabar viskas dedasi mums prieš akis.

Egzistencinis nerimas tvyro ore ne tik karo zonoje. Geografiškai atokiau esančios šalys dar viliasi, kad jas apsaugos šiokia tokia distancija nuo agresorės, riedančios Trečiojo pasaulinio karo bėgiais. Sąlyginę ramybę apgaulingai teikia įprasti, nerūpestingi vaizdai medijų ekranuose, tačiau net pro apsauginį stiklą tvieskia kraupi realybė. Iš drakono nasrų (net ir nukirtus kelias jo galvas) veržiasi ugnis, sadistiškai siautėjant Mirties šokiui. Naujaisiais civilizacijos išradimais apsiginklavęs nuožumas, užsidėjęs Raudonosios mirties kaukę, aprašytą Edgardo Allano Poe,¹⁷ pranoksta net hitlerininkų žiaurumus... O visi apsauginiai ekranai bet kurią akimirką gali sudužti, ypač šalyse, į kurias nuolat krypsta agresyvūs putinistų žvilgsniai. Kruvina destruktijos orgija plečiasi...

Kita vertus, kai kas azartiškai spaudo mygtukus, žaidžia karą tarsi kompiuterinį virtualiosios realybės žaidimą, mėgaujasi savo galia jį režisuoti, nepaiso, kad aukomis tampa realūs, gyvi žmonės, į mirtiną žaidimą įtraukiami be pasirinkimo galimybės (arba to pasirinkimo kaina milžiniška). Tačiau žaidėjui su Raudonosios mirties kauke nesvarbu, kiek jų bus paaukota, svarbiausia pereiti į kitą – globalinį – lygį, nes Kremliaus kraujo troškimas yra nepasotinamas...

Iškreipta postmodernizmo versija ir dialogo filosofijos krizė

Neįmanoma nuo šio žaidimo, transformuojančio realybę, pasiglemžiančio nekaltųjų gyvybes, pasislėpti, sugrįžtant į tikrovę, nes jos nebėra. Tuščiomis akimis žvelgia miestai-vaiduokliai, regėję žiauriausias žudynes. Visus pragaro ratus perėję žmonės jau niekada nebebus tokie patys. Blogio demiurgas įsiveržė kaip viską griaunantis cunamis.

Patyrus sukrečiančią transformaciją, ryškėja juoda ir balta spalvos, pasaulis, atsidūręs ribinėje situacijoje, vis labiau primena nespaltotą nuotrauką. Toks vaizdas postmodernistui, įpratusiai regėti

ryškiaspalvę, kompleksišką, interpretacijų interpretacijomis apipintą planetą, atrodo neleistinai suprimityvintas. Kita vertus, įprastinį spalvingumą praradusi realybė apnuogina savo esmę.

Blogis, autentiškai atskleistas minėtame Abramovič performanse, aprašytas Baumano tekstuose, siautėdamas kasdienybėje vis klastingiau veikia visomis kryptimis. Dažnai užsideda Gėrio, kartais religijos kaukę. Tikėjimą susiejus su politika, dvasingumas virsta politiškai naudinga blizgučiu. Juk dezinformaciją Dievo vardu skleidžiant iš religinių sakyklų, daug lengviau sudrumsti protus paprastiems žmonėms. Perpratusios šią veidmainystę, pankroko grupės *Pussy Riot* merginos surengė protesto akciją – ortodoksų bažnyčioje atliko pankišką maldą ir buvo nuteistos už tai, kad išdrįso prabilti apie bažnyčios hierarchus, kurie, užuot garbinę Dievą, nusikalstamai padlaižiauja valdžiai.¹⁸

Rusai neretai leidžiasi suviliojami įvairių chameleoniškų įvaizdžių, pramanytų tiesų, pasakų, diegiančių savivaizdį, kad jie yra pasaulio gelbėtojai, įteigiančių arogantišką pranašumą prieš visus nerusakalbius... Viskas apverčiama aukštyn kojom, pasaulis matomas kreivame veidrodyje. Čia išryškėja kitas Abramovič performanse „Rhythm 0“ įtaigiai atskleistas Blogio veidas – tai prisitaikėlis. Jeigu jis gali nebaudžiamas, net skatinamas žudyti, pajunta norą demonstruoti savo galią. O kartais žudo, kad pats išgyventų. Juk už menkiausią nepaklusnumą valdžiai baudžiama, kartais net mirtimi.

Belieka svarstyti, ar agresorius bent sekundei pažvelgia savo aukai į akis, gal *Kito* veidas jam išvis neegzistuoja – tėra objektas, kurį reikia nugalėti tarsi kompiuteriniame žaidime?

Išryškėję Blogio veidai – klastūnas, manipuliuojantis žmonėmis, kad jie nekvestionuodami priimtų jo surežisuotas tiesas, ir prisitaikėlis, savo noru arba iš baimės peržengiantis žmogiškumo ribas – egzistuoja postmodernių simuliacijų tinkle, kur negalioja jokie principai, viskas, net akivaizdūs faktai, gali būti paneigiami, vadovaujantis pragmatiška tinklo logika. Čia be problemų suderinama tai, kas,

atrodytų, yra nesutaikomos priešybės, ir paverčiama ciniško žaidimo dalimi. Tokios kategorijos kaip tikra–netikra, tiesa–melas lengvai sukeičiamos vietomis pagal poreikį. Tiesa gali tapti net akivaizdžiausias melas, jeigu jis tuo momentu naudingas.

Paradoksalu, kad teorinėje plotmėje Rusija aršiai kritikuoja vakarietiškojo postmodernizmo, ypač įvairias jo propaguojamas laisves, priešpriešindama joms savo neva tradicines vertybes, bet praktiškai stačia galva pasinėrusi į simuliacijų tinklą, radikalizuodama postmodernizmo principus (simuliuotas pasaulis, nėra aiškos tiesos, viskas reliatyvu, konstruojama pagal poreikį).

Vakaruose, regis, yra atvirkščiai – postmodernizmo supratimas išplėtotas teorinėje plotmėje, įvairiuose filosofijos, menotyros tekstuose, bet praktinėje, ypač politikos, srityje apeliuojama į tiesą, į vertybes, laikomasi sutarčių, antraip tarpusavio koegzistencija taptų problemiška, imtų byrėti. Žinoma, tos tiesos nėra suvokiamos esencialiai, metafiziškai, jos ne preskriptyviai „nuleidžiamos iš dangaus“ tarsi Immanuelio Kanto kategorinis imperatyvas.¹⁹ Postmodernių teorijų kontekste tiesos traktuojamos kaip sociumo sukonstruotos ir kintančios, todėl jos, laikui bėgant, vis perkonstruojamos. Pasak Richardo Rorty, kurio pragmatizmo teorija²⁰ yra viena iš labiausiai taikomų praktikoje, substancialias tiesas, esmes keičia laikini, solidariai priimami susitarimai. Baumano žodžiais tariant, jie likvidūs, kintantys, priklausomi nuo socialinių aplinkybių. Tačiau laikytis tų susitarimų būtina, kad įvairios sociokultūrinės grupės galėtų darniai sąveikauti tarpusavyje.

O Rusijoje, ypač karo kontekste, vyrauja žudikiškas plėšrumas, tiesa vadinama melu, melas – tiesa, todėl netenka prasmės jokie susitarimai. Jie lyg ir egzistuoja, tačiau be jokių skrupulų įžūliai laužomi. Politinių sprendimų plotmėje nuolat pažeidinėjamos įvairios, net branduolinio ginklo neplatavimo sutartys, kaltę dėl to suverčiant Vakarams. Nesilaikoma per karą pasiektų susitarimų atverti humani-

tarinius koridorius civiliams – bandantys išsigelbėti žmonės be gailėsčio apšaudomi. Tokia susitarimų imitacija, siekiant apmulkinti patikliusius, jau seniai tapo Kremliaus taktika ir strategija.

Labai apsikriai naudojamosi tapatybės problemomis, išryškintomis postmodernizmo, ypač suklestėjus naujosios medijos. Vakarų postmodernistai skelbė Jeano Baudrillard'o teoriją apie simuliuojamą pasaulį – esą vis labiau įsigalint naujosios medijos, sparčiai nyksta ribos tarp realybės ir virtualumo, tarp tikrovės ir konstrukto, daugėja simuliacijų, darosi vis painiau, o gal išvis nebeįmanoma atsekti kilmės šaltinį, originalą...²¹ Ši teorija rado platų atgarsį Vakaruose – žmonės jaučia, kad pasaulis yra vis klastingiau simuliuojamas, diegiant, pavyzdžiui, vartotojų ideologiją. Masiškai įsitraukiant į socialinius tinklus, tikrovė užgožiama virtualumo, tapatybė darosi vis sąlygiškesnė, ją bandoma išradinčiai manipuliuoti, o minėta teorija jau tapo net pasaulėvaizdžio dalimi.

Vis dėlto Vakarų socialinė politinė plotmė nepasiduoda destruktiviai *anything goes* (bet kas tinka) logikai, nes daugiau ar mažiau laikomasi principų, užtikrinančių pagarbius skirtingų visuomenių tarpusavio santykius. Egzistuoja tam tikri etiniai vertybiniai atskaitos taškai – nors ir laikini, sutartiniai, kartais net pažeidinėjami, tačiau vis tiek saugantys nuo gniuždančios stipresniojo prievartos, kuriai įsivyravus, realybė simuliuojama pagal ciniškai pragmatišką scenarijų – falsifikuojamos vertybės, griebiamasi ideologinės indoktrinacijos, iškraipomi faktai...

Rusija, tęsdama karą, pabrėžtinai naudoja naujųjų medijų atvertomis galimybėmis simuliuoti tapatybę. Socialiniuose tinkluose sakomos simuliuotos kalbos, demonstruojami simuliuoti susitikimai, pasirodo simuliuoti asmenys. Manoma, kad karo iniciatorius Putinas turi bent keletą antrininkų, juk dirbtinis intelektas jau įstengia kurti pakaitalus, turinčius tokį patį veidą, kalbančius tokiu pačiu balsu... Taigi naivu pasitikėti tuo, ką mato akys, net vaizdiniai, juo labiau rašytiniai dokumentai jau

nieko nebeįrodo. Žmonėms, nesilaikantiems jokių principų, jokios etikos, tai puikiausia terpė politinėms manipuliacijoms, patiems liekant nesusekamiems. Atsiduriame kreivų veidrodžių karalystėje – tai tobulas postmodernistinis simuliacijų pasaulis, kur dominuoja kopijų kopijos. Klaidžiojame pėdsakų pėdsakais, prieš savo valią esame įtraukiami į tobulus nusikaltimus.²²

Atsiveria bedugnė tarp diametraliai skirtingų pasaulėvokų, plieskiasi nauji, vis aršesni informaciniai karai. Blėsta habermasiškoji viltis susitarti, pasikliaujant komunikaciniu racionalumu.²³ Čia vertėtų prisiminti Hanso Georgo Gadamerio ir Jacques'o Derrida nepavykusius debatus,²⁴ kadangi pirminės šių autorių nuostatos buvo absoliučiai skirtingos, nors Gadameris visomis išgalėmis stengėsi suprasti savąjį oponentą. Vargu ar įmanoma normali komunikacija, kai viena iš pusių elgiasi piktybiškai iracionaliai, pateikdama tai kaip išskirtinį savo racionalumą. Rusija, teoriškai neigdama postmodernizmą, praktiškai įgyvendina kraštutiniai radikalią jo versiją.

...Karas atima bet kokią galimybę užmegzti dialogą su agresorium, nes tai reikštų kapituliaciją. Tokiame kontekste naivu tiesti tiltus, vis dar tikint, kad įmanoma susitarti su visų sutarčių laužytoju, – reikia juos griauti, kovojant už savo šeimos ir šalies egzistencinį išlikimą. ■

¹ Guy Debord (2006). Spektaklio visuomenė. Vilnius: *Kitos knygos*.

² Pascal Bruckner (2004). Amžinoji euforija: esė apie prievolę būti laimingam. Vilnius: *Tyto alba*.

³ Martin Heidegger (1992). Raštai. Vilnius: *Mintis*.

⁴ Erichas Fromas (1990). Turėti ar būti? Vilnius: *Mintis*.

⁵ Ralph Waldo Emerson (2012). Prudence. *Create Space Independant Publishing Platform*.

⁶ Friedrich Nietzsche (2022). Apie istorijos naudą ir žalą gyvenimui. Vilnius: *Apostrofa*.

⁷ Peter Sloterdijk (1999). Ciniškojo proto kritika. Vilnius: *Alma littera*, p. 9–10.

⁸ Hannah Arendt (2005). Žmogaus būklė. Vilnius: *Margi raštai*.

⁹ Skirmantė Javaitytė. Aktorė I. Paliulytė: spektaklis „Jaudulys“ kalba apie vidinį karą ir „išėjimą į dykumą“ ilgiau nei 40 dienų. Interneto prieiga: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2022/03/15/kultura/aktore-i-paliulyte-spektaklis-jaudulys-kalba-apie-vidini-kara-ir-isejima-i-dykuma-ilgiau-nei-40-ciai-dienu/2/> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 20 d.].

¹⁰ Laima Kreivytė. Išskirtinis Marinos Abramovič interviu: kai vyksta karas, svarbu suteikti auditorijai besąlygišką meilę. Interneto prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1653754/isskirtinis-marinos-abramovic-interviu-kai-vyksta-karas-svarbu-suteikti-auditorijai-besalygiska-meile> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 24 d.].

¹¹ M. Abramovič išgarsinęs performansas: jaučiausi taip, tarsi būčiau prievartaujama. Interneto prieiga: <https://www.delfi.lt/kultura/naujienos/m-abramovic-iscarsines-performansas-jauciausi-taip-tarsi-buciau-prievartaujama-74363916> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 24 d.].

¹² Zygmunt Bauman: „Natūrali blogio istorija“. Interneto prieiga: <https://www.bernardinai.lt/2010-10-25-zygmunt-bauman-naturali-blogio-istorija/> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 26 d.].

¹³ Ten pat.

¹⁴ Holger Lahayne. Dvi blogio pusės. Interneto prieiga: <https://www.bernardinai.lt/dvi-blogio-puses/> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 30 d.].

¹⁵ Laima Kreivytė. Išskirtinis Marinos Abramovič interviu...

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Edgar Allan Poe. 2007. Raudonosios mirties kaukė. Vilnius: *Alma littera*.

¹⁸ Teismo kaltomis pripažintos Pussy Riot nesiruošia prašyti V. Putino malonės: „Tegul jis prašo!“ Interneto prieiga: <https://www.delfi.lt/news/daily/world/teismo-kaltomis-pripazintos-pussy-riot-nesiruosia-prasyti-vputino-malones-tegul-jis-praso-59335887> [žiūrėta 2024 m. rugsėjo 5 d.].

¹⁹ Imanuelis Kantas (1987). Praktinio proto kritika. Vilnius: *Mintis*.

²⁰ Richard Rorty (1989). Solidarity or Objectivity? Michael Krausz (ed.). Relativism: Interpretation and Confrontation. Notre Dame: *University of Notre Dame Press*.

²¹ Jean Baudrillard (2009). Simuliakrai ir simuliacija. Vilnius: *Baltos lankos*.

²² Jean Baudrillard. (1994). The Perfect Crime. London, New York: *Verso*.

²³ Jürgen Habermas (1985). The Theory of Communicative Action vol. 1: Reason and the rationalization of society. Boston: *Beacon Press*.

²⁴ Dialogue & Deconstruction: The Gadamer – Derrida Encounter. Diane P. Michelfelder & Richard E. Palmer (ed., transl.). Albany: *State University of New York Press*.

LIETUVOS ATEITIES VIZIJA AR TIESIOG MIRAŽAS?

Kultūros traktavimas Lietuvos strateginiame dokumente ir jo kritika

Lietuvos Respublikos Seimas pernai metų pabaigoje patvirtino beveik dvejus metus rengtą strateginę ateities viziją „Lietuva 2050“. Dokumento kokybė verčia aptarti tiek rezultatą, tiek patį strategavimą, juo labiau kad matomos tos pačios spragos, būdingos ir strategijai „Lietuva 2030“. Pirma abejonė kilo pastebėjus, kad jau pačiame strategijos LT-2050 (lot. *strata* – kelias) pavadinime atsirado šiaip jau beveik tapatus jai terminas – vizija, reiškianti išmintingą kelių į ateitį ieškojimą, tačiau kiti apibrėžimai (vaizdinys, miražas) leidžia išsisukti nuo didesnio detalumo ir konkretumo, pavojingai slystant abstrakčių lozungų ledų. Greta akivaizdžių LT-2050 spragų, yra ir viltį teikiantis dalykas – įteisintas periodiško vizijos peržiūrėjimo bei koregavimo mechanizmas. Būtent jis jau dabar verčia apmąstyti strategijos tobulinimo kryptis bei perspektyvius dėmenis.

Socialinė-antropologinė kultūros samprata didele dalimi remiasi Edwardo Burnetto Tyloro apibrėžimu, suformuluotu 1871-aisiais, kaip žinių, tikėjimo, meno, moralės, teisės ir papročių kompleksas. Dalis autorių abejoja šiuo apibrėžimu, suponuojančiu nesuderinamas skirtybes, bando remtis kitais terminais. Pavyzdžiui, vokiečių kalba daro skirtumą tarp *Kultur* ir *Zivilisation* – pirmoji sąvoka reiškia simbolius ir vertybes, o antroji – technines, ekonomines ir politines idėjas bei institucijas. Yra žinoma daugybė – apie pusantro šimto – skirtingų kultūros apibrėžimų, o tai kelia nemažai problemų, todėl būtina aiškiai nurody-

ti, ar įvairiausiuose naratyvuose ir disputuose vartojama siauresnė, ar platesnė termino reikšmė. Klasikine siaurąja prasme kultūra tapatinama su menų raiška ir sklaida, etniškumu, paveldu, sakralumu. Plačiausia filosofine prasme kultūra yra visa tai, ką sukūrė žmonės greta gamtos. Pastarajame kontekste išskirtinė reikšmė tenka pažangiai kultūrai, t. y. tokiai, kurios tikslus jau senokai suformulavo keletas didžiųjų mąstytojų, – tai gerovė (Smith, Keynes, Friedman), teisingumas (Rousseau, Marx), laisvė (Mill, Hayek), saugumas ir tvarka (Plato, Hobbes). Su šiomis kategorijomis glaudžiai susijęs ir *Gerovės valstybės* modelio įgyvendinimas.

Kultūros samprata turi ne tik abstrakčią, teorinę, bet ir konkrečią praktinę, taikomąją reikšmę. Štai strategijoje „Lietuva 2050“ ypač pastebimas sampratos *kultūra* daugiaplaniškumas, o tai gali trukdyti realiam jos egzistavimui valstybės sąraangoje, sujaukti praktinius viešosios politikos ir administravimo metodus, kliudyti valdymo ir įgalinimo funkcijų pasidailijimui, tarpinstituciniam bendradarbiavimui ir pan. Tokiame oficialiame valstybės strategijos dokumente, koks yra „Lietuva 2050“, reikėtų remtis pažangia *Gerovės valstybės* samprata, apimančia atitinkamas kategorijas. Nes kas gi būtų subjektyvioji asmens gerovė, jei tyrančio chaoso aplinkoje ji neturėtų atramų – tai teisingumas, saugumas, laisvė reikšti savo nuomonę, kurti verslą, keliauti ir pan. Tai sukuria kultūros plačiąją prasme pamatą. Tačiau strategijoje

„Lietuva 2050“ nėra jokios konkretnės formulotės, kaip kurti gerovės valstybę, jokių aspiracijų iš žinomų socialinių tyrinėtojų – Richardo Titmusso, Gøstos Espingo-Anderseno, Maurizio Ferreros, S. E. Olssono Horto, Steino Kuhnle's ir kitų, tobulinančių gerovės valstybės modelį.

Pati strategija su tam tikromis išimtimis kurta, remiantis pseudodemokratinio *vox populi* principu, nenuostabu, kad šiame margaspalviame „chore“ ignoruojamos socialinių-politinių mokslų inovacijos. LT-2050 tekste, greta lozunginių „šviesios ateities“ apibūdinimų (Lietuva – Šiaurinė žvaigždė) vartojamos senos, nuo britiškojo parlamentarizmo laikų žinomos demokratijos idėjos, iš Apšvietos paveldėta tradicija kaip visuomenės švietimo panacėja. Visa tai pratęsta Kanto *Bildung* (lavinimosi) nukreipimu į *Fortschritt* (progresą). Strategija „Lietuva 2050“ ignoruoja vieną svarbiausių šiuolaikinės visuomenės tikslų – tai pažangi, aukštos kokybės Gerovės valstybė ar net Gerovės valstybių sąjunga, kuriama, remiantis modernia moksline koncepcija, kuri nesvetima visoms pagrindinėms politinėms ideologijoms ir prisideda prie pažangios kultūros formavimo tiek objektyviu, tiek ir subjektyviu atžvilgiu. Iš tikrųjų, įsibėgėjant XXI amžiui, neoliberali politinė, socialinė ir ekonominė kultūra, ją įtvirtinantys sprendimai vis labiau kvestionuojami – grįžtama prie Gerovės valstybės idėjos, taikant ją naujoms, dabar jau pasaulinių krizių sąlygomis.

Žurnalas *Nature* 2023 m. rugsėjo mėnesį paskelbė, kad žymia dalimi dėl lėšų stygiaus žlugo 17 Jungtinių Tautų tikslų, planuotų įgyvendinti iki 2030-ųjų. Dalis pačių turtingiausių pasaulio žmonių, matydami migracijos tvaną ir masių sukilimo grėsmę, pasak *Le Monde*, Davoso ekonomikos forumui ir G-20 valstybių vadovams įteikė memorandumus siūlydami apdėti turtuolius didesniais progresiniais mokesčiais. Įgyvendinus svarbias finansines ir materialines prielaidas, pažangi kultūra išgalėtų pasaulio mastu, taigi ir Lietuvoje. Šis faktas patvirtina taiklią įžvalgą, kad „vėlyvajame kultūriniame (arba postmoderniajame) vartotojų kapitalizme ribos tarp ekonomikos ir kultūros išsityrynė ir beveik išnyko“.

Būtina į valstybės strategiją įtraukti ir kertinius kontrolės rodiklius – socialinės nelygybės koeficientą (*GINI*), dekomodifikacijos indeksą ir kitus. Šiuolaikinis kultūros apibrėžimas neįmanomas be socialinio teisingumo, santykinės lygybės (pirmiausia galimybių požiūriu), dekomodifikacijos plačiąja prasme, aplinkosaugos įtraukimo bei priderinimo. Laipsniškas dėmesio sutelkimas į Gerovės valstybę ar net jų sąjungą faktiškai reiškia radikalią socialinės raidos kaitą, nors praktiniai veiksmai labai vėluoja tiek dėl subjektyvių, tiek ir dėl objektyvių priežasčių (*COVID-19* pandemija, Rusijos karinė agresija prieš Ukrainą, Palestinos konfliktas su Izraeliu).

Žymūs kultūrologai Maxas Weberis, Michaelas Kleinas siūlė, kad formuluojant politiką pagal klasikinės kultūros apibrėžimą, tapatinantį kultūrą vien su menų raiška ir sklaida, etniškumu, paveldu, sakralumu, jos sampratą būtina gerokai praplėsti, tačiau strategija LT-2050 to reikiamai neįvardija. Sekant plataus kultūros traktavimo tradicija, prasidėjusia nuo XVIII a. filosofo Johanno Gottfriedo Herderio veiklų, naujoji pažangi kultūros politika privalėtų apimti **darbo ir poilsio, verslo, teisinę, politinę, valdymo, žiniasklaidos, mokslo, ugdymo, bendruomenės, šeimos, elgsenos, jaunimo, andergraundo, kalbos, kūno, ekologinę ir, žinoma, meninę, sakralinę, paveldo** sritis. Anoniminiams strategijos LT-2050 autoriams nesusiderinus, kokią kultūros sąvoką vartoti skirtinguose kontekstuose, dėl to kylanti painiava ir miglotumas tikrai nesuteikia šiam dokumentui aiškumo ir efektyvumo.

Kuriant ilgalaikę strategiją, konceptualiai svarbu pateikti aiškų PAŽANGIOS KULTŪROS apibrėžimą. Rasti tinkamą formulotę būtų padėję filosofai, kultūrologai, sociologai, oficialiai talkinę Lietuvos Pažangos tarybai. Tačiau šiais intelektualiniais – vadybiniais resursais nepasinaudota. Pradiniam, darbiniam LT-2050 tekste buvo pateiktas absoliučiai nepraktiškas, nuo ES biurokratijos nusirašytas kultūros apibrėžimas: „...jungianti simbolių ir prasmų, kuriomis mes mąstome, visuma, apibrėžianti asmens santykį su pačiu savimi, kitais ir pasauliu, atspindinti

vertybines nuostatas, įsitikinimus, gyvenimo praktikas.“ Tiesa, vėliau strategijos tekste jis šiek tiek supaprastintas trumpinant. Toks kultūros apibrėžimas iš esmės tapatus pačiai bendriausiai kultūros definicijai – kas sukurta žmogaus, o ne gamtos. Strategijos tekste bei rodikliuose neišryškinus pažangios kultūros krypties kaip antipodo antikultūrai, pasak filosofo Vytauto Rubavičiaus, viską laikančiai vien prekėmis ir ištekliais, buvo nuslysta į abstrakcijas ir chaotiškumą, neleidžiantį nustatyti sąvokų hierarchijos. Strategijos LT-2050 projekto tekste žodžio „kultūra“ šaknis pavartota net 96 kartus, lyg būtų panacėja nuo visų socialinių blogybių. Tai atspindi naivoką švietėjišką strategijos autorių nusiteikimą. Daugybę apibrėžimų ir prasmų turinti kultūros sąvoka aptariamajame projekte eklektiškai šokinėja nuo siauriausios iki keleto platesnių jos prasmų. Pavildenkime šį kontekstą nuosekliau.

Pirmasis kultūros paminėjimas, turintis užduoti toną, yra suvokiamai skaidrus – strategija „orientuota politinės kultūros vystymuisi“. Tačiau trečiasis užmena mįslę, nes neaišku, ką teiginys „švietimas persmelkiantis [...] kultūrą ir tradiciją“, reiškia, turint omenyje, pavyzdžiui, kultūros ir paveldo santykį. Žalioji pertvarka siejama su dar viena kultūros atmaina: „Tai kartu reiškia ir socialinę, kultūrinę transformaciją – vartotojų kultūros ir įpročių atsisakymą.“ Įvardijant esamą situaciją akcentuojama: „tęsiantis medijų pasaulio transformacijai, kyla rizika, kad kultūros produktų sklaidą ir turinį vis labiau kontroliuos globalūs platintojai ir jų platformos, todėl nedidelėms valstybėms auga poreikis investuoti į savo kultūros sklaidą skaitmeninėje erdvėje ir ne tik joje“. Kyla natūralus klausimas – kur tada dėti vadinamąją vartotojų kultūrą, kurios produktų, bent jau nemenkos jų dalies, pavyzdžiui, kičinių meno dirbinių, nederėtų eksportuoti? Visą painiavą vainikuoja lozunginis II skyriaus skirsnio pavadinimas „Vizijos pamatas – kultūra“, skelbiamas greta teiginio „Kultūra – mūsų tapatybės pagrindas“. Tokios maišalynės privalumas yra vienintelis – verčia nuolat svarstyti, ką norėta tuo pasakyti. Tačiau daugiaprasmiškumas, alogizmai ir

disonansai negali būti strateginio valstybės dokumento šerdyje, juk strategija nėra eilinis teisės aktas. Šiokio tokio aiškumo suteikia, nors ir skęstanti tarp įvairių prasmų, 19 puslapyje pagaliau nurodyta kultūros samprata: „Kultūra yra valstybės, kaip politinio darinio, išlikimo ir gyvybingumo pagrindinė sąlyga. Tai mus kaip bendruomenę jungianti paveldėta, mūsų kuriama ir permąstoma simbolių ir prasmų visuma, apibrėžianti asmens santykį su pačiu savimi, kitais ir pasauliu.“ Gal nuo to ir reikėjo pradėti strategijos tekstą, kartu akcentuojant, kad esminis progreso instrumentas ir variklis yra pažangioji kultūra, nors ji taip ir liko neįvardyta.

Ne mažesnis rebusas kyla, susipažinus su dviem dešimtimis tapatybės įvardijimų – politinė, rasinė, lietuviškoji, savo, mūsų, asmens, visuomenės, pagaliau kultūrinė tapatybė greta nacionalinio tapatumo. Pastarasis gali būti suvokiamas kaip savęs identifikavimas lietuviu ar bent jau Lietuvos gyventoju, kurio skiriamasis bruožas – nuolatinė lietuvių kalbos vartoseną, papročių laikymasis. Žodžių derinys „kultūrinė tapatybė“ strategijos tekste išnyra tris kartus. Pirmiausia paskelbiama akivaizdi tiesa, kad ateitį formuosiančios tendencijos darys įtaką visuomenės vertybėms ir kultūrinei tapatybei. Po to aiškinama, kad kokybiškas švietimas sudarys sąlygas „susikurti savo, kaip Lietuvos piliečio, kultūrinę tapatybę“, o baigiama užtikrinant, kad žinių kanono branduolys leis „formuotis bendrai kultūrinei tapatybei, integruojant tautinių bendrijų kultūras ir sudarant galimybę joms skleistis“.

Turbūt ne vienas, paklaustas apie kultūrinę Lietuvos tapatybę, atsakytų, kad tai šiaudinės skrybėlės, rankdarbiai, „sodai“, iš šiaudų suverti į nuostabiausias konstrukcijas, gintariniai karoliai ant tautinių drabužių Dainų šventėse. Gurmanams – tai cepelinai, tautiniai „bankuchenai“-šakočiai, rūkytas skilandis. „Kritikuotojams“, sekantiems filosofu Arvydu Šliogeriu, rašiusiu *Respublikos* laikraščiu, – tai vergavimas alui ir krepšiniui. Švietėjams – anksčiau gana gerai išsimokslinusi visuomenė su ramboku, kantriu nacionaliniu charakteriu, kuriam pasaulinio hedo-

nizmo fone svarbiausias *trendas* yra „mano namai – mano tvirtovė“.

Problema ta, kad simbolių-prasmių pagrindu pasirinkus aukščiau minėtą kultūros apibrėžimą, tektų juos iš eilės vardyti, pradedant kad ir dabartinės bei buvusios laikinosios sostinės architektūra, Gedimino stulpų, Žalgirio mūšio simbolika, specifinės ornamentikos, sutartinių melodikos savitumu, poetine, panteistiška jausena, būdinga vyresniajai kartai... Tačiau tokiu atveju kultūrinė Lietuvos tapatybė konservatyviai siaura, nesugebama jos transformuoti į gero-kai platesnius pažangios kultūros aprėpiamus laukus. Pats tapatumo įterpinėjimas strategijos tekste bene dvidešimt kartų greičiausiai išreiškia jos autorių gilų susirūpinimą dėl lietuviybės ir tirpstančios tautos likimo, tačiau neieškant konkrečių išeičių iš susidariusios situacijos, lieka bejėgiškai aimanuoti, bandant nuslėpti akivaizdų savo sutrikimą dėl idėjų stokos.

Strategijos kūrėjų vizijos ribotumą rodo ir ta aplinkybė, kad karaliaus Mindaugo valdytą XIII a. Lietuvą jie pamini du kartus, bet visiškai užmiršta istorinius baltiškosios tapatybės liudijimus – Tacitas I a. pabrėžė geresnį laukų įdirbimą, negu tą daro inertiški germanai, Adomas Brėmenietis (apie XI a.) pateikė faktų, koks nepaprastas baltų humaniškumas, pasireiškęs per audrą jūroje arba gelbstint kitus nuo piratų. Milkaus žodynui prataręs parašę pasaulinio garso, lietuviškų šaknų turintis Karaliaučius universiteto filosofas Immanuelis Kantas ir Pilkalnio bažnyčios mokytojas, kantorius Christophas Friedrichas Heilsbergas aukštino lietuvių nuoširdumą, lygybės pojūtį, darbštumą, draugiškumą, orumą, svetingumą, prisirišimą prie kalbos, papročių, pomėgį dainuoti, dar išlikusį etniniuose Lietuvos regionuose, taip pat žemaičių atkaklumą, aukštaičių lyrizmą, dzūkų geranoriškumą, suvalkiečių darbštumą. Sparčiai kintančiame, besiniveliuojančiame dabarties pasaulyje derėtų nuolat priminti tautiečiams, kas slypi už Lietuvos himno žodžių: „iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“, nes vertingiausias, gilias istorines šaknis turinčias nacionalinio charakterio savybes būtina įtraukti į brandžios valstybės su stipria demokra-

tine kultūra savivoką. Toks siekis deklaruotas pačioje strategijos pradžioje.

Diskutuotina ir strategijos 9 puslapyje pabrėžta tezė apie skaitmenizaciją, prisidėsiančią „*prie kultūros ir meno prieinamumo visuomenei*“. Čia kultūra, atrodo, atskirta nuo meno. Vadinasi, tokios institucijos, kaip Lietuvos kultūros ministerija, Kultūros tyrimų institutas užsiima tik meno raiškai ir sklaidai reikiamos infrastruktūros palaikymu, estetizmo analize, o visuomeniškai ir politiškai kultūra dažniausiai suprantama siaurąja – menų bei paveldo – prasme. Ką turėjo omenyje strategijos kūrėjai, meną atsiedami nuo kultūros, neaišku. Galima spėti, kad meninė kūryba atskirta nuo pasyvesnės muziejų, teatrų, koncertų, bibliotekų veiklos, mokslui skirtų reginių, tačiau tai rodo siaurą kultūros suvokimą. Meninė pasaulio įvairovė su pozityviais ir negatyviais aspektais, šokiruojančiais estetizmais yra tyrinėjama, diskutuojama ir apie IT laikais patiriamą niveliuojančią globalizaciją, tačiau strategijos kūrėjams šie aspektai nerūpi. Pasaulio eižėjimo, karinių konfliktų laikais nemenką svarbą įgyja vadinamoji minkštoji galia, įtaką daro įvairaus pobūdžio ir nusiteikimo meno kūrėjų grupės. Strategijos kūrėjams derėjo pačiame tekste, o ne vien tarp rodiklių, kuriais siūloma remtis, išryškinti šį aspektą, paminint, pavyzdžiui, baltų kalbų studijas pasaulio universitetų indoeuropeistikos katedrose.

Tezė, deklaravusi būtinybę sudaryti sąlygas žmonėms „*dalyvauti šalies kultūriniame, ekonominiame ir socialiniame gyvenime*“ tik parodo strategijos kūrėjų nesuvokimą, kad ir ekonominis, ir socialinis gyvenimas turi savas pozityvios ir negatyvios kultūros puses. Tai atlieptų toks kultūros apibrėžimas, kuris suponuotų visą ekonominiam ir socialiniam gyvenimui būtiną kultūros simbolių ir prasmių spektrą.

Platesnio aptarimo reikalauja ir jau minėta strategijos nuostata: „*Žaliojo perėjimo [...] reiškia ir socialinę, kultūrinę transformaciją – vartotojiškos kultūros ir įpročių atsiskaitymą*.“ Tai liudija ekologinės mąstysenos, gamtos tausojimo kryptį ES politikoje, tačiau Lietuvoje tam trukdo prieštaringa realybė. Pavyzdžiui, stambi žemės ūkio šaka – grūdinininkystė nustelbia kitas,

naudodama aukštą našumą užtikrinančią, intensyvią chemizaciją. Derlingoje vidurio Lietuvos juostoje tiek dirva, tiek upių ir šulinių vanduo yra tiesiog persmelkti nitratais ir nitritais, didinančiais onkologinių susirgimų riziką, dirvoje nemažai kitų kancerogeninių medžiagų. Nenuostabu, kad ten gerokai dažniau sergama vėžiu, o ir Lietuvos mirtingumo nuo piktybinių ligų statistika ES atrodo prastai. Lietuvos maisto bei veterinarijos tarnybos duomenimis, iš 706 tikrintų maisto produktų užteršti buvo 48,2 proc. mėginių, tiesa, vadinamųjų leistinių taršos normų ribose, tačiau ekologai ne be pagrindo klausia, ką reiškia nuodų piktžolėms, vabzdžiams, pelėsiui naikinti likučiai maiste, kai Europoje kyla jau trečia alergizacijos banga?

Ne tik LT-2050, bet ir Bendrasis Lietuvos planas ignoruoja žmonių sveikatai pavojingą taršą. Derlingoje vidurio Lietuvos juostoje numatyta toliau plėtoti vien grūdininkystės, o ne diversifikuotus, ypač ekologinius ūkius. (Pagal ekologinių ūkių skaičių Lietuva maždaug dvigubai atsilieka nuo Latvijos ir Estijos.) Tai gresia ir dirvos nualinimu. Nenuostabu, kad bandymas pakoreguoti Bendrąjį planą atsimušė į Aplinkos ministerijos biurokratų savigyną, o į reikalavimą, kad būtų sudarytas Lietuvos mutageninės taršos atlasas, piktybiškai abejingai reagavo Sveikatos apsaugos sistema. Strategijoje deklaruota, kad sąsaja su gamta „diskusijose su Lietuvos žmonėmis išryškėjo kaip esminis lietuviškosios tapatybės dėmuo, šalia kalbos, **kultūros**, istorijos“. Tačiau tai prasilenkia su tikrove, nes atspindi tik pagoniškosios psichologinės jausenos likučius.

Strategijoje gerą pusšimtį kartų postringaujama apie bendruomenių vaidmenį, priartinant piliečius prie gėrybių, kurias teikia kultūros infrastruktūra. Ironiškai skamba visuotinio kaimo bibliotekų uždarymo vajaus kontekste! Strategijoje neapibrėžtas net poreikis taikyti naują kultūros politiką pačia plačiausia pažangos ir kokybės prasme. Situacijos absurdiškumą liudija daugiau kaip dešimtmetį neberengiamas Lietuvos kultūros kongresas, pirmąkart įvykęs 1925 metais, atgimęs istoriniais 1990-aisiais, kai sutraukė pusantro tūkstančio kultūrai neabejingų žmonių. Todėl, nagrinėjant

kultūros sferų santykį su valdininkija, negalima nesutikti, kad „politiškumo stoka, debatų ir kritikos menkumas rodo dominuojantį tiesmuko administravimo ir kopijavimo stilių“.

Strategijoje teisingai pabrėžta: „Išryškėjo strateginio mąstymo kultūros ir disciplinos trūkumas“. Tačiau tokio apibūdinimo atžvilgiu LT-2050 strategijos kūrėjams pirmiausia derėtų įvertinti save pačius. Jie nesuformulavo Gerovės valstybės kūrimo tikslo, sureikšminę tik priemones – švietimą ir demokratiją, tarsi tai būtų savitiksliis uždavinys. Atsisakę ieškoti konkretesnio kelio į ateitį, nuslydo į nevaisingo vizionieriškumo padiktuotą ateities mirazą. Strategija „Lietuva 2050“ nepaversta hipertekstu su reikalingiausiomis e-sąsajomis ir nuorodomis į kitus ES bei Lietuvos strateginius dokumentus. Pagrindinis logiškai prieštaringas kultūros veiksnys, eskaluojamas strategijos tekste, rodiklių sistemoje suvestas į siaurą piliečių savimonę – susietumą su Lietuvos valstybe bei didžiavimąsi ja. Strategija nemini esminių projektų, užstrigusią biurokratijos koridoriuose – tai „Nacionalinis rizikų pranešimas“, „Metų kultūros knyga“, mokymuisi visą gyvenimą skirtas e-universitetas „Visa Lietuva“.

Lietuvos Pažangos tarybos sukurtas reguliarus strategijos kontroliavimo mechanizmas teikia vilčių, kad bus iš esmės pakoreguota ir strategija „Lietuva 2050“. Kultūros ministerija, Seimas, kūrėjų bendruomenės septynerius metus diskutuoja ir keitinėja Kultūros politikos įstatymo projektą, kuris strategijos „Lietuva 2050“ daugiakryptiškumą, beje, sugebėjo paversti savo privalumu. Gal pagaliau atsiras nauja pažangios kultūros politika, skirta bendrosios gerovės didinimui, tačiau tai priklausys nuo politinės valios, politikų ir valdininkų įsiklausymo į akademinės ir meno kūrėjų bendruomenės pageidavimus. ■

Šis Kęstučio K. Urbos ir Arvydo Guogio (Mykolo Romerio universitetas) straipsnis parengtas pagal publikaciją „Aspects of the Treatment of Culture and its Critique in the Lithuanian Strategic Document: Lithuania's Vision for the Future „Lithuania 2050“ – mokslo žurnale *Central European Political Science Review*, 2024, Fall, Vol. 25, No 97, p. 183–196.

Apie autorių: Al Zolynas – lietuvių kilmės amerikiečių poetas, gerai žinomas dėl meditacinio ir giliai humanistinio savo požiūrio į gyvenimą ir poeziją. Gimęs 1945 m. Europoje, vėliau su šeima persikėlė į Jungtines Valstijas, kur padarė sėkmingą literatūrinę karjerą.

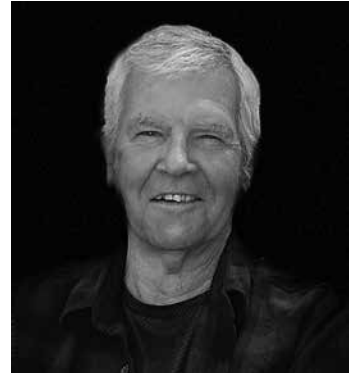
Zolynas nagrinėja daugelį temų, įskaitant egzistencines problemas, tapatybės paieškas, vidinį pasaulį, Rytų filosofiją. Jo poezijoje juntamas stiprus ryšys su gamta, žavėjimasis dzenbudizmu. Poezijos rinktinė *The Same Air* („Tas pats dangus“) sulaukė plataus pripažinimo dėl unikalios asmeninio patyrimo ir kultūrinės atminties dermės.

„Al Zolynas turi intelektą, nušviestą sąmojo“, – rašė Vernonas Youngas (*The New York Times Book Review*).

„...nors žino apie visus pasaulio „reikia“, [Zolynas] renkasi pabrėžti tai, kas yra ir egzistuoja“, – tvirtina poetas Stephenas Dunnas, Pulitzerio premijos laureatas (*Different Hours*).

„...Aiškūs ir tikslūs eilėraščiai... Puikus poetas, turintis neabejotinai savitą balsą“, – įvertino Czesławas Miłoszas, Nobelio literatūros premijos laureatas.

Pasak Alleno Ginsbergo, poetinis Al Zolyno tekstas „...iškart aiškus ir skaidrus“.

Vertėjas

AI ZOLYNAS

Mėnesiena

Pažiūrėjęs gabaliuką „Didžiojo miego“,
greičiau klausydamasis, sulietus jo vaizdus pasitelkdamas
akių pratimams, kartkartėmis matydamas aiškius

blyksnius

(Bogarto ranka, įžiebianti degtuką, užsideganti cigaretę,
gražus kamuotas Bacall veidas), išjungiu televizorių
nuotoliniu pulteliu,
užgesinu šviesas, ruošiuosi miegoti.

Virtuvėje pastebiu mėnesieną,
minkštą ir draugišką mano trumparegystei,
tarsi nekreipiančią į tai dėmesio.

Iš tikrųjų mėnesiena dabar atrodo realesnė
nei prisiminimas apie kietus saulės kampus,
aiškias linijas.

Mėnesiena glosto indus džiovyklėje, kriauklėje,
blyškiai atsispindi nuo detalių, migloja grindis,
per kurias dabar brenda basos fosforuojančios
mano pėdos.

Aš esu tarsi žmogus, prabudęs sapne,
matau save brendantį per upelį
miško viduryje vidurnaktį,
sutrikusį, bet laimingą.

Dovana Dovės namelyje. Sonetas

Akimirką jis jautėsi sėdintis Williama
Wordswortho kėdėje, sukryžiuo rankas, tvirtai
padėjo kojas, įsivaizdavo dvi moteris ten – prie jo
kojų – pasirengusias užrašyti jo žodžius. Niekur
kitur nesijautė taip įkrautas, tarsi jo plaukai būtų
buvę antenos, gaudančios kūrybos šilumą. Ir
jambai, pilni vaizdų bei metaforų, buvo ten, o
pentametras lyg mitinė gyvatė atgijo po vis labiau
šildančia ryto saule, pulsavo. Jis jautėsi, tarsi
laimėjęs akimirką kitame pasaulyje lyg jam būtų
padovanota Malonė dėl Wordswortho Poezijos
laikinei atsidurti ten, toje šešėlių užlietoje vietoje.

Bandymas išgelbėti vabzdį

Nešdamas šiukšles, jo vos neužmyniau. Juodas vabalas sunkiai slinko duobėtu cementiniu taku. Padėjau maišelį ant žemės. Atrodė, vabalas vilki pilką miniatiūrinį megztinį iš purios vilnos. Staiga apsivertė ant nugaros. Mačiau, kad penkios iš šešių kojų išsipainiojusios į voratinklį. Negrabiai mosavo jomis kaip kūdikis, bandydamas išsilaisvinti, įstrigęs tarp susipynusių vilnos sruogų.

Nuėjau į vidų, pasiėmiau skaitymo akinius, pačias mažiausias žirkles, kuriomis kerpu nosies plaukus. Kaip įmanydamas atsargiau nukirpau voratinklį nuo jo kojų, nors jos vis dar buvo įstrigusios pilkose miniatiūrinėse kelnėse kojinese. Gumuluoto voratinklio nuo šarvuotų sparnų ant jo nugaros negalėjau pašalinti nesužeisdamas vabalo. Neturėjau kitos išeities, palikau jį su tuo megztuku. Dabar vėl galės bent jau ropoti, tą ir padarė tiesia linija per taką, užsibrėžęs tikslą, kaip man atrodė, neatsisukdamas nerti atgal, į šešėlius po augalija.

Druskos kruopelė

Taip, žemėlapis nėra
teritorija, meniu nėra
patiekalas, maršrutas nėra
kelionė ir žodis nėra

daiktas, bet netgi
daiktas – *das Ding* – nėra
daiktas. Nėra tokio
daikto kaip *daiktas*.

Tad kai mes perduodame druską,
perduodame Visatą.
Ragaudami druską, nuryjame
septynias jūras.

Naktinė sargyba

1953-ųjų vasara, trys valandos ryto
kažkur netoli Ingleburno
virš Georges upės, įpusėjus
trečią dviejų valandų nakties sargybą.
Du berniukai – dvylikos ir aštuonerių – saugo
miegančią stovyklą, pilną skautų.
Išvalytoje aikštelėje nuogas vėliavos stiebas rodo
į Paukščių Taką,
dvi vėliavos, Australijos ir Lietuvos, abi jau
suvyniotos nakčiai stovyklos viršininko palapinėje.
Ten pat guli nešiojama rašomoji mašinėlė ir šablonų
prietaisas,
skirtas rašyti stovyklos dienos naujienlaiškiui.
Prie miegančių berniukų ir mergaičių pagalvių
guli skautiškos knygos, parašytos lietuviškai,
iš pradžių spausdintos Lietuvoje, o dabar
perspausdintos Marrickville'yje.
Jos turi daugybę nuorodų į florą ir fauną:
liepų ir beržų medžius, žaliąsias rūtas, elnius, vilkus,
kurių galėtum ieškoti tris gyvenimus
aplink Ingleburną, bet niekad nerastum.
Berniukai ir mergaitės buvo priversti
išmokti dideles vadovėlio dalis atmintinai.
Bus egzaminai.
Du berniukai sargai tyliai vaikšto
pirmyn ir atgal per stovyklą,
kartais nukreipdami savo žibintus
į aplinkinį krūmyną ne tiek
dėl galimo pavojaus, o tam,
kad pamatytų blyškius šviesos spindulius,
perskrodžiančius tamsą.
Jiedu nukreipia juos aukštyn, tiesiai į žvaigždes
ir atgal per stovyklą į kitą kempingo pusę –
tyli šviesos kardo dvikova su tamsa.
Aplink juos stūkso aukšti eukaliptai,
vienintelis garsas – laužo spragsėjimas,
krištolinis raudonai tvieskiančių anglių cypčiojimas,
kylančių ir krentančių.
Berniukai klausosi nakties tylos.
Jaunesnysis niekada nebuvo taip anksti atsikėlęs,

niekad nebuvo priėmęs atsakomybės už Naktinę
Sargybą.

Bet jie yra berniukai, greitai jiems nusibosta tokia tylą.
Šnabždesiu dvylikametis meta iššūkį aštuonmečiui
peršokti laužą.

Kitas dvidešimt minučių jiedu bėga
iš tamsaus stovyklos teritorijos pakraščio
tyliai ir greitai, šokinėdami per gęstantį laužą,
švystelint pasikartojančiai karščio bangai.
Niekas neprabunda, kai jų šešėliai
sukasi ratu aplink palapines,
šokinėja per medžius ir kyla lig žvaigždžių.

Kūno orkestras

Orkestre iš odos,
ląstelių, plaukų, skysčių, organų, kaulų
klausausi tavęs
ramią vėlyvą naktį,
tau grojant paslaptinę melodiją –
širdies dūžiai ritmingai tvinkčioja, kur tik sutelkiu
dėmesį,

įkvepiant ir iškvepiant plaučiams.
Atleisk man už aroganciją –
aš maniau,
kad esu tavo dirigentas, patikimas, gerbiamas,
iškilmingai mostelintis batuta –
čia crescendo, ten šiek tiek
diminuendo.
Aš maniau,
kad repetuoju tave
dėl didingo pasirodymo,
nepastebėjau,
kad po to, kai padėjau batutą
savo dėžutėn
ir nuėjau nuo scenos, aidint pašėlusiams plojimams,
tu, nenuilstantis mano orkestre,
kaip visada ir toliau
grojai, bet dabar
jau be manęs.

Ir vėl

Elgiausi taip, tarsi būčiau nemirtingas,
lepindamasis,
tinginiaudamas, praktikuodamas
dievišką nenuoseklumą
lyg nebūtų nieko kito, tik
beribis laikas,
tarsi būčiau
nuobodžiaujantis dievas,
gyvenantis aukštai savo Olimpe,
kekės purpurinių vynuogių
ant stiklinio kavos staliuko
priešais mane,
mirtingieji apačioje,
matomi per praplaukiančius debesis,
įsitraukę į juokingus savo nuotykius,
tačiau tai mane vis dėlto
nepaliaujamai traukia
ir verčia pavydžiai visus stebėti.

Pastaba pačiam sau

nedegink savo eilių,
juk jos vis tiek nėra tavo,
tos, kurioms lemta ilgiau gyventi,
išliks, nepaisydamos tavo pastangų,
tos, kurioms nelemta,
išnyks,
skendėdamos arba sapnuose, užkištos
specialioje bibliotekos kolekcijoje,
arba netobuloje kokio nors poezijos
mylėtojo atmintyje

Išvertė Julius KELERAS

„NUOSTABIU KELIU EINI...”

Kompozitorius Feliksas Bajoras, šiemet minintis 90-metį, galėtų būti pavyzdys daugeliui – perfekcionisto charakteriu, kritiška dvasia. Jis daug reikalauja ne tik iš kitų, bet ir iš savęs, siekia perprasti muzikos, net pasaulio tvarkos paslaptis.

Rūta Gaidamavičiūtė. *Feliksai, kokias idėjas dar būtinai norėtumėte įgyvendinti?*

Feliksas Bajoras. Jei kiltų gera mintis, rašyčiau simfoniją, atsisakydamas to, ką jau dariau. Kad įvyktų dar vienas lūžis, kad būtų visiškai kitaip, ko dar nebuvo, bet, manau, tokiu atveju manęs nesuprastų. Gal ir gerai, tai reikš, kad sukūriau kažką naujo. Tam reikia darbo ir pastangų, o ne planą vykdyti. Be to, dirigentas irgi turi būti suinteresuotas. Atsimenu, kai bandžiau fantazuoti, rašydamas estradinę muziką, orkestrantai kartais šaipydavosi, bet Jonas Vadauskas sudrausdavo: vyrai susiimkit, vis tiek grosim.

Kaip siekiate kūrinio vienvės?

Viską lemia pirmoji dalis – nusako gaires, temas. Daug kūrinių iš vieno grūdo išaugę. Parodai nedidelį motyvą, paskui gali iki dvylikos garsų išauginti. Serialumo mano muzikoje labai daug, bet jis ne toks, kokį taikė serializmo kūrėjai, pats principas suteikia balsams savarankiškumo. Soluojantis instrumentas turi teisę savarankiškai mąstyti, plėtoti temą kaip veikėjas. Jeigu jaučiamas kitoks stilius, muzikologams turėtų būti įdomu suprasti, kaip tas padaryta. Aš jaučiu, kad mano muzika kitokia. Jeigu kas atrodo nesuprantama, klausomasi tiek kartų, kol paaiškėja. Bet pirmiausia tą kelią atlikėjas turi nueiti. Jeigu atlikėjas pamatys, kad čia kažkas ypatinga, tą ir klausyto-

jams įrodys. O jei žiūrės standartiškai, neužčiuops naujų ypatybių, kito žingsnio žengti nepavyks – kalbu apie publikos reakciją.

Ar daug Jūsų idėjų susijusios su vizualumu? Atsimenu „Stalaktitus“, „Vitražus“...

Trečioji simfonija „Veidai“ pagal mažąsias lietuvių liaudies skulptūras, Pirmosios simfonijos II d. – lyg peizažas. Rašydamas „Veiksmožodžių siuitą“ įsivaizdavau, kaip kažkokia būtybė juda, vaikšto. „Laukimas. Muzika Sandomirui“ (1989) išreiškia įtampą, laukimo nerimą, kuo viskas Lenkijos *Solidarumui* pasibaigs. „Saulės takas“ (2007). Buvo ir estradinių kūrinių: „Malkapjoviai“, „Lygumos“, „Prie lopšio“, „Pušys ir smėlis“, „Grybautojai“, „Trobelė arimuose“ ir kiti – grynai instrumentiniai kūriniai be jokio teksto.

Ar kada nors rašėte dienoraštį?

Nerašiau, ar buvau pradėjęs, neatsimenu. Būčiau tada rašytojas. Rašyt nebloggeris, bet nenoriu žmonėms atskleisti, ką galvoju, kad nepasirodyčiau naivus. O muzika abstrakti. Jei rašyčiau romaną, orientuočiausi į Gabrielį Márkuezą, mintys pusiau fantastinės, kai negali atskirti, kur čia realybė, o kur ne. Eilėraščius rašiau, laiškus humoristinius. Muzikoje ieškojau lietuviškos dvasios, bet Lietuvoje nebuvo tokių, kuriais norėčiau

sekti. Dažniausiai kildavo vidinis pasipriešinimas. Gro-
jau Balio Dvariono koncertą smuikui, tačiau nebuvo
taip, kad užkabintų mano jautriausias stygas. Tuo metu
ir kitų mūsų rimtosios muzikos atstovų – Jono Švedo,
Antano Račiūno, Stasio Vainiūno – pastangų visai ne-
priėmiau, taip mane buvo užvaldžiusi Vakarų klasika.

Kiekvieną šeštadienį klausydavausi populiarių
dainų per Amerikos radiją, *High Parade* laidos buvo
labiausiai laukiama mano pramoga. Pateikdavo kūri-
nių reitingus, pirmosios vietos laimėtoja skambėdavo
laidos pabaigoje – savaitės viršūnė. Tai buvo pirmoji
mano mokykla – paprasta kūrinų struktūra, aiškus
sumanymas, mintis, nuotaika. Išmokau jausti formą,
kada kas turi keistis. Tada džiazistai ir klasiką per-
dirbinėdavo, įdomu būdavo klausytis, Mozartas labai
gražiai, tiesiog nuostabiai skambėjo. Stebėjausi, kad
dažnai dainuoja Aleksandro Borodino operos „Ku-
nigaikštis Igoris“ ariją, bet kitu tekstu ir net neužsi-
mena, kad čia Borodinas. Matyt, galvojo, kad muzika
kitu atlikimu įgyja savo teises, o tikrasis autorius ne-
vertas jokios užuominos.

Kieno partitūras studijuodavote?

Kai su didelėmis abejonėmis pradėjau studijuoti
kompoziciją, visai negalvojau, kad tapsiu komposito-
riumi. Tiesiog pabandžiau įsigyti antrą diplomą. Už-
duodavo klasiką, Beethoveną ir pan. Šiuolaikinės mu-
zikos nebuvo. Vytautas Montvila iš kažkur gaudavo
ir pamėgo György'o Ligeti'o kūrinius. Mes neturėjom
galimybių sekti Vakaraais. Pasiklausydavau įrašų. Jei
patikdavo, studijuodavau, užrašydavau visus balsus,
pavyzdžiui, penkias skirtingas saksofonų partijas, iš-
mokau iš klausos užrašyti partitūras. Garso inžinieriai
irgi turėtų tai išmanyti, vėliau, kai pats ėmiau dėsty-
ti, įkalbėjau, kad jiems įvestų šitą discipliną, įrašų
skaitymą. Tai labai sunkus darbas, bet lavina klausą,
priverčia įsiklausyti. Nemanau, kad kas nors galėtų tą
dėstyti, jei pats negirdi. Vienintelės natos, kurias galė-
jome nusipirkti, buvo lenkų kompozitorių partitūros.
Kazimierzio Serockio, Krzysztofo Pendereckio natų
turėjau prisipirkęs, išsiversdavau, kaip tuos kvadratu-
kus, trikampius reikėtų groti. Lenkai jau buvo įgudę

kurti naująją muziką. Ir plokštelių galėjome gauti, bet
supratau, kad mūsų atlikėjams tai beprasmiški žen-
klai, nes jiems tokių dalykų nedėstė. Gintarei Skery-
tei parašiau kūrinį „Žodžiai ir magija“, nurodydamas
vien natų kryptį, kuri aukščiau ar žemiau. Ji nesijautė
tvirtai, todėl prieš įrašą perteikiau viską tradicinėmis
natomis. Sovietmečiu visi kreipdavosi į autorių, kad
sužinotų, kaip reikia groti. Cikle „Kodėl?“ fortepijono
partija užrašyta laisvai ir paaiškinimai yra, bet sunku
apibūdinti, ką reiškia tas „laisvumas“. Gražina Ručytė,
patyrusi pianistė, jau vėliau labai gerai šį ciklą įrašė.

Lenkai gerbia savo kultūrą, eksperimentinius jaunų
autorių kūrinius jau tada skleisdavo po visą pasaulį.
Mes to negalėjome. Dabar galim, bet nedarom, nesirū-
piname savitumu. Kai kiekvienas autorius taps indivi-
dualybe, atsiras ir geras bendras vaizdas. Kai rašoma
tik projektams, kurie paskui guli stalčiuose, nėra ko
tikėtis... Jei surašytume kūrinius, galinčius reprezen-
tuoti Lietuvą pasauliniu lygiu, įdomu būtų nustatyti,
koks procentas kūrybai skirtų lėšų jiems atiteko? Sto-
vėti vietoje negalima, einama arba į priekį, arba atgal.

Jeigu dėstytumėte kompoziciją, ką stengtumėtės per- teikti studentams?

Siekčiau, kad nieko nemėgdžiotų. Tegu rašo minima-
liai, bet kad būtų savos, originalios mintys, kiekvienas
balsas savitai skambėtų. Eduardas Balsys, kai dėstė, pa-
tarė rašyti taip, kad kiekvienam muzikantui būtų įdo-
mu groti savo partiją. Jei būčiau muzikantas, irgi norė-
čiau savo liniją turėti. Kai yra daug balsų, o kiekvienas
individualus, atsiranda polifonija. Svarbiausia siekti ori-
ginalumo, užuot kartojus tai, kas jau girdėta. Populiari,
bet banali estrada sukasi konvejeriu. Motyvus ima vie-
nas iš kito, kartoją harmonijos slinktis, viskas girdėta.
Ta pati sekvencija, ta pati sentimentali melodija...

Lengva pasakyti, tačiau kaip tą savitumą išlaisvinti?

Reikia atsiriboti nuo visko ir traukti nežinomus
sąsambius iš savo dvasios gelmių. Šventieji eidavo į
dykumą, atsiribodavo nuo triukšmingo pasaulio, kol
surasdavo tai, ko ieškojo, ir juos apšviesdavo Šventoji
Dvasia. Sėdėdami mieste, girdėdami tą patį, nieko ne-

pasieksime. Jei rašoma dėl uždarbio, neatsiranda autorių, kuriuos kas nors sukrėstų, kaip buvo Sąjūdžio pradžioje. Čia kalbu apie estradą, bet ir kitose srityse tas pats, palaikomas toks kultūros lygis. Rimtosios muzikos tik pavieniai autoriai, suvokia, kas yra originalumas. Turėtų tą galingai skatinti bendroji valstybės kultūros politika. Gal atsirastų tikslas ir be projekto sukomponuoti aukštos klasės kūrinį.

Esate parašęs labai daug ciklų. Norėjote atskleisti daugiau aspektų?

Rašiau vaikiškais tekstais, bet suaugusiems. Mačiau, kad jie tarp eilučių turi kitą prasmę. Sovietiniais laikais ką nors rimto, priešiško sistemai būdavo neįmanoma sukurti. Muzika tekstams suteikdavo kitą prasmę. Tokiu būdu nekalti, spausdinti, cenzūros aprobuoti tekstai atskleidavo tiesą, pasakytą vaiko lūpomis. Pavyzdžiui, Janinos Degutytės „Kodėl?“, Martyno Vainilaičio „Karnavalas“, Leonardo Gutausko „Žiemužė, balta eglužė“... Eilių žodžiai tarsi vaikams, bet jų mintis gili. „Kodėl?“ atspindi ir politinė atmosfera, ir tų laikų gyvenimas: „Kodėl aš negaliu skrist kaip gulbė?“ Žiogelio klausia, kodėl jis liūdnas: „Nes mano trobelę sugriovė.“ Trečioje dalyje atslenka pūga, rieda aukšti vežimai – galvojau apie Sibirą. IV d. trys žuvytės – trys sesės po ledu – asocijavosi su trimis Baltijos šalimis. Paskutinė dalis „Motulės delnuos ramiai jaučiuos“ – turėjau mintį religiją, tik ji saugojo mus nuo to, kas vyksta. „Karnavalas“ yra ir politinis, ir sklidinas simbolikos. „Pabalnok man arklių, tėti,“ – lietuvių tautosakoje arklys yra vyro brandos įvaizdis. Į kiekvieną tekstą reikia įsigilinti ir išvelgsi svarbią mintį. „Vai, kuti, ar žinai, kareivėlis po antkapiu miega ir miegos amžinai.“ Ten nerašoma, koks kareivėlis, galiu įsivaizduoti, kad partizanas, ir muzika bus nuoširdi. „Tupi kiškis labai žvairas“ – vadinasi, viską mato kitaip, ne vieną saulę, o tris, ir pasakoja, ko kiti neįžvelgė. Ta „Žiemužė, balta eglužė“ lyg sovietmečio folkloras. Viena saulė šviečia danguje, kita ežere, o trečia ant kiškio uodegėlės. Pro ledo langą vėžiai žiūrėjo, pypkes rūkydami laukė ievų pražystant.

Laukė atšilimo, pavasario, geresnių laikų, bet patys nieko nedarė, kad visa tai greičiau ateitų. Aš daugiau teksais ir „Sakmių siuitai“, reikėjo daug jų atrinkt iš storos knygos.

Diptiką pagal Sigitą Gedą užblokavo, nors knygutė buvo skirta vaikams – puslapyje dvi eilutės ir paveikslėlis. Su Filharmonijos vadovu Rimvydu Žigaičiu ilgai dėl to ginčijausi. Atsimenu, buvo konkursas liaudies ansambliams. Parašiau kūrinį „Rytas“, Eduardas Balsys, konkurso žiuri pirmininkas jį atmetė, nors visi komisijos nariai balsavo „už“. Pirmininką trikdė kūrinio liaudies instrumentams(!) modernizmas, sekundos. Praėjus 3–4 metams, mirus Balsiui, vertinimo komisija savo iniciatyva vėl ištraukė „Rytą“ ir skyrė pirmą premiją. Liaudies ansambliui nepateiksi vienos dainelės. Kai pateiki kelias, susidaro lyg ir siužetas, antai „Vestuvinės dainos“ parodo net kelis nuotakos gyvenimo etapus. „Darbo dainos“, „Meilės dainos“ – duoklė liaudies instrumentams, dabar šito nebereikia, gal atgaivins kada.

Įdomu, kad „Karnavalo“ premjera įvyko Amerikoje, dainavo Bernardas Prapuolenis, akompanavo Darius Lapinskas per *Santaros-Šviesos* suvažiavimą. Neseniai „Sakmių siuitą“ atliko labai geras baritonas Tomas Kildišius, balsą turi kaip Andrea Bocelli's, labai išraiškingai perteikia tekstą. Dainavimą studijavo Vokietijoje, sakė nuo vaikystės svajojo šį ciklą padainuoti.

Visada rinkotės gerą poeziją. O dabartiniais poetais ar domitės?

Dabar net neieškau, kam man ta poezija, jei nebus kas dainuotų? Jei paprašytų Kildišius, gal paraščiau. Turiu pasirinkęs iš anksčiau tekstų, pavyzdžiui, Czesławo Miłoszo ironiškas eiles „Europos vaikas“. Yra geras lietuviškas vertimas.

Ar muzika Jums dar kelia paslapčių?

Jei tai kito autoriaus kūriniai... Man būtų įdomu sužinoti, kaip užsienyje dėstoma kompozitoriams, ko jie išmoksta, kokios yra konkursų laimėtojų partitūros, jų įrašai. Nieko negaunu. Slepiami net užsienietiški konkursų laimėtojų kūriniai įrašai. Kartais atrodo, kad jie rengiami formaliai, „susišluoti pinigams“. Gali būti įdomus kūri-

nys, jei ne visai suprantu, kaip jis sukurtas. Svarbu, kad būtų visiškai naujas skambėjimas. Kiek gyvensiu, apie tai galvosiu. Noriu išsiaiškinti, ką reikia įdėti į kūrinį, kad jis skambėtų kitaip. Pradėjau vertinti Beethovena, kuris iš mažo fragmento išplėtoja visą simfoniją. Viską atskleisti – didelio talento uždavinys. Aišku, talentą galima išugdyti arba sužlugdyti, nieko neveikiant, vien kartojant tą patį.

Koks etapas Jūsų gyvenime buvo sunkiausias?

Turbūt perėjimas iš instrumentalisto į kompoziciją. Nežinojau, ar tai teisinga. Svairsčiau apie dirigavimą Leningrade, bet nenorėjau išnaudoti mamos. Tais laikais protekcijos, politiniai dalykai trukdė, kažin ar būčiau galėjęs atsiskleisti. Buvo sunku atsakyti atlikėjo statuso, man jis atrodė aukštesnis už bet ką. Sakydavau: buvo prastas atlikėjas, tai ėmėsi kompozicijos. Antras sudėtingas etapas buvo Amerikoje, nes neturėjau sąlygų kurti. Tačiau ten parašiau vieną geriausių chorinių savo kūrinių „Paslaptis“, nors neturėjau net instrumento. Iš kunigo Jono Gutausko (garsaus mūsų tenoro brolio) ketureilių padariau didžiulį kūrinį. Kadangi ketureilių tematika ta pati, tekstai neprieštarauja vienas kitam.

Neseniai įrašėte naują kamerinių kūrinių kompaktinę plokštelę.

Ten sudėjau visiškai negrotą savo muziką kameriniams ansambliams. Yra ir ankstesnių kūrinių, kurie nebuvo įrašyti. „Aliuzija“ (1980) dviem valtornoms, atsimenu, labai patiko Eimuntui Nekrošui. Joje siekiau paprastumo, minimalizavau savotiškai, bet ne Mažulio ar Glasso pavyzdžiu. Minimalizmas ne pas mus gimęs, mums reikėjo savo, kitus kelius atrast. Pjesės fagotui istorija susijusi su laikais, kai Sauliaus Sondeckio orkestras vežiodavo mano „Preliudą ir Tokatą“. Olandijoje juos išgirdo vienas fagotistas ir parašė laišką, prašydamas, kad parašyčiau jam pjesę. Tada net neatsakiau, nepasitikėjau savimi, nemaniau, kad galiu fagotui parašyti įdomų kūrinį, nes vien pagalvojus apie fagotą ausyse suskambėdavo Dvariono Variacijos fagotui. „Elegija“, kurią parašiau Juozo Rimo prašymu, buvo neblogo, o čia fagotui ir dar į užsienį. Prieš keletą metų prisiminiau tą laišką ir nutariau atiduoti skolą, parašiau modernišką, sudėtingą kūrinį, pavadindamas *In response*

(„Atsakymas“). Nesitikėjau, kad atsiras fagotistas, kuris jį sugros. Kompakte įrašytas „Įvykis“ styginių kvartetui, tarp naujų kūrinių skambantis įdomiausiai, bent man. Jokių fokusų ten nėra, didžiausia vertybė – polifoninis atradimas. Esu patenkintas ir medinių pučiamųjų kvintetu, kuriuo visiškai nesistengiu nustebinti publikos, duodu solo pagrot visiems instrumentams – ruduo, krinta lapai, įdomus finalas. Variniams pučiamiesiems nutariau parašyti vieną trumpą kūrinį, kad atšviežinčiau tembrus. Pats efektingiausias paskutinis įrašytas kūrinys – „Posūkis“ apie mūsų valstybės atsikūrimą 1990-aisiais. I d. „Migloje“, o II d. „Posūkis“, skirtas išėjimui iš Sovietų Sąjungos.

Kiek Jūsų kūryba susijusi su pasaulėjauta?

Visą laiką bet koks kūrinys turi ryšį su pasaulėjauta, nebent rašytum koncertą, kuris niekuo neįpareigoja. Bet ir tai, *Concertino* violončelei turėtų atskleisti praeities nostalgiją, jaunystės prisiminimus, naivumą. Turėtų šiltai skambėti. O pavadinimas „Viltys“ jau nusako, apie ką šis kūrinys. Didžiulės ne mano vieno viltys. Tema prasiveržia gale, tai didžiulis troškimas sulaukti to, kas mums pažadėta, ko mes viliamės. Polifonija, ieškojimas kelių, išsiveržimas į Aukso amžių, kai bus nugalėtas blogis, valdantis pasaulį.

O prieš pradėdamas naują kūrinį ar ilgai tobulinate idėją?

Pradedu rašyti, kai žinau, kad turėsiu laiko atsiduoti tam dalykui. Bandau užsikabinti, šlifuoju, kol atrodo, kad jau gerai. Vienam kūriniiui reikia keleto mėnesių ar net pusės metų, jei stambesnis.

Ar keitėsi jūsų samprata, kaip rašyti vokalui?

Nesikeitė, pagrindas buvo ir liko žodis. Nesu specialistas, bet man svarbu, kad žodis nebūtų tuščias, kad būtų ištartos visos raidės, tuomet balsas įgauna spalvą, o jei galvojama ir apie prasmę, dar daugiau spalvų atsiranda. Dainuodami itališkai, solistai raidžių nepraleidžia, o lietuviškai gali bet kaip, visa prasmė prasmenga. Kad išgautum spalvą, būtina remtis žodžiu. Kai žodį tari, interpretuodamas mintį, tada garsas pražysta, išnyksta beprasmės monotonijos pavojus..

Ar dar esama neatliktų Jūsų kūrinių?

Yra. Valstybinis orkestras gros „Gedulingą muziką“, parašytą daugiau kaip prieš 50 m., neviešai buvo pagrojęs pučiamųjų orkestras, kad kūrinys būtų įsigytas. „Exodus III“ turėjo būti atliktas, bet vietoj jo bus „Arkos“, irgi neatliktos.

Ką būtų daręs kitaip, turėdamas dabartinę patirtį?

Turbūt nieko, kažką bandyti reikia visada. Į Ameriką važiauvau dėl šeimos, bet ir norėdamas pažiūrėti, kokios ten muzikavimo galimybės. Kompoziciją pradėjau studijuoti, neketindamas būti kompozitoriumi – nes mėgau estradą, o ne šiuolaikinę klasiką.. Iš pradžių net nesitikėjau baigti studijų, atrodė, nesugebėsiu rašyti pagal reikalavimus. Nebuvau patenkintas savo kompozicijomis, konservatorija originalumo nereikalavo. Bet iškart po baigimo, matyt, stichiškai suvokiau, kad turiu kurti kitaip. Suradau prasmę ieškoti naujų kelių.

Kas tam paskatino?

Nenorėjau būti panašus į tuos, kurie rašo lietuvių muziką su tiesioginėmis liaudies kūrybos citatomis. Vėliau didelė meilė sakmėms. Nuo šešerių metų skaičiau Jono Balio knygą „Lietuvių liaudies sakmės“ pas Vincą Bacevičių. Kai jis, mano globėjas, 1952-aisiais mirė, pasiėmiau tą rinkinį ir vis skaitydavau. Ta meilė parodė, kokia turėtų būti muzika.

Svarbiausia nemėgdžioti kitų, rasti savo kelią, kaip jį rado lietuvių tauta. Mokiausi kurti formą, struktūrą, kad atsirastų kažkas dar negirdėto. Tokata rėmėsi sutartinėmis, kurias pateikiau kitokiu būdu, negu naudojo tuometiniai lietuvių muzikai. Pamenu, Antanas Račiūnas tada pasakė: „Nuostabiu keliu eini.“ Jis suprato, pritarė tokiam mano posūkiui. Tokie žodžiai kūrėjui labai padeda.

Ar esate kada rašęs pagal apskaičiavimus, kokias nors formules?

Ne, bet esu rašęs pagal pageidavimus. Tais laikais visi kolektyvai prašydavo ką nors jiems sukurti, nes be lietuviškos muzikos negalėdavo rengti koncertų.

Pradėjęs rašyti, svarstydavau, jei rašysiu orientuodamasis į ateitį, būsimi atlikėjai nesupras, žiūrėdavau, ką jie groja, kartais taikydavausi prie jų stiliaus. Paskui susipratau ir neberašydavau pagal užsakymą, nes tokiame kūrinio visada trūkdavo originalumo, jis atsirasdavo ne iš to, ką girdžiu.

„Vestuvines dainas“ liaudies muzikos ansambliai parašiau jau taip, kaip noriu.

Koks instrumentas artimiausias Jūsų vidiniam balsui, savotiškas sielos antrininkas?

Nėra tokio. Visi man tinka, jei gerai groja.

Ką darytumėt, jei nekurtumėt muzikos?

Nežinau, turbūt tekstus rašyčiau. Esu rašęs apie operą, apie oratoriją. Ilgus laiškus seseriai rašydavau. Nežinau, ar prasimuščiau, gal irgi likčiau nesuprastas. „Šimtas metų vienatvės“ man fantastiška knyga. Ilgi sakiniai plaukia lyg muzika. Mintimis šokinėčiau iš vieno erdvės taško į kitą. Be to, galėčiau būti labai geras muzikos kritikas, nurodyčiau visus trūkumus, kas banalu arba nieko nauja, kas kartoja. Būčiau kaip Vladas Jakubėnas. Jis nesidrovėjo kritikuoti, kas blogai, o dabar viskas suniveliuojama, – turbūt nerūpi kultūros lygis. Jeigu esi kritikas, turi pasiaukot dėl kultūros, nepaisydamas, kas dėl to supyks. Nereikia eiti publikai iš paskos. Ji gali nesuprasti, bet turi stengtis, gilintis. Tačiau savaime niekas neatsiranda, Kultūros ministerija turėtų skatinti nuolatinį atsinaujinimą.

O į ką gilintumėtės, jei būtų muzikologas?

Į kompozitorius, kuriančius ateičiai. Atsiranda koks nors kūrėjas, tiesiantis naują kelią, ir iškart atverčiamas naujas muzikos puslapis. Jei du – dar geriau. Sovietmečiu supratom, kad turim priešintis Maskvos ideologijai, dabar to pasipriešinimo nėra, tačiau tai reikia, kad toleruotinas kultūros sąstingis.

Kaip Jūs atlaikydavot kritiką?

Nebūdavo taip, kad kritikuoja visi, dalis kritikuodavo, dalis palaikydavo. Jei Abelis Klenickis kritikuoja, vadinasi, kūrinys geras, jei Leonas Povilaitis, tai reiškia,

kad jis kitu keliu nuėjo ir nesupranta, kodėl aš taip rašau, labai pasipiktino mano diptiku Vilniaus kvartetu. Šis diptikas buvo didelis šuolis, nes iki tol visiems kvarteto balsams rašydavo vos ne tomis pačiomis natomis, tuo pačiu ritmu, o aš norėjau visų atlikėjų charakterius atskleisti – ir pirmo smuiko, ir kitų, išreikšti jų asmenybes. Ir skirtinga kalba. Kad kiekvienas turėtų savo temą, ne taip, kaip klasikinėje polifonijoje. Dėl to jiems buvo labai sudėtinga. Dabar šis kvartetas negrojamas. Kam vargt, verčiau groti ką nors paprastesnio, kas patrauklu publikai. „Varpo kėlimo“ irgi nenorėjo atlikti, Kompozitorių sąjungos vadovai pykosi su Juozu Domarku. Turėjo diriguoti Jonas Aleksa, bet neatvyko į repeticijas, paskutinėmis minutėmis kažkas jį sulaikė. Po metų CK paskambinus, kad turi būti atlikta, stumdymai baigėsi. Tačiau, nors Jono Strielkūno eilėraščių knyga tokiu pačiu pavadinimu buvo premijuota, kartu su muzika tekstas cenzoriams jau atrodė įtartinas, jie neleido šiam kūriniui dalyvauti konkurse, sakė, atseit neatitinka konkurso sąlygų. Prieštaravau, juk čia meilė Tėvynei... Tuomet išgirdau: „*Būna įvairių meilių Tėvynei, draugas Bajorai.*“

Ar sunku buvo atrinkti kūrinius jubiliejiniam festivaliui?

Iš pradžių ketinau parodyti panoraminį simfoninės muzikos vaizdą, kad būtų matyti, kaip ji keitėsi. Pradėti nuo Pirmos simfonijos, tada Antra, Trečia, anuomet sukėlus didelių furorą... Bet viename koncerte šito neatskleisi. Dirigentai patys rinkosi programas, naujų kūrinių nenorėjo atlikti daug, bet po vieną naujesnį paėmė. Nenorėjau atsisakyti koncertų smuikui ir akordeonui. Visų būtų buvę per daug.

Apie kamerinės muzikos aprėptį nėra ko nė svajoti...

Kamerinių kūrinių yra išvis neatliktų. Ciklai dabar atrodo pernelyg dideli, vokalistai paima tik po vieną dalį. „Žvangučiai“ mecosopranui neatlikti. „Vitražai“ nėra atlikti viešai. Naujausioje kompaktinėje plokštelėje vien instrumentiniai kūriniai, šį šimtmetį net nerašiau vokalui, atrodė beprasmiška, nes nemačiau, kas galėtų juos atlikti. Tikėjaisi, ciklą „Kodėl?“ padainuos Kaukai-

tė. Ji tuo metu neparodė entuziazmo, tada Ručytė surado Gražiną Apanavičiūtę.

Ar fiksuojate savo muzikos atlikimus?

Sąrašai, kas kada pirmą kartą atlikta, jau seniai neberūpi. Yra muzikinių temų, kurias mėgstu, jaučiu, kad jos šiuolaikinės, dramatiškos, skausmingos. Kaip *To Paint Music* finalas. Norėjau, kad būtų atlikta festivalyje. Pataisiau instrumentuotę, prie dviejų valtornų pridėjau dar dvi – tai išryškino kontrapunktą. Sunku kartais viską apskaičiuoti iš anksto.

Jūsų dukra Agilė pasuko muzikės keliu, ką jai patariat?

Dažnai prašo paklausyt, sakiau jai, kad muzika turi kalbėti, nes muzikas išsiskiria iš kitų būtent savo kalba. Mokiau išgauti gražų garsą, kad skambėtų legato. Fortepijonu groti legato labai sunku, bet įmanoma, specialiai atpalaiduojant delną. Svarbiausia – mokiau minties vedimo, kad forma, kurią suteikė kompozitorius, būtų įprasminta. Formos jautimas turi didelę reikšmę.

O ką svarbiausio Jums suteikė Jūsų mama?

Jai buvo svarbus dainavimas, muzikavimas, kultūros dalykai. Būdama mokytoja, grojo kanklėmis Strimaičio ansamblyje. Taip ir aš nuo penkerių pradėjau groti kanklėmis iš natų. Ir mama, ir tetos domėjosi tautosaka, daug dainų mokėjo. Pačios mėgo kurti ir daug rašė. Man atrodė, kad tetos mane myli labiau už mamą. Kai mama bardavo, tetos užjausdavo.

Tais metais, kai gimėte, netekote Tėvo. Ar Vincas Bacevičius tam tikru atžvilgiu jo neatstojo?

Tėvas žuvo, tarnaudamas pasienyje, po mėnesio, man gimus. Nežinau, ar Bacevičius norėjo jį pakeisti, bet buvo mano globėjas. Nemoralizavo, tik pasakodavo įvairias istorijas iš savo gyvenimo. Ir mokė muzikos. Duodavo net pinigų. Gaila, kad Šakių rajonas užmiršta savo žymius žmones. Estradininkus laiko miesto garbės piliečiais, o pasaulinio garso giminės (visi Bacevičiaus vaikai krikštyti Griškabūdžio bažnyčioje) rajonas visai nežino. Vinco Bacevičiaus giminėje buvo ir partizanų. Šakiai galėtų pasistatyti salę,

rengtų pasaulinius konkursus, išgarsintų savo miestą. Valdžiai tas nerūpi, nėra žmogaus, kuris imtųsi prasmingos iniciatyvos.

Dar vienas smūgis Jūsų šeimai buvo vyresnės sesers Aldonos dingimas per karą...

Kai sesuo atostogavo uošvijoje, jos vyrą vokiečiai paėmė į kariuomenę, išvežė darbams į Vokietiją. Ji išvažiavo jo ieškoti, pagaliau abu susitiko. Mamos brolis Pranas gyveno Amerikoje, išvykęs ten dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, būdamas penkiolikos metų. Mums nuo vaikystės buvo įkalta jo adresas – *Artezian Ave 6918*. O iš Vokietijos Aldoną su vyru iškviatė kitas Pranas, tėvo pusbrolis, rašytojas Bajoras, laikraščio *Tėvynė* žurnalistas. Tačiau su juo taip ir nepasimatė, nes jiems dar plaukiant per Atlantą, dėdė Pranas mirė. Tai atsitiko 1945 m. Mes ilgai nežinojom, kur sesuo yra, tik 1950-aisiais gavome Aldutės laišką. Prisimenu, mama grįžo pavargusi, bet išgirdusi apie laišką lyg paukštė užlėkė į antrą aukštą.

Pavyko ir Jums pasiekti Ameriką.

Nuvažiauvau į *Santaros-Šviesos* suvažiavimą su lietuviškos muzikos įrašais. Lietuviai visą Ameriką aprodė, net iki Niagaros krioklio nuvežė. Baigiamajame suvažiavimo koncerte mano „Karnavalą“ padainavo barytonas Prapuolenis, akompanavo Lapinskas. Čikagoje buvau susitikęs Jeronimą Kačinską, emocingąjį Julijų Gaidelį, mačiau ir Joną Švedą, kuriam buvo likę vos keli mėnesiai gyventi, Vlado Jakubėno jau nebebuvo. Kai Amerikoje 1975 m. lankėsi Kaukaitė, jis parašė didžiulį straipsnį apie jos koncertą. Negaliu suprasti, kodėl niekas dabar nebeatlieka Gaidelio IV Simfonijos, kuri buvo nominuota Pulitzerio premijai?

Kas dar iš kultūros asmenybių Jums turėjo didesnės svarbos?

Vienintelis ministras, kurį gerbiau, kuris rūpinosi kultūra, ėjo į visus renginius, o ne vien sėdėjo už stalo ir popierius rašė, buvo Juozas Banaitis, Kazimieros Kymantaitės vyras. Atsimenu, po mano Pirmosios simfonijos atlikimo pasveikino, džiaugėsi, kad auga nauja karta. Dar Valerijonas Indrikonis, dirbęs Kultūros ministerijoje,

je, buvo aktyvus, jei nėra kokio žanro, rūpinosi, kad atsirastų. Dabar niekam nesvarbu, gali žanrai visai išnykti. Daug kompozitorių, nemokėdami rašyti originaliai, prigalvoja negirdėtų instrumentinių sudėčių, bet juk reikia atrasti naują kūrybos principą, tai mūsų tikslas.

Labai svarbi asmenybė man buvo Julius Juzeliūnas, kuris ne tik toleravo mano kūrybą, bet ir daug padėjo gyvenime. Juzeliūnas po pirmų egzaminų kviesdavosi savo studentus pas save pietų, man pagelbėjo triukšmingą butą išsikeisti į ramesnį. Ir Eduardas Balsys palaikė, kai estradai rašiau. Jis estradininkus šefavo, buvo didelis autoritetas.

Trečiame kurse mane metė iš Konservatorijos, nes grįždamas iš treniruotės užėjau į salę, kurioje svarstė keturis studentus; Algimantą Mišeikį, choro dirigentą (vėliau jį įdarbino Petras Bingelis), obojistą Juozą Rimą, Buožį iš aktorinio fakulteto ir violončelininką Kazimierą Kalibatą. Vyko parodomasis „visuomenės teismas“, planuota juos išmest iš Konservatorijos už tai, kad prieš trejus metus, dar būdami vidurinės mokyklos moksleiviai, susibūrę keturiose skaitė Stasį Šalkauskį. Paklausė, ar yra norinčių pasisakyti? Pareiškiau, kad ir aš skaityčiau, jei gaučiau, o rektorius mus verčia veidmainiauti. LKP CK atstovai iškart sužiuro – kas čia toks? Kai paklausė, ar yra kitų pasiūlymų, pasakiau, kad nereikia jų išmest. Tai nepadėjo. Vėliau surengė susirinkimą ir dėl manęs. Pedagogų taryboje mane užstojo solistas Petras Oleka, o kompozitorius Povilas Tamuliūnas greit baigė susirinkimą, kai atsiprašiau ir pasakiau, kad rektorius Jurgis Karnavičius norėjo mums gero. Tamuliūnas apskritai pirmasis pasakė, kad turėčiau studijuoti kompoziciją, kai kartą jam parašiau savos kūrybos harmonijos pratimą. Jis tuo metu buvo Konservatorijos partorgas, žinoma, turėjo ryšių ir nuo jo daug kas priklausė, jo žodis buvo svarbus. Bet nemanau, kad mano gebėjimai jį paveikė. Gal greičiau jo meilė mano tetai Onutei Bajoraitei, su kuria Tamuliūnas Prienuose mokėsi vienoje klasėje.

Pasidalykite savo neblėstančio kūrybiškumo receptu.

Galva dirbs gerai, jeigu ją treniruosi. Kai protas visą laiką „verda“, gal daro įtaką ir kūrybai. Reikia prižiūrėti abi puses – ir protinę, ir fizinę. ■

Stasys Museum debiutavo Prancūzijoje, XVII Lijono šiuolaikinio meno bienalėje. Stasio Eidrigevčiaus paroda „Linijos“ kartu su teatro festivaliu *Contre sens* analizuoja tapatybės ir globalios kaimynystės temas, kurios atspindi ne tik Lietuvos sezoną Prancūzijoje, bet ir *Stasys Museum* tiesiamus tarptautinius meno tiltus.

Stasys EIDRIGEVČIUS

SUGRĮŽIMAS Į LIJONĄ

Pirmasis kūrybinis mano susitikimas su Lijonu įvyko, kai ten eksponavau teatrinis plakatus 1989 m. ir vėliau 2010 m. O dabar, 2024 m., Šiuolaikinio meno galerijoje *BF 15* pristatoma piešinių paroda „Linijos“.

Arlekinas

2024 m. liepos 3 dieną buvau pakviestas į Lenkijos istorijos muziejų *Cytadela Warszawska* – ten surengtas Lietuvos karaliaus Mindaugo 771-ųjų karūnavimo metinių minėjimas ir Lietuvos narystės ES bei NATO 20-mečio šventė.

Šiame muziejuje dar nebuvo lankęsis, tad visų pirma ėmiau tyrinėti Varšuvos gatvių planą, iš kurios pusės vykti į *Cytadela*, esančią ne centrinėje miesto dalyje.

Pasirenku eiti *Zajaczka* gatve. Pakeliui yra *Dom Aukcyjny Ostoja*. Užsuku, didelėje erdvėje daugybė antikvarinių objektų. Žvalgausi, dėmesį patraukia maždaug metro aukščio realistinė sidabru švytinti jaunojo figūra. Plačiai pražergtos kojos, rankos sudėtos ant krūtinės, veidas kaukėtas, tačiau giedras, besišypsantis. Skulptūros „Arlekinas“ kaina 50 000 zlotų.

Klausiu, ar galiu sau pasidaryti nuotrauką, darbuotojai neprieštarauja.

„Arlekinas“. Lijono Dailės muziejus

Šį apsilankymą Aukcionų namuose primiršau, bet laukė netikėtas istorijos tęsinys. Lapkričio 8 d. Lijono Meno muziejuje vaikštau iš salės į salę, tartum prisimindamas meno istoriją – Gustave’as Courbet, Camille’is Corot, Auguste’as Renoiras... Ir štai siurprizas – pažįstama skulptūra „Arlekinas“, matyta Varšuvoje, tas pats, tik kitoks, didesnis, smėlio spalvos juokdarys. Ant postamento įrėžta „St MARSEA X 1879“. Tampu savotišku „meno tyrinėtoju“. Internetu randu skulptoriaus pilną vardą RENÉ de SAINT-MARSEAUX (1845–1915). Skulptorius buvo Prancūzų meno akademijos narys nuo 1905 m. Apžiūrėję kitas jo skulptūras, dominuoja paminklai, antkapiai.

Internetu matau daugybę ir mažų, ir didesnių Arlekinų įvairiuose aukcionuose, kainos skirtingos. Kaip gali būti šitokia gausa?..

„Linijų“ atidarymas

Pagrindinis mano atvykimo į Lijoną tikslas – paroda „Linijos“, pradedanti Lietuvos kultūros sezoną Pran-

cūzijoje, pristatoma Lijono Šiuolaikinio meno bienalėje, globojama teatro festivalio *Contre Sens*.

Trys gražūs sakiniai, tačiau kaip viskas atrodys realybėje?

Atvykstu į atidarymą lapkričio 7 d. Ilgai svarsčiau, vykti ar nevykti, nes kūrybinis dialogas su parodos kuratore buvo nutrūkęs...

Galerija yra *Saône* upės pakrantėje. Parodoje eksponuojama 30 piešinių viena linija, atgabentų iš Stasio muziejaus. Du nupiešti ant didelio formato drobės, juos abu rodžiau *Art Vilnius 2023*.

Ant grindų – raudono kilimo takas, architekto Daliaus Baliukevičiaus projektas, kuris, man parodytas internete, atrodė įdomesnis... Čia iš to sumanymo, matau, liko tik raudono kilimo takas pasienyje...

Ant palangės – suvenyriniai vokai, kuriuose įdėta po 4 atvirukus. Padėka lankytojams.

Vietoj vaizdinio – žodinis kuklus katalogėlis, Stasio tekstų rinkinys „Mano linijos Prancūzijoje“ (*Mes lignes en France*). Paaiškinu, pradėdamas nuo pirmo atvykimo į Paryžių 1981 m. – 50 trumpų istorijų nuo tada iki dabar. Viskas, ką patyriau, ką

sutikau, kokios išleistos mano iliustruotos knygos, gautos premijos, surengtos parodos, darbas žiuri. Berods, aprėpiu viską, nes peržiūrėjau daugybę archyvų, tačiau rašydamas šį tekstą prisiminiau dar vieną istoriją, kai mano fotografija 2012 m. pateko į *Mois de Photo-Paris* leidinį.

Lijone mane šiltai sutiko Patrickas Penot, kuris prieš daug metų buvo Prancūzijos kultūros atašė Varšuvoje, vėliau dirbo Lijono teatre *Celestins* – tai vienas iš nedaugelio Prancūzijos teatrų, veikiančių jau daugiau kaip 200 metų. Patrickas pakvietė mane sukurti plakatus visiems vieno sezono spektakliams, po to

Atidarymas

surengė tų projektų parodą, atkeliavusią ir į Panevėžio meno galeriją.

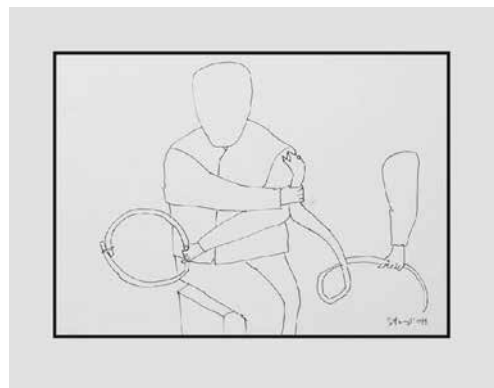
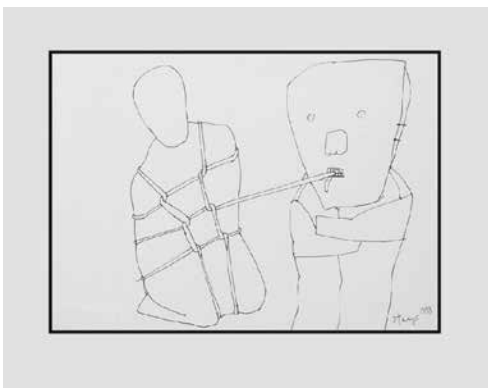
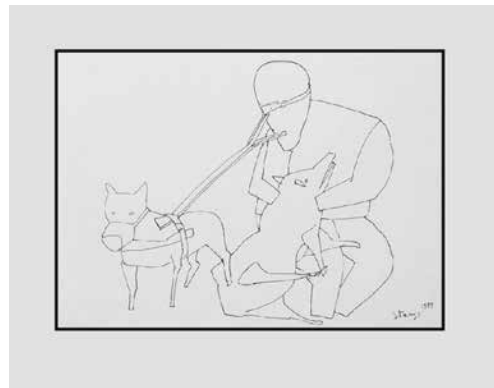
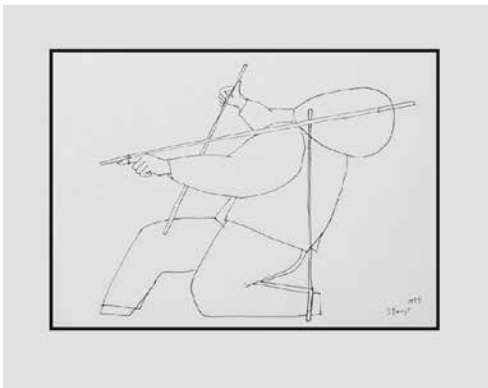
Atidarymo publika jauna, „išsipuošusi“ labai savotiškai. Vienas jaunuolis vaikščiojo lyg eksponuotų save – ant kiaurų rūbų apsi- karstęs spalvotomis įvairaus dydžio gran- dinėmis, kitomis „puošmenomis“.

Per atidarymą bu-
vau pakviestas pasi-
sakyti. Prancūziškai
iškart prisipažinau,
kad mano prancū-
zų kalba kūrybiška,
todėl būsiu laimin-
gas, jeigu kas nors
supras, ką pasaky-
siu. Užtelėjo juokas ir plojimai. Perskaičiau lanky-
tojams pirmą iš 50 istorijų, kaip atvykau į Paryžių
1981-aisiais.

Mano parodą Lijone aplankė ir Lietuvos ambasa-
dorius Arnoldas Pranckevičius, kuris buvo tarp
pirmųjų Stasio muziejaus entuziastų, beje, kilęs iš
Panevėžio.

Pasitaikė gražus oras, švietė saulė. Galerijoje da-
riau dokumentines nuotraukas. Saulės šviesa per
didelius stiklinius galerijos langus krinta ant kūri-
nių. Kaip? Juk saulė galerijoje – tai lyg piktas pokš-
tas. Muziejuose kūriniai ant popieriaus rodomi pri-
temdytose salėse, kad neišbluktų. Iškart parašiau
laišką kuratorei – pasižiūrėkite, kas čia dedasi!

Tuo pat metu vykstanti Šiuolaikinio meno bie-
nalė išblaškyta po visą miestą. Atvykus vos dviem
dienoms neįmanoma jos aprėpti. Tad nutariau pa-

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Piešiniai

sivaikščioti upės krantine, pasidairyti po čia vyks-
tančią senų knygų mugę. Norėjau pajusti Lijono
atmosferą. Ar tai Paryžiaus aidas? Kuo Lijonas
skiriasi nuo Vilniaus ar Panevėžio? Būtent apie tai
kalbėjomės su Patricku Penot vienoje iš kavinių.
Yra kažkas patrauklaus tame, kad kiekvieno miesto
nuotaika kitokia. Kažkas nematoma tvyro ore. Siū-
lo atokvėpį ir atsipalaidavimą. Tai, ką jauti, sunku
apsakyti žodžiais.

Jau grįžęs į Varšuvą, gavau vieno bičiulio laišką:
„Mano pažįstamas iš Lijono aplankė tavo parodą
ir man štai ką parašė: „Laurent’as ir aš, radę laiko,
užsokome pasižiūrėti ekspozicijos, kurią rekomen-
davai. Ačiū už šitą atradimą! Aišku, stebiuosi, kad
anksčiau šito dailininko nežinojau. Paprastu pieš-
tuku jis daro stebuklus. Neįtikėtina, ką įstengia iš-
reikšti, pasitelkdamas šią formą. Iš pirmo žvilgsnio
esi pakerėtas. Dar sykį ačiū tau!“

„KELIONĖS“ PALYDOVĖ – VAIZDUOTĖ

Philipo Glasso opera Klaipėdos valstybiniame muzikiniame teatre

Šiais laikais, kai nebeliko herojų, kai Kolumbas tapo kolumbu, kai pradėjo niveliuotis įvykiai, supanašėjo tautos, statyti Philipo Glasso „Kelionę“ yra didžiulis iššūkis. Klaipėdos valstybinis muzikinis teatras šią operą pastatė antrą kartą istorijoje. Prieš gerus trisdešimt metų (1992) ji parašyta *Metropolitan Opera* užsakymu Amerikos atradimo 500-osioms metinėms. Klaipėdos muzikinis teatras ją skyrė savo naujojo teatro atidarymui. Šventiniame koncerte pavasarį buvo pristatytos geriausios mūsų šalies operos pajėgos, o „Kelionė“ – pirmoji premjera renovuotame teatre. *Metropolitan Opera* stulbina dydžiu, tiesiog neįtikėtinais masteliais, o Klaipėdos muzikinis – tarp namų įspraustas, nedidukas, bet labai jaukus teatras, nes ji kaip vientisą smėlio kopą „supylė“ patys klaipėdiečiai. Sceną lyg ir norėtusi išplėsti, bet atlikėjams ji turėtų patikti, nes glaudesnis ryšys su žiūrovais užtikrina geresnį tarpusavio kontaktą, be to, jei gera akustika, balsai skamba kur kas organiškiau negu technologijų prigrūstose didžiulėse erdvėse. Prieš pirmąją „Kelionės“ premjerą Klaipėdos miesto valdžia padėjo Laimai Vilimienai, kuri vadovavo teatrui jo renovacijos-naujos statybos laikotarpiu. „Kelionė“ atvertė įkvėpiančią šio teatro puslapį – vadovei ypač rūpėjo premjeros originalumas. Einant paprastesniu keliu, buvo galima rinktis plačiai statomą Glasso operą „Einšteinas plažėje“, bet iššūkių siekis lėmė „Kelionę“, kurios pavadinimas dabar skamba simboliškai. Juo labiau kad netrukus po premjeros Vilimienė pradėjo vadovauti Lietuvos nacio-

naliniam operos ir baleto teatrui, konkursą laimėjusi beveik prieš dvejus metus...

Kelionių būna įvairių – pirmų, pasisėkusių, nevykusių, paskutinių, keliaujama visur – aplink Žemę, į namus, į savo vidų... O šiais laikais išvis neaišku, kur keliauja pabėgėliai, įsimylėjęliai, smalsuoliai, ištroškę egzotikos... Nors Kristupas Kolumbas atrado Ameriką 1492 metais, visi lig šiol ieško savųjų amerikų, kraustydami ne tik iš vienos teritorijos į kitą, bet ir iš proto. Dramos teatrui artimesnis kraustymasis „iš proto“, tačiau muzikiniam teatrui svarbesnė didinga atradimo kelionė, kurios epicentre – bebaimis, į nežinomybę neriantis, ateitimi tikintis herojus. Šis žanras parankus pasakoti herojiškas istorijas, juo labiau kad kompozitorius atvėrė duris į beribę visatą, pasitelkdamas įvairiausius muzikos garsus, sukompiliuotus iš skirtingų stilių, margų tradicijų.

Philipas Glassas (g. 1937) užsakymą sukurti operą Amerikos atradimo 500-osioms metinėms gavo, būdamas penkiasdešimt penkerių. Kartu su Kolumbu atrasti Naująjį pasaulį jam tapo viliojančia intriga – gyvenimo apmąstymu, regint dviejų pasaulių susidūrimą. Gimęs Amerikoje, latvių, rusų, žydų kilmės Glassas įvairias disciplinas studijavo Čikagoje, Paryžiuje, Njuorke, žavėjosi garsiausiais to meto teatro ir kino režisieriais, klasikine ir šiuolaikine muzika, „susiurbė“ pačias įvairiausias tendencijas, kryptis, sroves... Ne viename interviu prisipažino, kad bene didžiausią įtaką padarė bohemiškas gyvenimo būdas, žmonės, su kuriais

jaunystėje leido laiką, t. y. tokia gyvensena, kokią Jeanas Cocteau pavaizdavo „Orfėjuje“. Vienas įtakingiausių XX a. pabaigos kompozitorių vadinas Naujųjų laikų Giuseppe Verdi’u – Glasso muzika skamba dažnai ir daug kur. Daugelis šiuolaikinių kompozitorių, nors ir netiesiogiai, sąmoningai ar nesąmoningai jo muzikos motyvus vienaip ar kitaip integruoja į savo kūrinis.

Šio spektaklio programėlė – išsami studija, skirta Philipui Glassui. Sudarytoja, redaktorė Veronika Janatjeva įvairiais rakursais apžvelgė kompozitoriaus kūrybą, aktualizavo šios operos svarbą kultūrai (labai įspūdingas Liudo Parulskio sukurtas leidinio maketas). „Kelionė“ – svarbus įvykis bendrame Lietuvos teatro kontekste. Glasso stilius atpažįstamas akimirksniu – sumaišomi įvairūs stiliai, juntamas ir tam tikras patosas, ir iliustratyvumas. Vakarų klasikinė muzika derinama su muzikinėmis Artimųjų Rytų citatomis, kryžminamos pačios keičiausios muzikinės dermės. Glassas – sodrios muzikos kūrėjas.

Kolumbas ir Amerika nukeliami į pasaulį, dėmesys sutelkiamas į patį atradimą. Spektaklio režisierė Chiarai Osellai, režisieriui ir choreografiui Carlui Massari’ui, scenografei Eleonorai Peronetti, kostiumų dizaineriui Emilijai Zagnoli „Kelionė“ teko apibendrinti, priartinant prie XXI a. masinei kultūrai rūpimų temų. Pagrindinis įvaizdis – scenos centre stūksantis erdvėlaivis, kai kuriose scenose simbolizuojantis pačią Žemę. Aplink šį objektą ir jo viduje plėtojamas visos operos veiksmas. Iš atskirų segmentų sukonstruotas rutulys, pasisukęs scenos ratui, virsta laboratorija, kurioje intensyviai projektuojamas Naujojo pasaulio atradimas. Nors operą statė italai, jai būdinga amerikietiška stilistika. Kita vertus, istoriniai Italijos lobiai, unikalūs meno kūriniai, daugumai šiuolaikinių menininkų yra tik praeities relikvai. Kuriami hipertrofuotai

Philip Glass. „Kelionė“. Operos režisierė Chiara OSELLA. Klaipėdos muzikinis teatras

šiuolaikiški įvaizdžiai, tarsi išreiškiant drastiškus laiko ir stilių skirtumus. „Kelionės“ atvejis panašus – opera primena šiuolaikinį mokslinės fantastikos filmą, skolinį iš visai kito žanro.

Nors Lietuvoje šiuolaikinės operos statomos, tačiau publika nėra jų išlepinta, kol kas net neprijaukinta. Nėra tradicijos, leidžiančios palyginti jų muzikos, stilistikos įvairovę, tad šiame kontekste Klaipėdos muzikinio teatro „Kelionė“ tampa sektinu pavyzdžiu istoriniame kontekste. Pirmiausia, ji išsiskiria ryškiau, aktyviau, koncentruotu, funkcionalių įvaizdžių. Apšvietus rato formos erdvėlaivį, ant blizgaus veidrodinio paviršiaus rodant vaizdų projekcijas, pasiekiamas puikus kino efektas. Labai svarbus tampa judesys, todėl didelis krūvis tenka Klaipėdos muzikinio teatro baleto trupei. Nors įvairiose scenose šokėjai unifikuojami (aprasa vienoda, judesiai sinchronizuoti), tačiau to reikalauja pati muzika, kurios pasikartojantys motyvai simbolizuoja suvienodėjusią nūdieną.

Šviesų dailininko Andriaus Stasiulio ir projekcijų autoriaus Linarto Urniežiaus kuriami vaizdai tarytum prakerta erdvėlaivį – Žemės sferą ir padeda

naujoje šviesoje, naujose vaizdų galerijose atrasti net ne ameriką, o tai, kas dar apskritai neatrasta. Jau įsibėgėjęs XXI amžius diktuoja naują realybę – šandien kalbama ne tik apie dirbtinį intelektą, gyvybės pėdsakus kitose planetose, bet ir apie negailestingą gyvybės naikinimą Žemėje, taikant įvairias prievartos formas. „Kelionė“ leidžia pačiu išraiškingiausiu muzikiniu ir vizualiniu būdu pažinti pasaulį, atsidūrusį ant prarajos krašto.

Operos kūrėjai, bandydami įimti laiko mįslės ir paslaptis, suvokti erdvės prigimtį, kartu su į viršų kylančia muzika intriguojamai leidžiasi į kelionę, pasitelkdami rafinuotus įvaizdžius. Astrologų teiginiai, kad žmonės atsirado iš žvaigždžių dulkių, šioje operoje savotiškai tampa realybe. Žvaigždės gęsta, išsibarsto kosmose, bet jų dulkės susijungia į naujas žvaigždes ar net sukuria naują gyvybę. „Kelionė“ lyg pratęsia šiuos apmąstymus – muzika ir vaizdiniai panardina žiūrovus į „erdvėlaikį“, kuriuo keliaujama į dar neatrastas amerikąs.

Vaizdo projekcijų tai daugėja, tai vėl viskas rimsta, įtampa atslūgsta... Tada dėmesys koncentruojamas į solistus. Parengtos trys atlikėjų sudėtys, tačiau tik vieną iš jų, tačiau akivaizdu, kad čia svarbiausia bendra operos atmosfera, unifikuotų vaizdų fone balsų

stiprumas didelio skirtumo nelemia, nes visi atrodo lyg vienaip ar kitaip atskilusios žvaigždės. Vienoje iš pirmųjų scenų dainininkai, kaip tikri akrobatų, kabėdami erdvėje turi atlikti sudėtingiausias arijas. Čia siužetas toks intensyvus kaip veiksmo dramoje, tačiau sunku jį detalčiai sekti, nes dainuojama apie labai daug ką, temos persipina.

Simfoniniam orkestrui per pirmąją premjerą dirigavo ne vieną Glasso sceninį veikalą anksčiau dirigavęs, Klaipėdoje prieš tris dešimtmečius pastatęs Giuseppe's Verdi'o „Traviatą“, muzikos vadovas Dante Santiago Anzolini's (kitų premjerų dirigentė – Adrija Čepaitė). Buvo justi, kaip nelengva solistams savo įvaizdžius susieti su orkestro „auginama“ muzika. „Kelionė“ – tikras išbandymas. Andriui Apšegai (Kolumbas), Beatai Ignatavičiūtei (Izabelė), Aurimui Raulinavičiui (Mokslininkas), Linai Dambrauskaitei (Erdvėlaivio kapitonė), Ivetai Kalkauskaitei (Erdvėlaivio gydytoja), Tadiui Jakui (Pirmasis kapitono padėjėjas), Eugenijui Chrebtovui (Antrasis kapitono padėjėjas), Emilijai Janinai Kozłowski (Žemės dvynys I), Viliui Trakiui (Žemės dvynys II) – teko ne tik atlikti sudėtingas partijas, bet ir patekti į operos žanrui netipiškas situacijas. Nėra paprasta dainuoti, skrajojant intensyvios šviesos blyksniuose.

„Kelionė“. Operos scena

Kartais atrodė, kad bus atrasta ne Amerika, o prasidės Pasaulio pabaiga. Ir muzika, ir kosminiai vaizdai priartėja prie to, bet vėl nutolsta. Nurimus muzikiniam šėlsmui, vaizdo projekcijose pasirodo pavienės molekulės, ląstelės, kol viskas ima vėl intensyvėti, virsta globaliu planetos apibendrinimu.

Visų laukiamas Kristupas Kolumbas pagal libretą pasirodo tik antrame veiksmo – jo paskutinė kelionė į Naująjį pasaulį sklidina gąsdinančių vizijų. Epiloge Kolumbas guli mirties patale, apmąstydamas, kuo Naujasis pasaulis skiriasi nuo Senojo, atgailaudamas dėl žmonijos nuodėmių. Kai vaizdo įrašuose „Beždžionių planetos“ kadrai

sukryžminami su dehumanizuotais motyvais, – kosminiais laivais, mašinomis, skubančiais beveidžiais žmonėmis, bombų sprogimais, apskritai karo siaubu, – apeliuojama į susvetimėjusią šiuolaikinę visuomenę, į dabarties realybę, kuri žudo. Tačiau žmonija gyvena iliuzijomis, tikėdama, kad Naujasis pasaulis ją išgelbės. Operoje svarbus pažinimo troškimas, inspiruojantis naujus atradimus. Muzika tokiomis momentais dar labiau įkaitina atmosferą.

XX a. operų tapybinius scenovaizdžius, erdvines dekoracijas jau pakeitė technologijos. „Kelionės“ erdvėlaivio veidrodiniame paviršiuje intensyviai keičiasi vaizdai, o šalia jų energingai šoka vienodais kostiumais vilkintys baletų artistai. Jie – ateiviai, išsigelbėję iš juodosios skylės.

Vizualiai gražiausios scenos, kai grafiškai suskaidyto rutulio viduje ant laiptų sustoja choras, kuriam, atrodo, geriausiai tinka statiška būseną kosminiam objekte, sodrios geltonos šviesos fone. Apskritai šios operos chorui ir solistams tenka nemažai judėti, ypač trečiame veiksmo, kai atsiduriama Naujajame pasaulyje, kur žmonės supanašėja su robotais. Skambant pasikartojančiai muzikai jie atlieka mašinalius judesius. Kartais erdvėlais asocijuojasi su milžiniška akimi, atspindinčia veiksmą, vykstantį mūsų vaizduotėje. Artistai tampa regimojo pasaulio atspindžiais.

Įsimintina Kolumbo mirties scena. Erdvėlavis darosi panašus lyg į angelo sparnus, lyg į didžiulio gėlės žiedo vidų. Kolumbas, užklotas peršviečiamu audiniu, atrodo paniręs į kitą pasaulį. Savo vizijose regi kadaise mirusią Izabelę, kuri jį gundo, tačiau keičiantis muzikai ir šviesai, labiau primena Dievo Motiną. Jos violetinė suknelė ir tos pačios – vilties – spalvos „saulė“, besisukanti virš karalienės galvos, skambant varpams simbolizuoja anapuserbę. Kelionė į save Kolumbui tampa svarbesnė už atradimo kelionę. Šiomis minutėmis kaip niekad stipriai išryškėja libreto autoriaus

„Kelionė“. Operos scena

Davidas Henry'as Hwango poetinės įžvalgos, ankstesnėse scenose kiek užgožtos intensyvaus siužeto.

Opera „Kelionė“ maksimaliai pademonstravo technines teatro galimybes. Čia aktyviai naudojama besisukanti scena, scenovaizdis publikos akivaizdoje transformuojasi, įgaudamas tai konkrečius, tai abstrakčius pavidalus. Per premjerą viskas veikė darniai, tiesa, vienoje scenoje užstrigo mechanizmai, reguliuojantys virves, laikančias solistus, jiems teko pernelyg ilgai kyboti „beorėje“ erdvėje. Ateityje tokių ar panašių užstrigimų gali nutikti daugiau, nes technologijos greitai sensta. Dramos teatre techninių įmantrybių dar galima išvengti, tačiau opera mėgsta pačius naujausius atradimus. Kūrėjams tenka pasirūpinti, kad nebūtų užgožiami solistų balsai. „Kelionėje“ nuo pat pirmosios premjeros visi ir viskas tarpusavy koreliavo gana darniai.

Paskutinėje scenoje Kolumbas ištirpsta visatos erdvėje, tapdamas dar viena nedidele, bet lig šiol šviečiančia žvaigžde. „Kelionė yra ten, kur veda vizija“, – dar prologe dainuoja Mokslininkas, taikliai nusakydamas visos operos tikslą.

Į Klaipėdos muzikinio teatro „Kelionę“ tikrai verta nuvykti, kad pasitikrintume ir sustiprintume savo vaizduotę.

KATINAS ANT ĮKAITUSIO SKARDINIO STOGO

Po Vilniaus mažojo teatro naujausio spektaklio „Katė ant įkaitusio skardinio stogo“ premjeros socialinius tinklus užplūdo reklaminiai vaizdai ir komentarai – ekstravagantiška, novatoriška, įdomu. Dalytasi rožiniu triko apsitempusio vyro su aukštakulniais nuotrauka – na, tikrai neblogo *drag queen*. Kabaretui?

Amerikiečių dramaturgo Tennessee'o Williamso 1955 m. parašyta pjesė „Katė ant įkaitusio skardinio stogo“ buvo apdovanota Pulitzerio premija – pirmąją Williamsas gavo už „Geismų tramvajų“. Pjesės centre – vienas vakaras turtingos žemvaldžių šeimos namuose JAV pietinėje valstijoje. Ruošiantis švęsti šeimos patriarcho gimtadienį, pamažu atsiveria giminės paslaptys – mirtina Tėtušio liga, tikrąją diagnozę ignoruojanti jo žmona Motušė, dėl palikimo kovojančių atžalų intrigos, jaunesniojo sūnaus Briko ir jo žmonos Megės santuokos krizė, atmiešta asmeninės jausmų dramos. Williamsas pelnytai didžiavosi, palietęs iki tol tabu laikytą homoseksualumo temą, demaskavęs turtingų ir galingų žmonių paslaptis, sukūręs unikalų stiprios, už savo gerovę kovojančios moters paveikslą – ne veltui Megė vadinama kate, atsidūrusia ant įkaitusio skardinio stogo.

Ši pjesė sėkmingai pastatyta Brodvėje, 1958 m. ekranizuota. Megę vaidino Elizabeth Taylor, Briką – Paulas Newmanas. Dėl moralės normas reguliuojančio Hays kodo Williamsui teko pakoreguoti pjesę – filmo

scenarijuje vidinę slepiamo homoseksualumo dramą pakeitė Briko nenoras subręsti ir prisiimti atsakomybę. Lietuvoje šią pakoreguotą versiją Akademiniam dramos teatre 1983 m. pastatė režisierius Rimas Tuminas. Vaidino anuomet žymiausi Lietuvos teatro aktoriai – Vaiva Mainelytė (Megė), Romas Ramanauskas (Brikas), Arnas Rosenas ir Henrikas Kurauskas (Tėtušis), Agnė Gregoraukaitė (Motušė) ir kiti. Virginijos Idzelytės sukurta scenografija – vijokliais apžėlęs namas tuščiais langais, apleistas sodas – dvelkė nerimo, netekties ir vienatvės atmosfera, turėjusia parodyti, kaip rašoma spektaklio programėlėje, „šiulaikinės Amerikos visuomenės moralinę krizę“. Nors ši tema Williamsui irgi buvo svarbi, pjesės centre atsidūrė vidinis personažų konfliktas, kilęs dėl skirtingų požiūrių į emocinę Briko dramą, kurią moralės sergėtojai bandė užtušuoti. Vėlesnėse adaptacijose cenzūros atsisakyta, pjesė atgavo vidinę logiką, akcentuojančią nelaimingos, tačiau pasiduoti neketinančios Megės pastangas užkariauti širdį vyro, kuris beviltiškai myli savo geriausią, jau mirusį draugą.

Vilniaus mažajame teatre vokiečių režisieriaus Christiano Weise's pasirinkta pjesės interpretacija erzina tiesmukumu – nuo pat pradžių, vos pasigirdus Michaelo Jacksono dainos *Thriller* akordams, aišku, kad pateksime į gyvųjų numirėlių aplinką. Ir tikrai – aktoriai dėvi visą kūną dengiančius la-

vonų pilkumo kostiumus, o suplyšę, suplėkę skarmalai (dailininkas Josa Marxas) – standartinė zombių apranga. Scenoje matome daugiau negu akivaizdžią metaforą apie vidujai mirusius žmones apokaliptiniame kraštovaizdyje. Pagrindinė dekoracija (scenografijos autorė Julia Oschatz) – iškreiptų proporcijų kambarys, greičiau vaikiškas lėlių namelis su baldais, ištapytais ant sienų. Tai aso-

Tennessee Williams. „Katė ant įkaitusio skardinio stogo“. Režisierius – Christian WEISE. Spektaklio scena

cijuojasi su vokiečių ekspresionistų filmais, primena XX a. trečiojo dešimtmečio stilistiką, tačiau kuo čia dėta Williamso pjesė?

Tiesmukai traktuojami ir personažai. Ilgaplaukis Brikas nuo pat pirmos scenos vilki ryškų rožinį triko ir prisegamas kojines, net lūžęs jo kojos kaulas makabriškai kyšo iš blauzdos, tarsi parodyti fizinei ir emocinei jo traumai neužtektų ramento. Nė akimirkai nekyla abejonių ir dėl seksualinės orientacijos, dar daugiau – atrodo, paties Briko visai nekankina sunkaus apsisprendimo klausimai. Toks atskleistas, paslapties netekęs personažas praranda ir prasmę – atsakomybė dėl sutuoktinių vidinės disharmonijos permetama Megei, tačiau ji elgiasi taip, lyg būtų atėjusi iš amerikietiško realybės šou. Tiesiog nesuprantama, kodėl vyro akivaizdoje žmona taip akylai ignoruoja faktus. Nors aktorė Teklė Baroti, vaidinanti Megę, stengiasi atkartoti katės judesius, ji neatrodo kaip ta gudruolė, gebanti išgyventi, net atsidūrusi ant įkaitusios stogo skardos. Dar daugiau – ji panašesnė į godžią, klatingą brolienę Mėją. Aktorė Gintarė Latvėnaitė-Glušajeva, leidusi šiam šaržuotam personažui išlaikyti aiškią vidinę logiką, pelnė publikos simpatijas. Tiesmuka Briko traktuotė panaikina bet kokią galimybę jam ir Me-

gei atkurti tarpusavio santykius, o žiūrovams neleidžia patikėti, kad spektaklyje esama vietos intrigai. Arba jausmams. Pagrindinio vaidmens atlikėjas

Brikas – Šarūnas JANUŠKEVIČIUS

Spektaklio scena

Šarūnas Januškevičius prieš premjerą duotame interviu teigė, esą „čia ne toks pastatymas, kuriame svarbu santykiai, čia mes bendraujame tik personažo tekstais“. Jei toks buvo režisieriaus tikslas, tai aktorai jam puikiai padėjo, tačiau Williamso dramos ašį sudaro santykiai, nesvarbu, ar tiesiogine, ar nutylėta forma.

Režisieriaus pasirinktą tiesmuką pjesės traktavimą pabrėžia ir kiti personažai. Tėtušis ir Motušė, grubiai „išversti“ iš anglų kalbos – *Big Daddy* ir *Big Mama* – scenoje pasirodo kaip groteskiškai išpūsti poroloniniai nenatūralių proporcijų kūnai. Tiesa, Tėtušis (Tomas Rinkūnas), nepaisant atgrasaus jo įvaizdžio, sugeba sukurti sceną, priartėjančią prie Williamso dvasios – pokalbis su sūnum Briku atskleidžia tikrą, nuoširdų ryšį, tam netrukdo nei aukštaitiškas akcentas, kuriuo Tėtušis išsiskiria iš kitų šeimos narių, pabrėždamas savo kilmę, nei staiga atsirandantys iliustratyvūs garso efektai – grindų girgždesys po storulio kojomis. Rinkūnas ir Januškevičius toje scenoje tarsi išsineria iš komiškų kostiumų ir atskleidžia savo personažų esmę – hipochondrikas tėvas netikėtai susirūpinęs žvelgia į

savo mylimiausią vaiką, tapusį alkoholiku. O sūnus, alkoholyje skandinantis sielvartą, imponantiškam, mirties bijančiam tėvui pagaliau atskleidžia savo kančios priežastį.

Bendra spektaklio atmosfera iš tikrųjų primena vakarą kabarete, kur scenoje keičiasi skirtingi, mažai susiję numeriai. Vieni patiks labiau, kiti mažiau. Kaip ir priklausomai, muzika atliekama gyvai. Prieš pakylant uždangai girdime Jacksono dainos *Thriller* akordus, vėliau atlikėjų dueto repertuarą papildys kiti hitai: Britney Spears *Toxic*, Billie

Gretos Skaraitienės nuotr.

Eilish Boy, popgrupės *Bronski Beat* neoficialiu homoseksualų bendruomenės himnu laikomas *Small town boy*. Šios dainos – personažų, negalinčių kitaip išreikšti savo emocijų, solo numeriai – skamba kaip nevykusi iliustracija to, ko scenoje beveik ir nėra, būtent jausmų. Kad kompensuotų emocijų trūkumą, režisierius pasitelkia popkultūros citatas. Spektaklyje gausu kultūrinių referencijų į muziką ir kiną – jas atpažinti gal ir smagu, tačiau beprasmiška.

Spektaklio finale prisimenama, kad egzistuoja ir Megė – ji laukė progos, kad ant šeimos turto dalybų stalo mestų kozirį, melagingai paskelbdama, kad laukiasi. Staigiai ir netikėtai, kaip įprasta mui-lo operose. Šis melas akivaizdus visiems – ir scenos partneriams, ir žiūrovams. Norėtusi paploti, bet nekyla rankos – šios katės triumfas blankus ir neįtikinantis. Žiūrėdama spektaklį svarsčiau, kad jis turėtų vadintis „Katinas ant įkaitusio skardinio stogo“ ir pasakoti apie Briką, didingai tysantį ir maukiantį velnio lašus šeimos žlugimo akivaizdoje. Įkaitęs stogas jo negąsdina – tai niekis, palyginti su ta ugnimi, kuri liepsnoja jo širdyje, skambant *Modern Talking* hitui *You're my heart, you're my soul*. ■

Mykolė GANUSAUSKAITĖ. Marsh 22. Aliejus, drobė; 80 x 60

Ségolène HAEHNSEN KAN. *Prieblanda 2.* Akvarelē, popierus; 40 x 30

MUZIKOS IR TAPYBOS SĄVEIKA PALIESIAUS DVARE

Iatokiai įsikūrusį Paliesiaus dvarą jau dešimtmetį noriai atvyksta ir vėl čia mielai sugrįžta pasaulio mastu garsūs klasikinės muzikos ir džiazo atlikėjai. Šią trauką lemia keli veiksniai: ramus gamtos ir dvaro prieglobstis, puiki *Pasagos* koncertų salės akustika, savita muzikinė programa, atidūs klausytojai, svetingi šeimininkai.

Paliesiaus dvaras, pripažintas muzikinės raiškos centras, atviras ir kitiems menams. Čia vyksta tapybos plenerai, nedidelės fotografijų ir dailės parodos, knygų pristatymai. Šiemet žengtas dar vienas žingsnis – meno vadovas, pianistas, tapytojas Viktoras Paukštelis į rezidenciją Paliesiaus dvare pakvietė grupelę menininkų, besidominčių tapybos ir muzikos sąveikomis.

Vidurvasarį čia savaitę viešėjo Mykolė Ganusauskaitė ir Ségolène Kan, kartu studijavusios Paryžiuje, Nacionalinėje dailės mokykloje. Abi menininkės, ieškančios, kaip šiuolaikiškai interpretuoti peizažo žanrą, azartiškai tyrinėjo dvaro apylinkių kraštovaizdžius. Improvizuotoje dirbtuvėje besiklausydamos repetuojančio Viktoro Paukštelio muzikavimo, jos tapė paveikslus, kad ant popieriaus ar drobės išreikštų patirtus įspūdžius. Artėjant koncertui ir bendrai parodai, jie visi trys su menotyrininke diskutavo apie muzikos ir tapybos bendrumus bei

skirtumus, aptarė būsimų projektų strategijas.

Paliesiaus dvare surengtoje tapybos parodoje skirtingas individualybes siejančia grandimi tapo muzikai artimas interpretavimas – improvizacija, lengva asinchronizacija ir disonansai. Ekspozicija vėliau perkelta į Ignalinos ir Švenčionių kraštotyros muziejus.

Dvi bendraamžės, tą pačią Paryžiaus tapybos mokyklą baigusios dailininkės panašiam kraštovaizdyje išvėlgė diametraliai priešingas vizijas.

Mykolė gamtos motyvais kuria tiek kamerinius, fragmentiškus, tiek panorامينius didelio formato peizažus, net monumentalią tapybą ant pastato sienų. Atidus konkrečios vietovės tyrinėjimas derinamas su kraštovaizdžio inscenizavimu. Tapytoja atskleidžia griežtai geometrizuotas erdvines struktūras, grafiniam piešinio ritmui skirdama tokį pat svarbų vaidmenį kaip spalvoms. Ypač domisi tam tikros vietovės kraštovaizdžiui būdingomis medžių vertikalėmis, laukų horizontalėmis, jų ritmo kaita. Ežerų, upių mėlis, pievų ir medžių žaluma bei geltonis paveiksluose įgauna dar didesnę ryškumą, intensyvumą. Tapytojai ypač svarbi transformuojanti šviesos galia. Akivaizdžios asociacijos su cikline laiko tėkme, gamtos atgimimu, žydėjimu. Iš Mykolės peizažų dvelkia džiugesys, energija.

Viktoras PAUKŠTELIS. *After Crouching Venus*. 2024. Drobė, aliejus, 150 × 115

Visai kitokios nuotaikos persmelkti Ségolène Kan gamtos vaizdai. Ji ieško izoliuotų, sunkiai prieinamų, net grėsmingų vietų, dvelkiančių gūdžia vienatve. Kita vertus, Paliesiaus dvaro apylinkėse paryžietė susižavėjo vandens lelijomis, upelių pakrantėmis, sodria jų augmenija. Panašiai kaip anglų preraphaelitai, ji savo paveiksluose upių duburius paverčia romantiškais, bet pavojingais. Gamtos motyvai tampa paslaptinomis vizijomis. Miškų apsupti upeliai vilioja ir baugina. Tamsoje skendinčius kraštovaizdžius ap-

šviečia nebent mėnesienos atspindžiai vandens paviršiuje. Gyvybingą augmenijos žalumą nustelbia stingdanti juoda spalva. Pradėdama nuo mažų realistinių to paties motyvo eskizų, peizažams ant didelių popieriaus lakštų Ségolène Kan suteikia abstrahuotą, tačiau metaforišką išraišką.

Tapytojas Viktoras Paukštelis įkvėpimo paveikslams ieško ne gamtoje, bet dailės istorijoje. Paradine uniforma aprengto vyro, berniuko su špaga begalvės figūros, antikinės deivės ir muzikos globėjos šv. Cecilijos XV a. statulos virsta efemeriskomis vizijomis, nors įgauna beveik apčiuopiamo materialumo. Paveiksluose figūros išnyra iš prieblandos ar tamsos, tarsi iš niekur, apeliuodamos į intuityviai funkcionuojančią vizualinę atmintį ir žiūrovų erudiciją. Ne iš natūros, o iš antrinės realybės tapantis menininkas vaizdų daugiaprasmiškumą sustiprina, atsisakydamas spalvų, apsiribojęs juoda ir pilka. Cituodamas praeities meno kūrinius, drąsiai balansuoja tarp kartojimo ir keitimo, susitelkdamas į laikui nepavaldžius motyvus.

Paliesiaus dvaras atlieka labai svarbią misiją, suteikdamas galimybę šio krašto žmonėms, ypač jaunimui ir

vaikams, iš arčiau pažinti profesionalųjį meną. Vykstant šiam projektui, į dvarą susitikti su menininkais iš aplinkinių miestų ir gyvenviečių atvykdavo skirtingo amžiaus grupės. Šie svečiai, daugiausia vaikai, ne tik smalsiai stebėjo, bet ir drąsiai klausinėjo. Dabar tokio pobūdžio edukacijoms įprastus raginimus „tu pats jauskis kūrėjas“, „pažink savo jausmus“ čia pakeitė sudėtingų profesinių paslapčių atskleidimas, ne tik prasmingas, bet ir teikiantis pažinimo džiaugsmą. ■

STABDANT LAIKĄ IR EMOCIJAS

*Romualdo Lankausko parodos VDA parodų salėse
„Titanikas“ ir Šiaulių „Laiptų“ galerijoje*

Šie metai rašytojui ir dailininkui Romualdui Lankauskui (1932–2020) nėra jubiliejiniai. Prieš keletą metų buvo galima minėti jo devyniasdešimtmetį, tačiau aš (nors ir nenorėčiau kalbėti pirmuoju asmeniu), kaip dviejų parodų kuratorius, prisipažinsiu, kad labai skeptiškai vertinu parodų sąsajas su apskritomis datomis. Žinoma, negalima paneigti, kad gyviesiems ar net ši žemiškąjį pasaulį jau palikusiems kūrėjams tarsi patogiau prisišlieti (būti prišlietiams) prie kokio nors jubiliejaus. Tačiau tai tik simbolika, susitarimo reikalas, jokių būdu ne indulgencija arba išrišimas, ką nors keičiantis kūrybos esmės, jos intencijų ir tikslų, kokybės ir lygio atžvilgiu. Kita vertus, dirbdamas Vilniaus dailės akademijoje kaip kuratorius, prisidėdamas prie parodų organizavimo ne tik sostinėje, visuomet įžvelgiu šviečiamąją jų prasmę – jos veikia kaip edukacija, savotiškas vadovėlis, prusinantis žiūrovus. Juk visuomenės atmintis labai trumpa, o kultūros esmė slypi nuolatiniam reikšmingų dalykų kartojime, priminime... Tai nuoseklus laiko stabdymas ir fiksavimas. Nes juk amžiniams dalykams (o kultūra orientuojasi į tokius) laiko slinktis neegzistuoja. Tad pradėsiu nuo pri(si)minimų.

Kultūros barų skaitytojams tikrai nereikia priminti Romualdo Lankausko. Žinomas prozininkas, dramaturgas, dailininkas buvo ilgametis žurnalo bendradarbis, skelbė savo noveles, pjeses, esė. Jo

tapyba, piešiniai buvo reprodukuojami spalvotuose mėnraščio viršeliuose, įklijose. Mano paties pradieniu ir pagrindiniu sąlyčiu su Romualdo kūryba nuo paauglystės laikų buvo jo knygos. Štai ir dabar ant stalo, šalia kompiuterio esu pasidėjęs jo novelių rinkinį „Džiazo vežimas“ (1971). Kai buvau šešiolikos ar septyniolikos, istorija apie tai, kaip pagrindinis veikėjas su savo draugais džiazmenais – Markizu, Teodoru ir Jurgiu važiuoja į pastarojo sesers vestuves kažkur Lietuvos kaime, prilygo Dino Moriarčio blaškymuisi tarp San Francisko ir Niujorko. Nedrįsdamas Lankausko pretenzingai lyginti su Hemingway'umi (nervta net minėti, kas pirmasis į lietuvių kalbą išvertė „Senį ir jūrą“) ar Kerouacu, nes tai iki manęs jau yra padarę kiti, sakyčiau, kad jo apysakos ir kiti tekstai patrauklūs ne tik žodžių glaustumu, sakinių konkretumu, tačiau yra ir labai kinematografiški. Skaitydami tiesiog matome pro automobilio langus skriejančius vaizdus, gėrimės, kaip ryškiai brėkstanti diena nuspalvina miesto siluetus.

Tokia yra ir Lankausko tapyba (nesvarbu, kad kompozicijos daugiausia abstrakčios). Tik daug vėliau supratau, kad sovietiniais laikais (o ir vėliau) negalėdamas patekti į oficialias parodas (ne tik dėl antisovietinės savo laikysenos ar iš esmės anti-ideologinės abstrakcionizmo pozicijos, bet ir dėl iki šiol gajaus stereotipinio požiūrio, kad profesionaliam kūrėjui privalomas akademinis diplomas), meninin-

kas sugalvojo labai paprastą, tačiau išradinę būdą viešinti savo paveikslus – juos tiesiog publikavo savo knygų viršeliuose, atvartuose kaip iliustracijas! Tai daugiau negu Ezopo kalba – lyg savotiškas lozungas, manifestas, deklaracija. Kita vertus, supažindino su kita jo veiklos sritimi.

Dailininkas (dabar kalbėkime apie šią sferą) yra puikiai nusakęs, kaip ir kada viskas prasidėjo. „Nors dailė labai traukė ir anksčiau (būdamas moksleivis svajojau apie dailės mokyklą Kaune), į ją galutinai pasi-
nėriau 1961 metais, gal pirmasis (ar vienas iš pirmųjų) pradėjau tapyti abstrakčias kompozicijas. Iš Vakarų gavau knygų užsienio kalbomis su žymiausių modernistų darbų reprodukcijomis, jas skaičiau, žavėdamasis kubizmu, ekspresionizmu, geriausiais abstrakcionizmo pavyzdžiais. Kai pirmą sykį pavyko išvažiuoti į Vakarų, tenai muziejuose ir galerijose (pavyzdžiui, Par-
yžiaus modernaus meno muziejuje¹), didelei savo laimei, atitrūkęs nuo turistinės grupės, išvydau mėgstamų menininkų darbų originalus. Jie galutinai ir paskatino mane, sugrįžus namo, griebtis teptuko net ir nepalan-
kiausiomis aplinkybėmis, mat ankštame kambaryje pa-
kenčiamų sąlygų tapybai nebuvo.“²

Lankauskas nebuvo vienintelis ir vienišas. Tuo pačiu metu abstrakčias kompozicijas pradėjo tapyti Antanas Gudaitis, šurmulių sukėlė Saulės Kisarauskienės ofortai, iliustravę 1962 m. pasirodžiusią Eduardo Mieželaičio knygą „Autoportretas. Aviaeskizai“. Šias dvi skirtingoms kartoms priklausiusias asmenybes paminėjau neatsitiktinai – kai kurios idėjos tiesiog plevėno ore. Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, tiek kuklių formatų Lankausko kartonai, tiek Gudaičio kūriniai su čiurlioniškomis ir medinių „dievukų“ reminiscencijomis, tiek ir Kisarauskienės iliustracijos, laisvai pulsuojančios linijomis bei dėmėmis, neatrodo nei labai radikalus, nei šokiruojantys. Tačiau ano meto cenzorių ir ideologinių instruktorių akimis, bent kiek laisvesnio mąstymo ir matymo užuomina prilygo vos ne disidentinei veiklai. Lankauskas tą puikiai suvokė (o kai tikrindavo galimybių ribas, patyrė ir „savo kailių“). „Tapyba skatino gilintis į meną ir geriau jį

pažinti, ugdė skonį, ragino domėtis kūrinio ritmika (nes ritmas – visų menų pagrindas), bendra struktūra, įsileisti į prozą spalvas ir matyti pasaulį kitaip nei daugelis. Tai paslaptinė, taip paprastai neišdėstomi dalykai. Tapyba, aišku, atitraukdavo nuo rašymo, bet tai nebuvo blogai, nes leisdavo atsidurti su literatūra nieko bendro neturinčioje erdvėje. Savo kompozicijose sąmoningai vengiau literatūriškumo, tapiau abstrakcijas, o sovietmečiu tai buvo tabu. Duryrį į oficialias parodas, savaime suprantama, neatsi-
verdavo. Bet ilgai nesilioviau daręs tai, kam jaučiau nenumaldomą potraukį.“³ Reikia milžiniško, užsispyrėliško pasiutimo (kūrybinės energijos prasme), kad tą darytum daugiau negu pusšimtį metų, kintant visuomenės madoms, skoniams. Tarsi nesinorėtų mėgdžioti Lankausko kovingo ir kritiško patoso, tačiau reikia pripažinti, kad savo vertybių sistemos nuosekliai besilaikančiai asmenybei nesvarbu, kokia santvarka būtų – „socialistinė“ ar kapitalistinė, nes menininko konfliktas su aplinka užprogramuotas nuo pat pradžių ir visiems laikams. Idealai ne tik nesutampa su realybe, jie jai prieštarauja.

Kokia buvo Lankausko vizualiosios kūrybos sistema, kurią pats raštu išdėstė ne kartą? Glaustai galima ją apibrėžti trimis kategorijomis: 1) (gyvenamoji) vieta; 2) (metų laikų ir paros) kaita. 3) (klasikinė ir džiaz) muzika (pabraukta mano – V. P.). Skirtingais laikais ir vis kitomis aplinkybėmis menininkas yra pasisakęs apie vietą: „Kiekvienas kūrėjas tikriausiai turi savo, jam vienam težinomą įkvėpimo žemę, nors kiekvienas gal kiek skirtingai supranta šią poetiškai skambančią metaforą. Dažniausiai minimas kaimas, o mano atminty pirmiausia iškyla Baltijos krantas ir senasis Klaipėdos miestas, kur greičiau už baltasparnę žuvėdrą praskriejo keleri ankstyvosios vaikystės metai, kai sykiu su nerimastingu jūros vėju įkvėpiau į plaučius ne vien gaivaus oro, bet dar kai ko svarbiau ir esmingiau, kas liko manyje visam gyvenimui, neišvengiamai atsispindėjo ir nuolat atsispindi kūryboje. Be abejo, nieko stebėtina čia nėra: mes esam užkoduojami gimtosios aplinkos, ji – neatsiejamą mūsų savasties dalis.“⁴

Galbūt šiek tiek literatūriškai, pažodžiui, galima iššifruoti, kad ekspromto dvasia, tokia artima Lankausko tapybai ir piešiniam, iš tiesų yra susijusi su jūrine prigimtimi (parašęs šį žodį nusišypsojau, nes puikiai prisimenu, kad studijų metais vienas filosofijos dėstytojas kategoriškai tvirtino, neva žmogiškosios prigimties nėra). Lankausko paveikslų nuotaikos nuolat keičiasi, tarsi Baltijos jūra ar Kuršių marios...

Romualdo LANKAUSKO parodos „Metų laikai. Ir kiti procesai“ galerijoje „Laiptai“ fragmentas

Apie kaitą: „Juk pasaulis mums atsiveria ne iš karto, bet pamažu, o ši patirtis ir teikia jam ypatingo žavesio ir nepaprastumo laimingomis vaikystės dienomis. Tu, jei gyveni kaime, pirmą sykį pamatai varlę ar kokią didelį keistą vabalą, išvysti gražų aukštą baltą paukštį raudonomis kojomis ir sužinai, kad jį vadina gandra, pastebi dešimtis nuostabiausių gyvų padarų, kurių pilna tavo supanti vešli ir gaivalinga gamta. Pavasarį keičia karšta vasara, ją – lietingas ruduo ir speiguota žiema, kada nuo šalčio braška tvoros. Gamtos metamorfozė vyksta be paliovos. Ir lieki visam laikui su ja, nuoširdžiai pamilęs ir nuolat jos pasigesdamas, kad ir kur vėliau tavo likimas nublokštų, kad ir kokio tolumo didmiesčio gatvėmis tarp debesų remiančių dangoraižių klajotum. Toks žmogus visada ilgisi gamtos su neapsakoma jo dėmesį patraukiančia spalvų ir formų įvairove.“⁵

Pats tapymo procesas, performatyvus, netgi teatrališkas veiksmas yra palikęs pėdsakus dailininko drobėse ir kartonuose. Kiekvienas teptuko grybšnis ir potėpis liudija kūrėjo individualumą. Paroda Šiaulių „Laiptų“ galerijoje pavadinta „Metų laikai. Ir kiti procesai“. Įdomi analogija su literatūros tekstais, nes

juose pasakojimas nuolat prasideda nuo paros meto (dažniausiai tai būna ankstyvas rytas arba vakaras) ir metų laiko konkretizavimo. O ir veiksmas vyksta kokių nors atmosferos, klimato perturbacijų fone. Tačiau menininkas stabdo laiką ir emocijas, tarsi užkonservuodamas jį ir jas, kad egzistuočiau amžinai.

Kalbant apie chronologinę kaitą, tiksliau tariant, apie Lankausko tapybos evoliuciją, jai būdingas nuostabus vientisumas. Ar tai būtų XX a. 7-asis dešimtmetis, ar mūsų tūkstantmečio pirmasis ketvirtis, dailininkas pasitelkia tą pačią spalvų paletę, varijuoja tomis pačiomis kompozicinėmis schemomis. Skiriasi tik teptukų prisilietimo prie drobės ar kartono būdas. Vienoks jaunystėje, kitoks – brandos metais. Tačiau neapsigaukime – Lankauskas visada buvo energingas, jaunatviškas ir laisvas (nors iš pradžių būta šio tokio susikaustymo). Tarp jo paveikslų esama ir tokių, kur nurodytos dvi – pradžios ir pabaigos – datos. Žvelgiant į abstrakčias, ekspresyvias, ekspromtiškai „sugrotas“ kompozicijas, smalsu, kada autorius apsisprendė baigti, tiksliau – sustoti? Lankausko atveju turbūt veikia džiažinis įprotis sustoti

čia ir dabar, jei to reikalauja principas, kad kūrinys nebūtų „nuvargintas“ ir „nukankintas“.

Apie muziką: „Mano tapyba pasižymi aiškiomis sąsajomis su muzika. Kas pagaliau yra abstrakcionizmas, jei ne spalvų muzika? Ką galima išreikšti garsais, tonais ir pustoniais, atitinkamai viską sukomponavus, tą įmanoma padaryti ir tapyboje. Tai seniai mano *idée fixe*. O muzika (žinoma, gera) labai padeda tapant. Ji inspiruoja ir atpalaiduoja vaizduotę, sustiprina ritmo pojūtį, kuris ypač būdingas džiazui. Turbūt tada elgiuosi kaip džiazas muzikantas, kadangi dažnai improvizuoju. O improvizacijos privalumas tas, kad ji atpalaiduoja ir stimuliuoja vaizduotę, be kurios nieko įdomesnio nesukursi. Galbūt talentas yra proporcingas vaizduotės galiai. Juk kūryba prasideda nuo jos.“⁶

Paantrinti galima pasitelkiant žodžių žaismą – turtinga Lankausko vaizduotė užtikrina sodrius vaizdus. Remdamasis aplinka, asmeniniais išpūdžiais, patyrimu, jis kūrė vidinį pasaulį. Tai savotiškas eskapizmas – pabėgti nuo fizinės realybės, remiantis sava struktūrine logika. Tiek novelėse, tiek paveiksluose veiksmai ir drama plėtojama pagal žemiškojo pasaulio dėsnius, bet vidinę tvarką lemia menininko susikirtimas su aplinka. Senovės kinai vartojo sąvoką „*atvaizdo kaulas*“, nieko bendra neturinčią su tikslu ir taisyklinių žmogaus anatomijos perteikimu, turėdami omenyje teptukais kuriamas struktūras.⁷ Lankausko tapybinis (ir literatūrinis) „kaulas“ yra nuoširdžiai atšiaurokas, aštrus ir giliai smingantis į esmę – kaip ir jo reakcija į pasaulį bei patiriamas emocijas.

Geras tonas draudžia piktnaudžiauti ilgomis citatomis. Vis dėlto Lankauskas yra vienas iš tų autorių, kurių reikia ne aprašinėti ar komentuoti, o labiau jo klausyti, ypač skaityti. Štai ištrauka iš novelės, parašytos atmintiniais 1961-aisiais (galima priminti, kad būtent tada rašytojas pradėjo tapyti), turbūt neseniai grįžęs iš kelionės ir dar apimtas patirtų išpūdžių:

„Paryžius užė ir gaudė: dešimtys, šimtai automobilių lyg pašėlę lėkė visomis kryptimis; tai priminė kažkokią keistą metalinę upę, mirguliuojančią įvairiomis spalvomis, tviskančią laku ir nikeliu; automobilių

srautas bangavo, virpėjo, plūdo tolyn, o jam iš pasakos ritosi nauja spalvota lavina. Šaligatviais sparčiai žingsniavo žmonės. Visas Paryžius kažkur skubėjo, bėgo, veržėsi į nematomą ir nesuvokiamą tikslą. Tik kaštonai ir platanai parkuose stovėjo ramūs, be lapų, svajingai susimąstę, apgaubti pilko šalto rūko; tarp medžių kamienų retkarčiais pasigirdavo vaiko juokas, rūko fone sušvytėdavo raudonų, geltonų, mėlynų, žalių balionų puokštė; jaunuolio ranka apkabindavo merginos pečius, veidai susiglausdavo, ir tylų šnibždesį nustelbdavo niekad nenurimstantis didmiesčio balsas. Paryžius kvepėjo benzinu, kava, cigaretėmis ir kepamais kaštonais. Sutemos pamažu gaubė namus ir parkus. Namai gatvės perspektyvoje atrodė kažkokie nerealūs, tolimi; jų gražūs kontūrai tarsi tirpo rūke. Viena po kitos išsibėgė reklamų šviesos, sutvisko krautuvų vitrinų. Paryžius dabinosi žibančiais papuošalais. Paryžius šypsojosi. Ties namų kertėmis stoviniavo išblyškusios moterys. Jos žiūrėjo į praeinančius vyrus ir šypsojosi. Kaip vakar. Kaip užvakar. Kaip kasdien.“⁸

Tai tapybą lydintis grožinis tekstas. Bet užtenka įsiskaityti į labai kruopščiai, atsakingai sukonstruotus sakinius, paklūstančius abstrakčios tapybinės kompozicijos dėsniams, ir paaiškėja, koks impulsas skatino kurti „*kaip vakar, kaip užvakar, kaip kasdien*“, stabdant laiką ir emocijas. ■

¹ Musée d'Art Moderne de Paris

² Iš pokalbio su Vyteniu Rožuku – „Su neblunkančia laisvos dvasios žyme“. XXI amžius. 2001.

³ Iš pokalbio su Andriumi Musteikiu – „Vienas savo valtyje“. Lietuvos žinios. 2012.

⁴ Romualdas Lankauskas. Ten mano krantas. Išbandymas laisve (publicistika, esė, interviu). Vilnius. 2013, p. 11.

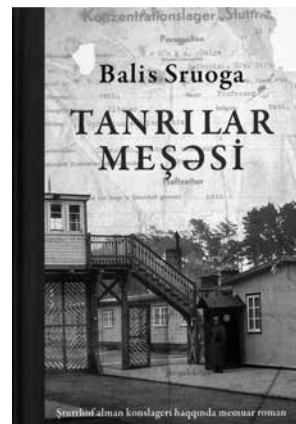
⁵ Romualdas Lankauskas. Griūvantis dangus. 2015, Vilnius. p. 41–42.

⁶ Iš R. Lankausko pokalbio su V. Poškumi – „Jei ne plunksna, tai teptukas...“. Literatūra ir menas. 2009. Prieiga internete – <https://www.bernardinai.lt/2009-12-03-romualdas-lankauskas-kai-plunksna-keicia-teptukas/>

⁷ George Rowley. Principles of Chinese Painting. Princeton. 1974, p. 34–48.

⁸ Romualdas Lankauskas. Kai nutyla trompetas. Dar viena diena. Vilnius. 1982, p. 52.

BALIO SRUOGOS „DIEVŲ MIŠKAS“ AZERBAIDŽANIETIŠKAI

Balio Sruogos (1896–1947) kultinė knyga „Dievų miškas“ 2024 m. liepos mėnesį išleista Baku azerbaidžaniečių kalba. Gero dizaino knygą aukštu poligrafiniu lygiu, 750 egz. tiražu (456 p.) atspausdino leidybos ir poligrafijos centras Nurlar. Tai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro bei Lietuvos azerbaidžaniečių bendrijos tarptautinis projektas. „Dievų mišką“ į azerbaidžaniečių kalbą išvertė Mahiras Gamzajevas (Mahir Həmzəyev). Be to, jis, knygos sudarytojas ir specialusis redaktorius, parengė daugiau kaip 60 paaiškinimų, komentarų ir pastabų, parašė pratarinę. Leidinio kalbos redaktorius – Ajazas Ahmedovas. (Gaila, kad vietoj vardo Balys atspausdinta Balis, tačiau neklysta tik tas, kas nedirba..., – red.) Į knygą įdėtas istoriko, humanitarinių mokslų daktaro Arūno Bubnio straipsnis „Lietuviai Štuthofio koncentracijos stovykloje“, nemažai nuotraukų iš Štuthofio konclagerio muziejaus archyvo. Pažymėtina, kad šis memuarinis romanas išverstas iš kūrinio autografo – rankraščio ir mašinraščio tekstų, kuriuos rekonstravo Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. „Dievų miško“ vertimą iš dalies parėmė Lietuvos kultūros taryba, Lietuvos kultūros institutas ir Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Vertimo pasirinkimo kriterijai

Prieš pateikdamas savo apmąstymus apie lietuvių literatūros klasiko Balio Sruogos kultinės knygos „Dievų miškas“ meninę, istorinę, kultūrinę ir visuomeninę-politinę vertę, jos vertimo į azerbaidžaniečių kalbą aktualumą, norėčiau pažymėti, kad šio kūrinio pasirinkimą vertimui ir leidybai lėmė tokie veiksniai:

Pirma, tai unikalus romanas – dokumentinę literatūrą rašytojas originaliai derina su grožine. Tai ne vien tikrais įvykiais, sukrečiančiais faktais grindžiamas dokumentinis, bet ir meninės išmonės nestokojantis autobiografinis kūrinys, prilygstantis geriausiai XX a. pasaulio literatūrai.

Antra, „Dievų miškas“ Europos memuaristikoje vertinamas kaip vienas originaliausių kūrinių apie hitlerinius konclagerius. Romanas savo išliekamąja menine, istorine ir kultūrine verte gali varžytis su laiką pralenkusiais Nobelio literatūros premijos laureato Aleksandro Solženicyno kūriniais „Gulago archipelagas“, „Viena Ivano Denisovičiaus diena“. Mūsų laikais „Dievų miškas“ vis labiau vertinamas ir pasaulinės literatūros kontekste. Išpopuliarėjus Australijos autorės Heather Morris knygai „Aušvico tatuiruotojas“ (2018), daugelis skaitytojų vėl atsisuka į šį lietuvių literatūros šedevrą.

„Dievų mišką“ iš kitų kūrinių apie konclagerius išskiria itin savitas meninis stilius, literatūrinio sprendimo novatoriškumas, ryškumas, skaudžią tikrovę

atspindinčių scenų autentiškumas, vaizdavimo originalumas, o ypač pasakojimo būdas. Literatūrologas Algis Samulionis (1936–1994) pagrįstai rašė, kad „*pats savotiškiausias Sruogos knygos bruožas, labiausiai išskiriantis ją iš šio tipo kūrinių pasauliniu mastu, yra specifinis, labai savitas, nors apskritai dvidešimtojo amžiaus žmogui būdingas ironiškas autoriaus santykis su pasakojamaisiais reiškiniiais, savo kančia ir stovyklos aplinka. Šio santykio pradą galima užčiuopti ir kituose Sruogos kūriniuose, tačiau „Dievų miške“ ypatingai netikėtų atspalvių jis įgavo, susijungęs su tragiškąja stovyklos gyvenimo medžiaga*“.

Būtent dėl tokio nepakartojamai įtaigaus stiliaus šis kūrinys yra priskiriamas prie svarbiausių memuarinių tekstų, liudijančių, kokia tragedija ištiko Europą XX a. viduryje.

Trečia, šis nacionalinės reikšmės lietuvių literatūros kūrinys atspindi ne tik rašytojo Balio Sruogos ir dar 46 lietuvių inteligentų kančias Štuthofio konclageryje, bet ir lietuvių tautos pasipriešinimą nacių okupacijai 1941–1944 m., tautos dvasinį išdidumą, nepalaužiamą valią. Šiuo atžvilgiu romanas yra vienas iš svarbiausių rašytinių paminklų ir lietuvių tautos istorinės atminties šaltinių.

„Dievų miškas“ svariai prisideda prie tautinio ir valstybinio požiūrio į istorinės atminties išsaugojimą, tai nuoseklus pasakojimas apie Laisvės kovas, pilietinės visuomenės stiprinimą, kultūrinės tapatybės puoselėjimą. Juk bendros praeities suvokimas ir istorinės atminties ugdymas yra vienas iš pamatinių nepriklausomos Lietuvos valstybės politikos principų, kuriais grindžiama vertybinė tautos orientacija ir šalies nepriklausomybė.

Ketvirta, jau prieš keliolika metų supratau, kad „Dievų miškas“ yra ne tik literatūrinis, bet ir istorinis, politinis, ideologinis, savaip net didaktinis kūrinys.

Sovietų Sąjunga, antrą kartą okupavusi Baltijos šalis, ėmėsi diegti komunistinę santvarką, sovietų ideologai kaip įmanydami stengėsi iškraipyti istoriją. Kremliaus propaganda tvirtino, kad Baltijos šalių tautos masiškai kovojo nacių pusėje, jungėsi į SS legionus, prisidėjo prie sovietinių piliečių naikinimo. Miško broliai buvo

kaltinami, neva jie yra „vokiečių fašistų ginklanešiai“, o jų laisvės kova reiškia Antrojo pasaulinio karo tąsą.

Šie klaidinantys naratyvai plačiai pasklido po Sovietų Sąjungą, giliai įsismelkė į žmonių sąmonę, drįsčiau teigti, jie tebėra gyvi daugelyje buvusių respublikų, tarp jų ir tiurkų kalbų šalyse. Todėl aš, versdamas Sruogos „Dievų mišką“, siekiu paneigti apgaulingus naratyvus, sugriauti sovietmečiu įdiegtus melą sėjančius stereotipus.

Istorinė tiesa visiškai kitokia: *Ostlando* reichskomissariatui Lietuvoje nepavyko suburti SS legiono. Latvijoje buvo dvi SS savanorių divizijos (daugiau kaip 110 tūkst. karių), Estijoje – keletas brigadų. Vis dėlto lietuvių jaunimo mobilizuoti į SS legionus naciams nepavyko, net ir taikant įvairias represijas. Manau, tą lėmė lietuvių tautos valstybingumo raidos istoriniai, tautiniai, ideologiniai, moraliniai, kiti pamatiniai veiksniai.

Man labai svarbu ir tai, kad Lietuvos partizanų gretose kovojo ir Azerbaidžano Geokčajo rajono pedagoginės mokyklos absolventas, mokytojas ir poetas Šakiras Sadygovas, 1945 m. prisijungęs prie Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės. Jis išmoko lietuvių kalbą, net eilėraščius rašė lietuviškai. Jo ginkluota kova tęsėsi penkerius metus, 1950 m. balandį buvo suimtas, netrukus sušaudytas. 2013 m. už aktyvų dalyvavimą ginkluotame pasipriešinime sovietų okupacijai Šakiras Sadygovas pagerbtas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu po mirties.

Ši istorija labai simboliškai sieja lietuvių ir azerbaidžaniečių tautas, o kartu ir visus laisvę mylinčius žmones. Mane labai įskaudino tai, kad Azerbaidžane pasiūlęs išleisti knygą apie partizano Šakiro Sadygovo kovos kelią, sulaukiau neigiamo atsakymo, neva jis „*bendradarbiavo su fašistais*“. Tad Balio Sruogos „Dievų miškas“ Azerbaidžane bent iš dalies atskleis istorinę tiesą.

Penkta, per pastaruosius tris dešimtmečius lietuvių ir azerbaidžaniečių literatūriniai ryšiai buvo gana fragmentiški, sklaidą neturi aiškos krypties ir tikslų, užtikrinančių suderintus, prioritetais pagrįstus, rezultatyvius kultūros mainus. Nebeliko sovietmečiu populiarių literatūros renginių, delegacijų vizitų, kultūros

dienų. Nors anuomet tai buvo „planinė kultūra“, tačiau iš to formalumo atsirasdavo ir artimos bičiulystės, ir įvairios kūrybinės iniciatyvos, ir abipusiai kūriniių vertimai. Azerbaidžane dabar nėra žmonių, palaikančių gyvą ryšį su šiuolaikine lietuvių literatūra, norinčių ją populiarinti. Vertėjų iš lietuvių į azerbaidžaniečių kalbą irgi vienetai. Daugelis domisi turkų, rusų, anglakalbe literatūra. Todėl geriausi lietuvių literatūros kūriniai azerbaidžaniečių skaitytojams yra *terra incognita*.

Azerbaidžaniečių, kitų tiurkų tautų literatūroje nėra kūrinių, panašių į romaną „Dievų miškas“. Beje, tiurkų kalbų šeimai priskiriama apie 40 kalbų, šiuo metu daugiau kaip 180 milijonų žmonių pasaulyje šias kalbas laiko gimtosiomis (iš viso pasaulyje azerbaidžaniečių populiaciją sudaro per 45 mln. žmonių).

Norėdamas iš dalies užpildyti esamas spragas, nusprendžiau išversti ir išleisti šį Balio Sruogos kūrinį azerbaidžanietiška. Be to, šioje knygoje gausu istorinių, kultūrologinių, etnologinių įžvalgų – romane atsispindi lietuvių ir kitų senovės baltų tikėjimai, mitologija, etnokultūra, išryškinami lietuvių mentaliteto, pasaulėžiūros, pasaulėjautos bruožai. Todėl manau, kad ir šiuo atžvilgiu „Dievų miškas“ – tinkamas kūrinys, galintis lietuvių etninę kultūrą perteikti azerbaidžaniečiams per meninę prizmę. Noriu tikėti, kad „Dievų miško“ azerbaidžanietiškas leidimas paskatins šio kūrinio vertimus ir į kitas tiurkų kalbas.

Šešta, mano prioritetas visada yra pagarba autoriui ir tekstui, kurį verčiu. Paprastai laikausi principo neiimti bet kokio kūrinio, pasirenku tokį, kuriuo susižaviu, jaučiu sąskambį su literatūrinėmis savo pažiūromis, minčių raiška, estetiniu skoniu. Apskritai man, sulaukusiam brandaus amžiaus, turinčiam šokią tokią vertėjo patirtį, po daug metų trukusios artimos pažinties su lietuvių kalbos grožiu, ypatumais, giluminiiais lietuvių kultūros klodais, norėjosi išversti ką nors tokio, kas nepasiduoda laiko erozijai. Neabejoju, kad Balio Sruogos „Dievų miškas“ ir ateities kartoms išliks kaip drąsus, ryžtingas, unikalus liudijimas apie gyvenimą totalaus teroro ir nužmogėjimo sąlygomis. Štai kodėl šio romano pasirinkimą įvardyčiau kaip savo sielos sprendimą.

Balys Sruoga savo kūrinijje pateikia ironiškų liudijimų iš nacių konclagerio. Galbūt lietuviams įdomu sužinoti, kiek ši istorinė patirtis ir egzistencinis sielvartas yra artimas azerbaidžaniečiams?

Taip, lietuvių istorinė patirtis atpažįstama ir gerai suprantama Azerbaidžane.

1920–1953 metais daugiau kaip šimtas Azerbaidžano meno ir kultūros asmenybių patyrė leninines ir stalinines represijas. Dešimtys jų buvo sušaudyti arba įkalinti be jokios kaltės, tarp jų poetai (Husein Džavid, Mikail Mušfig, Ahmed Džavad, Salman Mumtaz, Aliabbas Ahmedov, Sejid Husein Sadychzade), prozininkai (Jusif Vezir Čemenzeminli, Tagi Šahbazi, Sultan Medžid Ganizade, Hadžibaba Nazarli), literatūrologai (Veli Chuluflu, Henefi Zejnally, Bekir Čobanzade) ir daugelis kitų. Čia paminėjau vien literatus. Nemažai menininkų, intelektualų ištremta į Sibirą, Kazachstaną, Archangelsko, Murmansko, Magadano sritis.

Antrojo pasaulinio karo frontuose kovėsi 600 tūkstančių azerbaidžaniečių. Daugiau kaip 300 tūkstančių jų žuvo fronte, pakliuvo į nelaisvę arba dingo be žinios. Daugiau kaip 40 tūkstančių azerbaidžaniečių legionierių 1942–1945 metais Vermachto gretose kovojo prieš Raudonąją armiją.

Beje, yra viena labai įdomi istorinė paralelė – žinomas azerbaidžaniečių rašytojas Suleimanas Velijevas (1916–1996) dalyvavo Antrajame pasauliniame kare, pateko į nacių nelaisvę, 1942–1944 m. buvo kalinamas viename iš konclagerių. Jam pavyko laimingai sulaukti karo pabaigos. Iš perkeltųjų asmenų stovyklos, darydamas lankstą per Afriką, jis pagaliau sugrįžo į Azerbaidžaną. Tėvynėje, lygiai kaip ir Sruoga, nedelsdamas ėmė rašyti romaną apie tai, ką patyrė nacių konclageryje, aptarė visą grįžimo į namus epopėją. Tačiau vos tik apie tai sužinojo sovietų saugumas, rašytoją suėmė, tardė, įkalino, o 1949 m. ištremė į Sibirą. Tiesa, galiausiai paleido. Jo romanas „Ginčytinas miestas“ pasirodė dar sovietmečiu, žinoma, gerokai išakėtas cenzūros kaip ir Sruogos „Dievų miškas“. Nepaisant to, šis romanas yra vienas iš nedaugelio menine prasme vertingų azerbaidžaniečių kūrinių, aprašiusių Antrojo pasaulinio karo patirtį.

Apie rašytinius memuarus iš sovietinių lagerių bei tremčių – jei kas tame pragare išgyveno – sovietmečiu negalėjo būti nė kalbos. Tad šiuo atžvilgiu lietuvių ir azerbaidžaniečių patirtys labai artimos. Beje, 2021 m. Baku azerbaidžaniečių kalba išleistas Heather Morris romanas „Aušvico tatuiruotojas“. Knyga taip išpopuliarėjo, kad sulaukė pakartotinio leidimo. Šis romanas labai geras, bet, mano supratimu, toli gražu neprilygsta „Dievų miškui“.

Literatūrologas Samulionis pabrėžė, kad „Dievų miško“ „*tonas – groteskiškai pašaipus. Pačius tragiškiausius įvykius Sruoga pasakoja ar su aštria ironija, piktu sarkazmu, ar tiesiog su šypsena. Jis šiurpulingai juokiasi iš visko: pradedant savo budeliais ir jų pretenzijomis, baigiant mirtimi, kuri lydėjo kalinius kiekvieną jų buvimo stovykloje akimirką. Šis juokas – tai ginklas žmogaus, kuris nebeturi kitų priemonių išsakyti savo kančios klaidumui ir kuriam nebeliko kitos atsparos prieš niokojantį stovyklos poveikį („Mano širdy tiek susikaupę skausmo, jog aš nebetekau skausmo saiko“, – rašė Sruoga laiške iš stovyklos.) Juoku Sruoga pareiškia savo žmogiškąją aktyvumą, nugali kančią ir išlaiko žmogiškąją esmę.“*

Tokį juoką 1945 metų rudenį lietuvių rašytojai Petras Cvirka (1909–1947), Antanas Venclova (1906–1971) ir Juozas Baltušis (1909–1991) suasmenino, pavadindami „*sruogišku juoku, sruogišku humoru, skausminga ironija*“.

Taigi knygoje rasime platų ir gilų vidinį pasaulį, atvertą stiprios, aštrios, dažnai sukrečiančios ironijos. Sruoga meistriškai vartoja įvairias formas: gaudžią pašaipą, aitrią ironiją, šaržą, kandžias, bet subtilias patyčias, satyrinį vaizdavimą. Tinkamai viską išversti į kitas kalbas – iššūkis vertėjui. Sunku išversti ironiją, pritaikant ją azerbaidžaniečių humoro jausmui, ir nenusižengti originalui.

Šiek tiek nukrypdamas į šalį pasakysiu, kad humoras, ironija glaudžiai susiję su Azerbaidžano kultūra ir papročiais. Azerbaidžaniečiai iš prigimties turi humoro jausmą. Įvairiausios humoro rūšys užima nemažai vietos beveik visuose azerbaidžaniečių tautosakos žanruose, ypač liaudies pasakose. Ir anekdotai labai paplitę. Pagrindiniai anekdotų herojai Bahlul Danenda ir Molla Nasreddinas jau daug šimtmečių laikomi nacionaliniais personažais.

Humoro jausmu nuo seno garsėja senovės Azerbaidžano miesto Šeki, buvusios Šeki chanato (1743–1819) sostinės, gyventojai. Šeki anekdotai ir humoras gerai žinomi už Azerbaidžano ribų. Miestas yra susibroliavęs su garsiuoju Bulgarijos Gabrovu, juos sieja partnerystė ir bendradarbiavimas rengiant Humoro šventes, kitas panašias fiestas.

XX amžiuje, nuo 1906 m., didelio populiarumo sulaukė daugelis azerbaidžaniečių kalba leidžiamų satyrinių žurnalų (*Molla Nasreddin, Bahlul, Zambur, Mirat, An, Kalnijjat, Lek-lek, Mezeli, Babaji-Amir, Tuti, Tartan-partan, Šejpur, Mešel* ir kt.).

Neabejoju, kad azerbaidžaniečių skaitytojai išvers-toje Sruogos knygoje teisingai supras autoriaus ironiją, humorą ir sarkazmą.

„Dievų miškas“ – civilizacinės katastrofos liudijimas ir perspėjimas visoms tautoms

Šis autobiografinis romanas pasakoja apie žymų rašytoją, kuris nepalūžo, įkalintas nacių totalitarinio režimo. Štuthofio konclageryje Balys Sruoga jautėsi myriop pasmerktu žmogumi. Remdamasis tragiška asmenine patirtimi, kruopščiai aprašė konclagerio tikrovę. Šiuo atžvilgiu „Dievų mišką“ galima vadinti išsamia Štuthofio konclagerio enciklopedija arba panoraminiu paveikslu.

„*Tai pirmasis lietuvių literatūros kūrinys, atsivėręs [...] XX a. mirties fenomenui – totalinei ištisų tautų ir ištisų klasių mirčiai. Individualus likimas ir individuali savimonė čia tik smėlio grūdėliai, genami be skaičiaus nebūtin ir jau nieko nereiškiantys. Koncentracijos lageryje [...] mirtis netenka „kilnaus tragizmo elemento“, mistinės paslapties, gedulingos ceremonijos – ji darosi įprasta „šiokiadienė šiukšlė“, kuri jau nieko nejaudina ir negąsdina*“, – konstatavo literatūrologas, literatūros kritikas, prof. Vytautas Kubilius (1926–2004).

Esminė knygoje svarstoma problema – kultūros ir humanistinių vertybių žlugimas, civilizacijos katastrofa. Romano autorius konstatuoja: „*Tikrai, ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus*

viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi??!“

Literatūrologas ir eseistas Regimantas Tamošaitis teigė, kad „...*idealistas ir humanistas skausmingai svarsto Vakarų civilizacijos krizės problemą: kodėl tokia išsivysčiusi ir dvasinga civilizacija sugrįžta į žiaurius barbarizmo laikus, kokios jėgos žmoguje sužadina žvėrį, kaip „baroko kultūra“ tampa „barakų kultūra“*. [...] Šia knyga perspėjama apie humanistinių vertybių ir kultūros trapumą, apie žmogaus prigimtyje slypinčių gaivališkų instinktų, kuriuos išlaisvina totalitarizmas, pavojų. Tai knyga apie tamsiąją Vakarų civilizacijos pusę“.

Keletas sakinių apie kūrinio reikšmę ir tikslinę auditoriją

Lietuvių klasikinės literatūros portalas *antologija.lt* skelbia, kad „Dievų miškas“ turi ir platesnę apibendrinančią reikšmę. Net ir po tiek metų jis yra aktualus, nes diktatūriniai ir autoritariniai režimai vis dar kelia didžiulę grėsmę pasauliui. Panašios siaubo istorijos, kančių vaizdai nuolat kartojasi kiekvienos totalitarinės sistemos atveriamame žmonių naikinimo pragare – Sibiro gulaguose, raudonųjų khmerų Kampučijoje (1975–1979), Anfaile (1987–1989), Chodžaly (1992), Ruandoje (1994), Srebrenicoje (1995), Kosove (1999), Darfūre (2003), Ukrainoje (nuo 2022 m. iki šiol), dar nežinia kur. Todėl svarbu ir tai, kad kūrinio vertimas pasirodė būtent dabar.

Kalbant apie tikslinę auditoriją Azerbaidžane, tikiuosi, ši knyga bus aktuali ir įdomi tiek gimnazistams, tiek platesniam skaitytojų sluoksniui, kiekvienam, kuris šio kūrinio kontekste svarstys ir ieškos atsakymų į klausimus, kaip ir kodėl fašizmas XX a. viduryje Europos civilizacijos širdyje galėjo žmones paversti žvėrimis. Kodėl šie pasaulį sudrebinę šiurpūs įvykiai, apokaliptiniai vaizdai vėl kartojasi šiomis dienomis Europoje ir kituose žemynuose?!

Kodėl taip nutinka? Sruoga labai tiksliai tą įvardijo „Dievų miške“. Ir tai dar vienas argumentas, kodėl šis kūrinys laikytinas tikrų tikriausiu XX amžiaus pasaulinės literatūros šedevru.

Tokio teksto Lietuva lig šiol neturi...

Faktas, kad 2024 m. Baku pasirodė Balio Sruogos „Dievų miškas“ azerbaidžaniečių kalba, lyg ir neturėtų nieko stebinti – šis romanas jau išverstas į daugelį pasaulio kalbų, „Dievų mišką“ galima skaityti rusų, anglų, vokiečių, ispanų, prancūzų, latvių, čekų, bulgarų, estų, lenkų, nyderlandų kalbomis. Tačiau leidimas azerbaidžaniečių kalba yra unikalus, išskirtinis, nes kitaip negu kiti vertėjai nusprendžiau Sruogos kūrinį versti ne iš ankstesnių leidimų, o remdamasis autografais – rankraščiu ir mašinraščiu, kurie saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

Norėčiau šiek tiek atskleisti, kam to prireikė. Dar sovietmečiu iš savo disertacijos vadovo literatūrologo Vytauto Kubiliaus sužinojau, kad egzistuoja ne tik „Dievų miško“ jau išspausdintas variantas, bet ir autografas – rankraščio ir mašinraščio tekstas su leidyklos redaktoriaus pastabomis bei autoriaus bandymais pasipriešinti cenzūrai.

1945 m. grįžęs iš Štuthofio konclagerio, kur praleido dvejus metus, Sruoga per kelis mėnesius parašė memuarus „Dievų miškas“, vaizdingai, ironiškai perteikdamas tai, ką patyrė.

Įteikęs kūrinį leidyklai, tikėjosi netrukus pamatyti išleistą knygą. Tačiau susidūrė su kietakaktiška cenzūra. Sovietų cenzoriams romanas badė akis sodriu lageriniu žodynu, ironišku tonu, brutaliu tikrovės vaizdavimu, drąsiu autoriaus mąstymu. Daugiau kaip metus valstybinė leidykla bandė cenzūruoti romaną, savo ruožtu Balys Sruoga žūt būtinai stengėsi išsaugoti tekstą neкупiruotą. Visa tai kaip tik ir atsispindi tame autografe, kurį sudaro du tomai. Galiausiai rašytojas išvis atsisakė publikuoti „Dievų mišką“. Balys Sruoga 1947-aisiais mirė, taip ir nesulaukęs svarbiausio savo kūrinio pasirodymo. Sovietinėje Lietuvoje stipriai cenzūruotas „Dievų miškas“ pirmą kartą išleistas 1957 m. – praėjus dešimčiai metų po Sruogos mirties. Nepriklausomybės laikais pasirodė dvi šio memuarinio romano redakcijos, siekta bent iš dalies atitaisyti sovietinės cenzūros padarytus iškraipymus ir kupiūras.

2023 m. pradžioje, kai mano vertimas jau ėjo į pabaigą, susidūriau su keblumais, kaip kuo tiksliau išversti keiksmažodžius, frazeologizmus, įvairius posakius, deminutyvus ir pan. Kai kurias sudėtingas teksto vietas nusprendžiau paaiškinti išnašose. Maždaug dviem šimtams Sruogos vartotų palyginimų, frazeologizmų, idiomų, priežodžių, metaforų, posakių, patarlių, prie-saikų, pašlovinimų ir prakeiksmų radau atitikmenis azerbaidžaniečių tautosakoje, XIV–XVIII a. liaudies epuose, XIX–XX a. rašytinėje klasikinėje literatūroje.

Tačiau buvo ir tokių pasakymų, ypač keiksmažodžių, kuriems atitikmenų negalėjau rasti, jų neįmanoma ir paaiškinti. Pavyzdžiui, kas yra „*suskiaus išpera*“, „*maitos vaike*“, „*keturkojų ir dvikojų maitų vaikai*“, „*visų kalių vaikai*“, „*padraika*“, „*driskių kuinas*“, „*blauzdikaulis, panašus į žmogų*“, „*pakaruoklių vėdara*“ ir pan. Nors Lietuvoje gyvenu jau daugiau kaip keturis dešimtmečius, niekada negirdėjau, kad kas nors taip keiktųsi. Tai man sukėlė daug klausimų ir abejonių. Kreipiausi į Lietuvos literatūros ir tautosakos institutą, prašydamas mokslininkų paaiškinti, kuriame etniniame Lietuvos regione taip keikiamasi. Atsakymas buvo kiek netikėtas – šitaip niekas ir niekur nesikeikia. Bet kaip tas galėjo nutikti? Kam Sruogai prireikė atsiminimų romane išgalvoti keiksmažodžius?

Netrukus į mano rankas pateko pirminis „Dievų miško“ mašinraštis. Ėmęs lyginti šį autografą su „Dievų miško“ 2015 m. leidimu, radau nemažai subtilių skirtumų. Pasirodo, kūrinio originale rašytojas daugiausia vartojo lenkiškus ir kitus slaviškus keiksmažodžius: „*kurva*“, „*kurwy syn*“, „*kurwa mac*“, „*kurvy syn zlamany*“, „*sterva*“, „*judošiai*“, „*zasrana litewska inteligencja*“, „*lenkelis*“, „*lenkiūkštis*“, kurie virto redaktoriaus pasiūlytais „*maitos vaikas*“, „*driskių kuinas*“, „*šunsnukis*“, „*šunų išjoda*“, „*kirmėlė*“, „*pakaruoklių vėdara*“, „*apsidrėbusi lietuviška inteligentija*“, „*katorgininkėlis*“ ar „*blauzdikaulis, panašus į žmogų*“.

Tačiau nuo cenzoriaus rankos nukentėjo ne tik keiksmažodžiai – skirtumų esama ir daugiau. Tarkime, skyriuje „Numirėliška dalia“ net ir naujausiame romano leidime lietuvių kalba dinga beveik visas ori-

ginalaus teksto puslapis. Vietomis skiriasi žodžiai, sakinių dalys ar ištisi sakiniai.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojai rekomendavo kreiptis į mokslininkę Neringą Markevičienę, kuri kaip tik tuo metu jau beveik baigė rekonstruoti originalų „Dievų miško“ tekstą. Tai man buvo tikras išsigelbėjimas.

Pagaliau būtent šį romano variantą aš ir išverčiau, tad azerbaidžaniečių kalba yra pirmoji, kuria išleistas originalus paties Balio Sruogos parašytas kūrinys. O lietuvių kalba rekonstruotas „Dievų miško“ variantas turėtų pasirodyti 2025 m., minint šio romano parašymo 80-ąsias metines.

Dabar šiek tiek apie vertimo ypatumus ir iššūkius, su kuriais susidūriau versdamas kūrinį

Romaną „Dievų miškas“ verčiau daugiau negu penkerius metus. Jis nemažos apimties, kūrinio turinys labai sudėtingas, todėl darbas buvo įtemptas, jaučiau ypač didelę atsakomybę dėl vertimo kokybės.

Į tiurkų kalbas, įskaitant azerbaidžaniečių kalbą, „Dievų miško“ dar niekas nebuvo išvertęs. Kėliau sau tikslą kuo adekvačiau perteikti azerbaidžaniečių tautai šį svarbiausią Sruogos kūrinį. Kuo labiau gilinamasi, tuo labiau romanas mane įtraukė ir įkvėpė.

Susikoncentravau į „Dievų miško“ meninę formą, vaizdavimo metodą, metaforinę kalbą, originalius palyginimus ir vaizdus. Vertime stengiausi išsaugoti originalo stilių, daug dėmesio skyriau kūrinio kalbos ir minties gilumo perteikimui. Versdamas vis užduodavau sau klausimą, kaip savo nuomonę azerbaidžaniečių kalba išreikštų pats Sruoga? Šis klausimas privertė dar atidžiau gilintis, kad suprasčiau romano veikėjus, tada jų kalbą galėsiu išversti kuo tiksliau, paprasčiau ir išraiškingiau. Stengiausi nepasiduoti schematizmui, kad vertimas būtų gyvas ir visiškai suprantamas azerbaidžaniečiams.

Man labai padėjo lietuvių istorikų Arūno Bubnio, Alfonso Eidinto, Liudo Truskos knygos apie lietuvių rezistenciją prieš nacistinės Vokietijos okupacinę re-

žimą Lietuvoje. Įvairiomis kalbomis skaičiau leidinius apie Vokietijos Štuthofio konclagerio istoriją, straipsnius apie šios mirties stovyklos budelius, kitų Štuthofe kalėjusių lietuvių atsiminimus (Stasys Yla. „Žmonės ir žvėrys dievų miške: kaceto pergyvenimai“. 1951 m.). Susipažinau su Balio Sruogos laiškais žmonai ir dukrai, su Algio Samulionio, Vandos Daugirdaitės-Sruogienės, Vytauto Kubiliaus, Algio Kalėdos, Regimanto Tamošaičio, Neringos Markevičienės, kitų literatūrologų darbais apie Sruogos gyvenimą ir kūrybą. Remdamasis šia medžiaga, tyrinėju, kokiomis sąlygomis Sruoga buvo kalinamas konclageryje, kaip kūrė romaną, kaip susirašinėjo su sovietų cenzūra. Surinkau svarbios informacijos apie tuo metu rašytoją ištikusius emocinius sukrėtimus, patirtą dvasinį skausmą, psichologinį ir politinį spaudimą.

Visa tai padėjo geriau perprasti romano dvasą, išsamiau pažinti meninį, tautinį, istorinį, moralinį, karinį, geopolitinį jo kontekstą, daugiau sužinoti apie konclageryje tvyrojusią atmosferą ir tvarką, geriau suprasti, aiškiau įsivaizduoti kūrinio veikėjus.

Šiek tiek nukrypdamas nuo „Dievų miško“, paminėsiu, kad anksčiau pagrindiniu vertimo kriterijumi laikiau ištikimybę autoriaus tekstui. Vertėjas turėtų originalą versti tiesiogiai, eilutę po eilutės, sakinį po sakinio, išsaugodamas viską, kas parašyta autoriaus – nuo meninės raiškos priemonių iki idiomų, trumpai tariant, jokia būdu nenukrypdamas nuo originalo. Tuo metu nesuvokiau, kad toks metodas vertėją paverčia autoriaus vergu, o vertimas krypta į pažodiškumą. Tačiau, 2005 m. versdamas Vinco Krėvės „Rytų pasakas“, supratau, kad toks kelias nėra teisingas. Tuomet pasirinkau kitą kelią, nebijodamas šiek tiek laisvesnio vertimo, ir įsitikinau, kad geriausias vertimo būdas – eiti vidurio keliu. Būnant ištikimam originalo tekstui, kartu reikia turėti tam tikrą laisvę, kad žodžiai ir sakiniai kalboje, į kurią verčiama, skambėtų kuo sklandžiau ir širdžiai mieliau. Juk reikia savo kalba, savo tautos dvasia, savo gimtosios kalbos meninėmis priemonėmis įgarsinti kitos tautos grožinės literatūros meistrą.

Taigi versdamas Sruogos romaną, kai kuriais atvejais, žinoma, neperžengdamas tam tikros ribos, su-

teikiau sau šiek tiek veiksmų laisvės, stengiausi, kad autoriaus mintys, įžvalgos, filosofiniai apmąstymai, estetiški jausmai, lyriniai nukrypimai, skausmingi prisiminimai, emocinė patirtis azerbaidžaniečių kalba skambėtų kuo suprantamiau ir tiksliau, nors vertimas niekada neprilygs originalui.

Balys Sruoga – plačiašakio talento rašytojas. Jo „Dievų miškas“ yra išskirtinis modernizmo kūrinys, jo idėja, meninė forma, raiška, vaizdavimo būdas, stilius nėra įprasti, o kalba specifinė. Romane gausu lingvistinių naujadarų, dažnai vartojami maži žodžiai (maloniniai) žodžiai, pasitelkiamos metaforos, hiperbolės, frazeologizmai, žargonas. Todėl didelį dėmesį skyriau originalo kalbos vaizdingumui, raiškos priemonių įvairovei išlaikyti, leksikos parinkimui, sinonimų vartosenai, jų ekspresyvumo ir estetinių funkcijų subtilybėms.

Azerbaidžaniečių kalboje deminutyvai (priesagų vediniai) atlieka mažiau funkcijų, priesagos dažniau rodo mažumą arba malonumą, kartais gali reikšti skurdumą, niekinimą, menkumą (prastumą), ironiją, emocingumą, bet nėra tokios dažnos kaip lietuvių kalboje. Suprasdamas, kad lietuvių tautosakos grožyje laikomi deminutyvai yra ir stilistiškai labai reikšmingi, stengiausi vertime išsaugoti mažybinių (maloninių) žodžių reikšmes, išlaikyti deminutyvų meilumo, emocingumo, ironijos, gailesčio, menkinimo ir kitus niuansus. Tačiau vertime pasitaikė ir neišvengiamų praradimų – kai kurių deminutyvų neįmanoma išversti, išlaikant žodžių reikšmes.

Norėčiau atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką dėl naujadarų ir stiliaus išsaugojimo „Dievų miško“ vertime. Patirtis rodo, kad vertimas literatūros ir kalbos turtinimo procesus gali paveikti skirtingai. Literatūrinio vertimo procese kalbos turtinimas napsiriboja tik naujadarų perteikimu, jie visada epizodiniai. Kitaip tariant, šiame procese gimtoji kalba gali ir nepraturtėti naujadarais, tačiau literatūros kalboje turi atsirasti naujovių. Nes verčiant kiekvieną rimtą literatūros kūrinį, jis į kitą kalbą atsineša savo stilių, psichologinę būseną, filosofinę intonaciją, istorinius ir kultūrinius klodus. Kai visos kon-

krečiam kūrinii būdingos savybės ir išraiška vertime įgauna deramą atitikmenį, įvyksta originalo raiškos transformacija. Todėl manau, kad „Dievų miško“ stiliaus išsaugojimas, raiškos priemonių adekvati transformacija irgi yra savotiški naujadarai, nes azerbaidžaniečių verstinės grožinės literatūros kalboje atsiranda iki tol nematytas stilius ir minčių perteikimo būdas.

Vienas didžiausių šio kūrinio vertimo sunkumų buvo perteikti frazeologizmus. Gera žinoma, kad įvairūs posakiai, idiomos suteikia kalbai gyvumo, padeda kurti savitą meninį stilių, daryti estetinį poveikį. Vertime lietuvių kalbos frazeologizmus, posakius, patarles, priežodžius stengiausi versti ne kalbiniais ir prasminiais ekvivalentais, o azerbaidžaniečių kalbos analogais, kad nebūtų neutralizuotas vaizdingumas, estetizmas, tautosakiškumas. Nors ne visada pavykdavo rasti atitikmenis, tačiau vis tiek jų neatsisakydavau, nes dažnai įmanoma rasti panašų posakį, stilistinę priemonę arba kitaip juos kompensuoti, pasitelkiant vertimo kalbos sistemą, kad stilius būtų kuo panašesnis į originalą. Atsverdamas kai kuriuos vaizdingumo praradimus, kartais sąmoningai rinkausi vaizdingą azerbaidžaniečių kalbos posakį ten, kur originale vaizdingumo nėra, o kartais, siekdamas išlaikyti originalo kalbos vaizdingumą, vertime vartojau posakį arba frazeologizmą, kurie pagal kontekstą ne visai simetriški, tačiau praturtina vertimo kalbą, atspindi Sruogos stilistines ypatybes, ironijos žaismę.

Versdamas norėjau įveikti kalbų skirtumus, įsiskverbti į originalo kalbos branduolį, autoriaus stilių, kad galėčiau geriau jį interpretuoti, įsigilindamas ir perteikdamas romano turinį, kad verstinis tekstas kuo mažiau nutoltų nuo originalo. Atsižvelgdamas į žodžių konotacinę – perkeltinę reikšmę, stengiausi nesupaprastinti vertimo kalbos, kad nedingtų svarbūs atspalviai ir niuansai. Kad vertime būtų kuo mažiau praradimų, stengiausi vartoti originalui stilistiškai artimesnius leksikos variantus.

Taigi užsibrėžiau uždavinį kuo tiksliau perteikti originalo kalbos savitumą ir vaizdingumą, kuo tinka-

miau atkurti kūrinio nuotaiką, maksimaliai priartinti azerbaidžaniečių skaitytojus prie Sruogos romano stulbinamai puikaus stiliaus, novatoriškumo ir lietuviškumo.

„Dievų miškas“ – informatyvus kūrinys, suteikiantis daug įvairių žinių. Todėl išversti romano tekstą į kitą kalbą, rasti meninės raiškos atitikmenis nepavyks, jei nepasidomėsime lietuvių ar kitų tautų istorija, kalbotyra, dialektologija, tautosaka, etnologija, antropologija, religijotyra, filosofija, estetika, psichologija, menotyra, komparatyvistine kultūrologija, mityba, medicina, biologija, gamtos mokslais, tarptautiniais santykiais, žmogaus teisėmis ir kitomis sritimis.

„Dievų miško“ vertimą dažnai redaguodavau, norėdamas kuo labiau priartinti jį prie originalo, išsaugoti ironišką, vaizdingą kalbą, siekiančią pačias žmogaus sielos gelmes, neįprastą minties raišką, intonacijas, prasmės atspalvius, tekste koduotus šurprios patirties ženklus.

Net bandžiau susikurti vertimo taisyklę: geras vertėjas yra tas, kuris lieka nepastebimas, o skaitytojai jaučiasi tiesiogiai bendraujantys su kūrinio autoriumi. Vertėjas turėtų sugebėti „jaustis ir kūrinio autoriumi“, nesusitapatindamas su rašytojo asmenybe.

Kuo man svarbūs „Dievų miško“ autografi?

Koks įspūdis susidarė, padirbėjus su autentiška dokumentine medžiaga? Kokią patirtį įgijau, skaitydamas Sruogos ranka rašytus ir jo redaguotus kūrinio tekstus? Ką jie man reiškia?

Mašinraščio vertimas buvo įtemptas, kupinas emocijų ir naujos patirties. Kai pirmą kartą varčiau rankraštį, apėmė ypatingi jausmai – rimtis, susikaupimas, tylą, šviesą, pagarbą, tarsi būčiau įžengęs į šventyklą, į savotišką tautos panteoną, kuriame ilsisi žymūs Lietuvos žmonės, pasipriešinę nacistinės Vokietijos okupacijai režimui.

Įspūdžiai buvo nepakartojami ir įvairūs. Nepaprastai įdomu sklaidyti tuos mašinraščio puslapius,

daugelyje vietų išmargintus LSSR valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyr. redaktoriaus Valio Drazdausko taisymais, susipažinti su audringais Sruogos ir Drazdausko ginčais mašinraščio „paraš-tėse“. Romano autorius dažnai maištingai atsakyda-vo vyr. redaktoriui atskiruose lapeliuose, prisegtuose prie mašinraščio. Visi tie taisymai ir braukymai sti-priai dvelkia nuodinga stalinizmo ideologija, tvyro nyki cenzūros atmosfera. Buvo skaudu matyti, kaip sovietmečio cenzoriai žirkklėmis karpė istorinę tiesą mašinraštyje, kaip nepaisyta autoriaus nuomonės, niekinta pilietinė jo pozicija ir menininko *credo*, koki psichologinį spaudimą, netoleruotiną elgesį jis paty-rė. Sruogai teko atlaikyti didžiulį dvasinį ir moralinį sukrėtimą.

Knygos pratarmėje detaliai atskleidžiau šią romano redagavimo istoriją, atspindinčią Sruogos pasipriešini-mą sovietiniam režimui, nepaklusimą cenzorių reika-lavimams, pastangas apginti savo kūrinį.

Užrašų autentiškumas, žymaus autoriaus rašysena irgi yra didelė vertybė, nes iš dalies atskleidžia Sruogos charakterio bruožus – mentalitetą, valios stiprumą, ryžtingumą, savigarbą, emocionalumą.

Romano autografas tarsi gyvas pašnekovas tiesiai šviesiai atskleidė tai, kas sovietmečiu buvo nuslėpta. Pajutau, koks nepaprastai intensyvus, jautrus ir gyvas Sruogos ryšys su tikrove, kokia talento, minčių, emo-cijų gėlmė. Nesenstantis kūrinys liudija istorinę tiesą. Sąlytis su talentinga kūryba skatina įsigilinti tiek į mirties fabriko kasdienybę, tiek ir į gyvenimo sovie-tmečiu aplinkybes.

Skaitydamas mašinraštį pasijutau, lyg pats būčiau atsidūręs Štuthofe. Mašinraštis dvelkia konclageryje tvyrojusia atmosfera, kalinių skausmu ir neviltim, kie-kviename skyriuje rašoma apie nepakeliamas kančias, abejingus, žudančius prižiūrėtojų žvilgsnius, Mirties angelo alsavimą, be kaltės apkaltintų sielų pagalbos šauksmą, Žemės aimanas. Kiekvienas rankraščio sa-kinys patvirtina begalinę širdgėlą, patiriamą visuose pasaulio mirties lageriuose.

Jau po pirmojo susipažinimo su rankraščiu man kilo noras kuo tobuliau išversti šį šedevrą į gimtąją

azerbaidžaniečių kalbą ir pristatyti jį savo etninėje tė-vynėje.

„Dievų miško“ vertime stengiausi išsaugoti azerbai-džaniečių kalbos tyrumą, spalvingumą, skambėjimą ir melodiką. Visais įmanomais būdais siekiau nevartoti skolinių – arabų, persų, rusų svetimžodžių, kurie jau išstisus šimtmečius teršia mūsų kalbą.

„Dievų miško“ vertimą dedikavau rašytojui Baliui Sruogai ir kitiems lietuvių patriotams, kalėjusiems, net žuvusiems Štuthofe, nes pasipriešino nacių Vokietijos okupaciniam režimui.

Pats negaliu įvertinti, kaip man pavyko „Dievų miš-ką“ išversti į azerbaidžaniečių kalbą. Tačiau esu tikras, kad vertimas pernelyg nenutolo nuo originalo. Bet kuriuo atveju lemiamą žodį dėl vertimo kokybės tars skaitytojai.

Lietuvių istorikas dr. Arūnas Bubnys šio kūrinio azerbaidžanietiškam vertimui parašytame straips-nyje „Lietuviai Štuthofa koncentracijos stovykloje“ pabrėžė: *„Knyga, tarp visų tiurkų kalbų pirmą kartą išversta ir pristatyta azerbaidžaniečių skaitytojams, lietuvių ir tiurkų tautų literatūrinių bei kultūrinių ryšių istorijoje yra neeilinis įvykis ir šių tautų lite-ratūrų sąsajos metraštyje išliks kaip itin svarbi jun-gianti grandis. Be to, manau, kad romano leidimas Baku yra svarus literatūrinis indėlis puoselėjant verstinės lietuvių literatūros tradiciją Azerbaidžane, turtinant azerbaidžaniečių vertimų kultūrą, taip pat plėtojant lituanistikos ir tiurkologijos tarpusavio są-veiką ir ryšį.“*

Baigdamas norėčiau pridurti, kad „Dievų miškas“ plečia Lietuvos kultūrinę erdvę Azerbaidžane ir ki-tose tiurkų kalbų šalyse, didina lietuvių kultūros atvirumą, literatūros prieinamumą, azerbaidžanie-čiams suteikia galimybę per kultūros prizmę pažinti lietuvių vertybes, kūrybingumą, kultūros savitumą, stimuliuoja idėjų ir informacijos mainus, buria ten gyvenančius Lietuvos bičiulius, įtraukia juos į Lietu-vos kultūros procesus, prisideda prie kultūrų dialogo ir Lietuvos vardo garsinimo. ■

Vilnius–Baku–Vilnius, 2018–2024 m.

KARININKO ŽMONA

Traukiniai tais laikais važiuodavo lėtai, bet stotyse stabdydavo staigiai, su trenksmu, lyg atsimušę į sieną. Atsikvošęje nuo smūgio, keleiviai griebdavo slystančius į šalis ryšulius ir svirduliuodavo vagono durų link. Paskutiniai išlipome mudu su tėvu.

Kai išėjom iš Geležinkelio stoties, vaizdą į miestą užstojo didžiulės bronzinės figūros nugara – ilga karinė milinė su *klepu*, priekyje ranka, užkišta už atlapo. Vėl tas paminklas, įkyriai šmėzuojantis vado-vėliuose, laikaščiuose, plakatuose.

– Stalinas? Ir čia? – aiktelėjau. Jau buvo gal dveji metai po jo mirties. Prisiminiau laidotuvių nuotrauką, kurią, iškirptą iš laikraščio, man parodė klasės draugė, ištraukusi iš savo liemenėlės, apsityrusią, apverktą. – Kodėl jis visur?

– Todėl, – atsakė tėvas ir patraukė mane už rankos. – Dabar į dešinę, paskui vėl į dešinę...

Daugiau neklausinėjau – žinojau, kad nereikia. Niekas nieko seniai nebeklausia.

Nors švietė apsunkusi rudeninė saulė, miestas atrodė nykiai pilkas, apneštas suodžiais. Gatvėse tarp namų tai šen, tai ten žiojėjo tuštuma lyg išrauti dantys. Daugelis langų užkalti fanera, nors praėjo jau dešimt metų po karo.

Ėjom ilgai, vilkdami seną prieškarinį lagaminą ir krepšį su knygomis. Vis labiau sukom į rytus, į tą miesto pusę, kuri man beveik nepažįstama. Perėjom per nedidelį tiltelį. Gatvė su apgriautais rusvo mūro namais kilo į kalną.

– Užupis, – lakoniškai paaiškino tėvas. – Dešiniau atsisakos Polocko gatvė, bet mes eisim tiesiai iki skersgatvio, kur tavo butas.

Įkalnėje mūriniai namai maišėsi su mediniais, apsuptais žolynų. Užupio gatvę pakeitė Krivių, vingiuojanti tolyn tarp medžių. Po kojom šlamėjo pirmieji rudens lapai, nugulę ant nešluojamų šaligatvių. Miesto pilkuma švelnėjo, atmiešiama gelstančių medžių guotais.

Prie nedidelės gatvėlės kampo tėvas stabtelėjo, išsitraukęs iš kišenės lapelį, pasitikrino adresą. „Tai bus čia“, – pasakė.

Siauras skersgatvis, kuriame atsidūrėme, vadinosi keistai, lyg būtų pametęs daiktavardį: BALTOSIOS. Perskaičiau dar kartą. Tai ne Baltoji gatvė ar Baltasis skersgatvis. Tiesiog Baltosios. Nepanašu į anas miesto gatves – čia vyravo senos statybos vienaaukščiai, kai kur ir dviaukščiai mediniai namai su kiemais ir medžiais. Kairėje skersgatvio pusėjeėjome pagal tvorą, už kurios kyšojo tik stogas ir lango viršus. Sustojome prie vartelių. Priešais, žemiau gatvės, buvo nemažas kiemas su šuliniu. Atsirėmęs galu į skersgatvį, stūksojo rudas medinis namas su gonkomis, kuriose stovėdama rūkė nedidukė moteris. Pamačiusi mus, numetė nuorūką į daržą, ryžtingu žingsniu priėjo prie atvykėlių. Avėjo pusaukščiais plačiakulniais bateliais, dėvėjo gana trumpą pilkai rudą sijoną ir panašios spalvos *valdiško* sukirpimo švarkelį. Iki pusės kaklo plaukai pagal madą buvo *sufrizuoti* cheminiu pusmetiniu. Atrodė,

lyg grįžusi iš kontoros ar kokio poskyrio. Jos veido bruožų neįsiminiau, tik variantį mažų akių žvilgsnį ir įsakmų toną, koku tvarkomi reikalai.

– Anton Tomovič? Labas, – pasakė rusiškai, prie vardo prisegdama tėvavardį. Tėvas linktelėjo galva. Jis ir šiaip buvo mažakalbis. – Tai šita *dievuška* gyvens pas mane? Kaimynai viską paaiškino. Parodysiu kambarį.

Apsisukusi nužingsniavo į namą, prisigėrusį dešimtmečių drėgmės kaip senas *kuparas*. Mes nusekėm iš paskos. Ji neklausė mano vardo. Nei kur mokysiuosi. Aš jai buvau ir likau *dievuška*.

Man skirtas kambarys buvo tame namo gale, kuris žiūrėjo į skersgatvį, tiksliau į tvorą. Langas pridengtas neaiškios spalvos tiuline užuolaida. Lova, užklo-ta pilku *adijalu*, tvirtas stalas, pora kėdžių, senovinė kabykla su išraitymais ir tuščia etažerė, o virš jos ant sienos – išblukęs stačiakampis, matyt, kadaise ten kabėjo paveikslas. Praustis reikės gonkose, kur įtaisy-tas bakelis su vandeniu, po juo skardinis emaliuotas *bliūdas*.

Išeidama šeimininkė stabtelėjo:

– Kambariui rakto nereikia. Užrakinu namo duris į gonkas. Raktas dedamas po plyta, lauke prie slenksčio, – parodė pajuodusią plytą, gulinčią po varpučio kuokštu. Išsiėmusi papirosų *Belomor kanal* dėžutę, pasiūlė tėvui, tas papurtė galvą. Pati išsitraukė papirosą, pastukseno vieną galą į melsvą dėžutės viršelį, užsirūkė.

– Mano vyras karininkas, išvykęs į svarbią koman-diruotę. Užtruko. Kartais užaina aplankyti vyro drau-gai. O šiaip čia ramu, – pridūrė. Nors laikai buvo nera-mūs. – Tai tiek pirmai pažinčiai.

Neatsimenu, ar pasakė savo vardą, gal man tik da-bar atrodo, kad ji buvo Galina. Lyg kažkur anksčiau matyta – gatvėje, parduotuvėje, sovietiniame filme. Iš-pūtusi dūmą, mostelėjo ranka ir grįžo į vidų.

Palydėjau tėvą iki vartelių, o paskui dar iki skers-gatvio pradžios. Padavęs tą patį iš kišenės anksčiau išsitrauktą raštelį su šito namo adresu, tėvas bakste-lėjo pirštu į žemiau užrašytą dar vieną Užupio gatvės numerį:

– Jeigu koks skubus reikalas, nueik ten, padės... Susi-sieks su mumis, – atsisveikindamas pabučiavo į kaktą.

Reikės priprasti, reikės priprasti, – kartočiau, grįžda-ma Baltosios skersgatviu. Stabtelėjau prie tvoros, pasi-stiebusi per viršų pažvelgiau į būsimą savo kambario langą – per skystą užuolaidą buvo matyti lovos kraštas ir mano lagamino kampas greta. Eiti į vidų nesiryžau. Padūmavusi vakarėjančio dangaus šviesa minkštai gulė ant žemų stogų. Netoliese iš kamino kilo lengvas dūmas. Pakvipo gaminama vakariene. Nurijau seilę, prisiminusi krepšyje su knygomis mamos įdėtą su-muštinį. Jis laukė manęs. Sumuštinis iš namų. Grįžau.

Tamsa tirštėjo iš lėto. Labai palengva. Klausiausi ne-pažįstamo namo garsų. Bandžiau įsivaizduoti, kas čia gyvena prieš karą, skaitė knygas, augino jurginus prie šulinio... Girgždėjo atidaromos ir uždaromos durys, kaukšėjo plačiakulniai batai. Kažkas šūkavo gretimam kieme. Barėsi, trenkė kažkuo į sieną, nusikeikė. Gatve praslinko praeivio šešėlis. Sulojo šuo. Pravažiavo dvi-ratis. Bijojau uždegti šviesą. Gulėjau ant lovos, susirie-tusi į kamuolį tarsi baikšti priklydusi katė. Užuočiau papiroso dūmus. Girdėjau, kaip neramiai karininko žmona vaikšto už sienos, išeina į gonkas, ilgai negrįžta, matyt, vėl rūko, užrakina duris, pila vandenį. Įtemptai laukiau, ar žingsniai nepriartės prie mano durų, ar ne-įeis, nepasauks *dievuška*.

Reikia tik sulaukti ryto, sakiau sau. Tada prasidės kitas gyvenimas – universitetas, akiniuoti profeso-riai, literatūros neištirtos aukštumos ir gelmės, nauji draugai, kurie visi bus poetai. Tai kitas, nepaprastas pasaulis – be baimės, šalčio ir alkio. Be griuvėsių. Rei-kia tik susirasti pažįstamas gatves anoj upės pusėj, su-sigrąžinti prieš dešimtmetį paliktą miestą – tiek, kiek jo užsiliko vaikiškoje atmintyje. Kada nors susitiksiu tuos, kurie globos mane su šiluma, gal ir meile... Kaip namie, kaip tada, kai augau šiame mieste...

Rytas išaušo giedras, vėsus. Skubėjau išeiti iš kam-bario kuo anksčiau, kad nesutikčiau šeimininkės. Bet Galina jau stovėjo gonkose, rūkė papirosą. Kai pasi-sveikinau, ji paklausė, kada grįšiu, ir toliau įsmeigusi akis tyrinėjo kažką gretimame kieme. Mano atsakymo „vakarop“, matyt, neišgirdo. Skersgatviu lyg pavarytas nubėgo nusišėręs šuo, gal tas pats, kuris naktį lojo. Iš

vienintelio šioje gatvės atkarpoje mūrinio namo su aukštais langais išėjo senyvas kresnas vyras, apsilvilkęs paltu, nešinas portfeliu. Vėliau sutikau jį universitete – dėsė lotynų kalbą.

Leidasi žemyn Užupio gatve. Nudardėjo sunkvežimiais, po kurio laiko pralėkė dvi panašios mašinos, matyt, *Pobiedos*. Prasilenkiau su keliais praeiviais. Paspirta skardinė barškėdama riedėjo šaligatviu žemyn. Garsiai kaukšėjo reti žingsniai. Iš tamsių *bromų* sklido baugi tyła, pūvančių atliekų tvaikas. Gatvė, regis, buvo dar neatsibudusi iš slogaus sapno, neatgavusi žado po patirtų traumų.

Kai tilteliu perėjau į kitą Vilnelės pusę, miestas atrodė labiau pažįstamas. Iš blankios atminties išplaukiantys Bernardinai stovėjo lyg pasvirę, bombos įlaužtu bažnyčios stogu, ant kiemo vartų kabėjo spy-na, už jų – griuvusių krūvos. Greta – per stebuklą likusi sveika Šv. Ona, prie sunkių, geležim apkaltų jos durų lyg tamsus vaiduoklis tūnojo sulinkusi moteriškė. Kitoje gatvės pusėje – nedidelė trikampė aikštelė, iš kurios šakojosi trys siauros gatvės. Dešiniau vingiavo Pilies skersgatvis su ryto šviesos atspindžiais ant aukštų aklinų sienų, su pereinamaisiais kieme-liais, kreivomis laiptinėmis, gūdžiais užkaboriais. Toliau Skapo gatvelė, kur buvo pirmoji mano muzikos mokykla, dabar Konservatorijos bendrabutis. Už posūkio kairėje – senasis universitetas su aukštais to-poliais prie pagrindinio pastato, su įsigėrusia į mūrus istorija, paslaptینگais kiemais, šaltomis auditorijomis ir biblioteka, kuri taps mano prieglobsčiu, kur sėdė-siu iki vėlyvo pavakario.

Iš universiteto grįždama į Užupį, dažnai pasuk-davau kita, lygiagrečia Pilies skersgatviui, siaura Biliūno gatve. Ten už geležinės tvorelės kiek ato-kiau tarsi koks nusigyvenęs bajoras stovėjo gerokai apleistas balzganų plytų namas. Nežinojau, kad po gero dešimtmečio jame apsigyvensiu. Eidama pro jį, nenujaučiau, kad jis ilgam taps mano gyvenimo da-limi – išvyksiu iš jo *negrįžamai*, bet po ilgų egzily-je praleistų metų grįšiu į jį, tada vėl išvyksiu ir vėl grįšiu. Vakaraais, saulei leidžiantis, stovėsiu to namo balkone, žiūrėsiu į auksinę vėtrungę ant Šv. Mykolo

bažnyčios stogo, varnų pulkus ant švytinčių kryžių, o kitoje pusėje – į vienintelius Vilniuje juodus angelus, priklaupusius aukštame Šv. Jonų frontone. Tos ato-kvėpio valandos bus daug, daug vėliau. Iki jų laikas tekės nenuspėjamais vingiais, su staigiais posūkliais kaip viduramžiškos Senamiesčio gatvelės. Kartais iš-kils prieš akis primirštas epizodas, vaizdas ar veidas lyg užsilikusi seno laikraščio skiautė su pablukusio-mis nuotraukomis. Kaip ir ši kartą...

Vakaraais Užupio gatve aukštyn, rytais žemyn. Nuo Baltosios skersgatvio iki Skapo gatvelės ir į kairę pro aikštę (pervadiną Kutuzovo vardu) iki senojo univer-siteto. Dažnai savaitgaliais – lėtu tarp miestiniu trauki-niu į Kauną, į namus, po dienos atgal į Vilniaus gele-žinkelio stotį, per miestą, Užupio gatve aukštyn. Tokia mano trajektorija buvo pirmaisiais studijų metais.

Pareidama vakarop į Baltosios skersgatvį, iš tolo užuosdavau tabako dūmus – jau įsiėdusį *Belomor kanal* kvapą. Galina stoviniudavo prie skersgatvio kampo, vaikščiodavo į vieną, į kitą pusę ir vėl su-stodavo. Apsimesdavo, kad manęs nemato, nusigrę-žusi pučia dūmą ar pasilenkusi taiso užkulnį. Atro-dė, kažko laukia, kažką stebi ar seka. Po kurio laiko grįždavo viena. Karininkas, matyt, vis dar buvo ko-mandiruotėje. Ko ji laukė, ką sekė man buvo paslap-tis. Rytais Galina vėl stovėdavo gonkose, rūkydavo, įsmeigusi akis į kaimynų kiemą. Pavakary vėl kažko lūkuriudavo gatvėje, vis tuo pat metu, kai grįždavau iš miesto. Ji vengė su manim kalbėtis lyg būčiau sve-timšalė, nespėjusi išmokti jos kalbos. Kartais sutemus ateidavo svečių, už durų pasigirdavo vyrų, retsykais ir moterų balsai, juokas, pasklisdavo stipresnis *ban-krutkės* kvapas, skambčiojo stiklai. Po vidurnakčio viskas nutildavo.

Bet kartais, kai grįždavau po savaitgalio iš Kauno, kažkas būdavo kitaip. Galinos lauke nesutikdavau, langai tamsūs, namas nuščiuvęs. Lyg kas sėdėtų viduje ir lauktų, kol atidarysiu duris. Šnerves erzindavo sti-prus tvaikas, dar neįžengus į vidų. Mano kambarys prisigėręs stiprių cigarečių ar *bankrutkės* dūmų, lova paskubom užklota, kelios nuorūkos ant grindų. Prisė-

dusi ant lovos krašto, bijodavau net krustelėti, atrodė, kažkas mane stebi, neseniai išėjęs iš kambario, sunkiai kvėpuoja už durų...

Kitą dieną Galinos nieko neklausdavau. Ne tie laikai buvo, kad klaustum. O vakare man grįžtant, ji vėl kažko lūkuriudavo, bet pareidavo viena. Viskas atrodė kaip buvę. Iki kito karto.

Baigėsi šilta, ilga Bobų vasara. Prabėgo mėnuo, įpuosėjo antras. Orai vis labiau vėso. Dienos staigiai trumpėjo. Studentiškas gyvenimas įtraukė, nors nebuvo toks nepaprastas, kokio tikėjausi. Grįždavau jau suteimus. Bet kartą manęs laukė netikėtumas.

Buvo sekmadienio vakaras, ėjau pėsčiomis iš Geležinkelio stoties. Kopiau Užupio gatve į viršų, smarkus vėjas pūtė į veidą, skverbėsi po paltu. Baltosios skersgatvyje sustojau nustebusi: švietė visi namo langai, manasis taip pat. Iš radijo sklido garsi muzika. Girdėjosi balsai. Įėjusi į gonkas, bandžiau atidaryti namo duris – jos buvo užrakintos. Po plyta rakto neradau. Dar kartą pakleбенau duris. Niekas negirdėjo, gal nenorėjo girdėti. Apsidairiau. Įkypa lango šviesa apšvietė pusę gonkų. Tik tada pamaciau tamsiame kampe stovintį prieškarinį lagaminą, krepšį su suverstom knygom, batais ir mano naktiniais marškiniais ant viršaus. Išmetė? Klausti KODĖL nereikėjo. Karininkas grįžo, įvykdęs svarbią užduotį. O gal atsiėmė kitas. Koks gi skirtumas. Jie buvo šeiminingai.

Karininko žmona linksmėnosi.

Nuomininkė čia buvo svetima ir nereikalinga.

NEMIGA

Lūžta obelys sename sode. Ši lietingą liepos mėnesį vienas po kito skyla apkerpėję kamienai, neatlaikę metų naštos. Nulūžę gula ant pievos senų obelių vainikai, išskleidę šakas, pilnas dar neprinokusių obuolių.

Ir mūsų kaulai lūžta, sąnariai trupa.

Chirurgas įsuka tris varžtus į skilusį klubą. Kitą rytą sako: stokis ir eik.

Kur tu eisi, kai aplink tiršta migla. Kai atmintyje tik siauras takelis atgal, atgal, atgal...

...Teta Marinė nusuka vištai galvą, nupeša, įmeta į puodą. Ji vis verda sriubą fronto kareiviams, užėmusiems šeimos namą. Maitina, kad neapiplėštų, neišsiųztų skrynios su skrandom, dėdės Adomo dviračio, kaip išsivežė kaimyno fortepijoną, įkėlę į kėbulą, ant dangčio užmetę apgraužtą kumpį. Išsiveš ir šitie, jei nieko ant stalo laiku nepadėsi.

Geras dėdė Adomas. Geras. Jam visų gaila. Net atėjūnus užjaučia. Sako: matai, kokie išalkę, peršlapę. Jie irgi žmonės. Iš po lovos ištraukęs, numeta vienam savo puskojines, Marinės užadytas. Ištraukia net paskutinį butelį, pastato ant stalo.

Dėdė Adomas iš karto kalba dviem kalbom, o trečia nusikeikia... Beria, maišydamas žodžius, rūko... Jis kalba už abu – už Marinę ir už save, kol tie srebria sriubą. Kad užkalbėtų dantį, kad jo dviratį ir skrynią pamirštų. Kad Marinės neliestų.

Vėl lyja ir ir lyja... Sunkvežimiai rieda pro šalį... Rūkas tirštėja... Vaikas guli ant salkų, užsikimšęs ausis, kad negirdėtų, ką jie šneka. Užsitraukia antklodę iki kaklo ir ima tyliai dainuoti... Žygiuoja kareiviai per smėlį... per smėlį... Nugrimzta į miegą...

Kur dabar dėdė Adomas? Šlubčioja kapinių link. Su dviem lazdom, įremtom į pažastis. Jis liko su viena koja. Sakė, gangrena išimetė, dešinę nupjovė iki pat šlaunikaulio. Ilgai gulėjo patale, vis rūkė. Niekas jo nelankė, niekas namie nebelaukė.

Stokis ir eik. O kur eiti?

Dėdė Adomas, siūbuodamas ant dviejų lazdų, lėtai eina prie Marinės kapo... Šalta be jos namie, dienos tamsios. Eina kasdien lankyti.

...Pabūk su manim. Dar pabūk. Kai būni greta, aš gyvenu. Paliesk mane, pridėk ranką prie kaktos. Kokios šaltos tavo rankos.

Kas yra meilė? Pasakyti nemoku. Persmelkia, įauga į kaulus, į kaulų čiulpus. Ji tvirtesnė negu kaulai...

Dar pabūk su manim. Daugiau nieko man nebereikia. ■

MĖLYNOS (TRUPUTĮ KEISTOS) MINTYS

Autorės ginčas su menama antrininke

– *Pabandykime patyrinėti, kaip solipsizmas išvis įmanomas. Jau kalbėjai apie vienvatę kaip jo šaltinį. Ką dar galėtum pridurti?*

– Iš pradžių sakyčiau, kad toks žmogus (pavyzdžiui, L. W.) turėtų labai giliai jausti, tam tikromis aplinkybėmis galbūt matydamas, kad kiti žmonės jaučia ne taip giliai ar intensyviai. Paprastai tokia gili jausena susijusi su skausmu ar kančia, nes patiriamas džiaugsmas vestų priešinga vienvatei kryptimi. Kai žmogus jaučia tikrą, ypač dvasinį, skausmą ar kančią, labai dažnai susiduria su tuo, kad kiti jam abejingi. Prancūzų rašytojas Albert'as Camus tai vadino „švelniu pasaulio abejingumu“.¹ Nors abejingumas „švelnus“, vis dėlto tai abejingumas, tad kenčiantis subjektas pradeda jausti švelnią, tačiau įkyrią ir neįveikiamą vienvatę. Jei subjekto kančios nepraeina savaime, „švelnus pasaulio abejingumas“ jas dar labiau padidina, solipsistas pradeda manyti, kad kiti, besilinksminantys, išpūdžiais besidalijantys, kavinėse valgantys ir geriantys, besišnekučiuojantys, žmonės gyvena netikrą gyvenimą. Jeigu jis yra filosofas (kalbu apie mąstymą, ne apie akademines pareigas), tikrovės sąvoka pradeda telktis apie jo „aš“ centrą, todėl, vedamas kažkokios neįsisąmonintos nevilties, tikrovę sieja tik su savo patirtimi. Štai kodėl pradeda manyti, kad tik jo iš-

gyvenimai yra tikri, nes jis jaučia, o kiti, žvelgiant iš solipsisto perspektyvos, atrodo tarsi gyvūnai ar automatai. Jei kenčiantis subjektas yra gilus mąstytojas, jo išgyvenimai nejučia sužadina svarstymus apie gyvenimo, kurio horizonte neišvengiamai stūkso mirtis, prasmę. Mintys apie laiko bėgsmą pagilina ir paaštrina tokią jauseną. Jeigu asmuo tą priima kaip filosofinės pozicijos pagrindą, pradeda puoselėti ir skinti jos vaisius („laiminga vienvatė!“) – tampa solipsistu, kuris „vienas pats jaučia iš tikrųjų“. Jeigu mąstytojas turi pakankamai drąsos, įžūlumo ir nuoseklumo, atsiranda tikrai radikali solipsizmo išraiška. Wittgensteinas sako: „Kas gundė mane sakyti: „kai kas nors yra matoma, visuomet tai tą matau“, galėtų būti perteikta sakant: „kai tik kas nors matoma, matoma tai“, žodį „tai“ palydint gestu, ap-rėpiančiu mano regėjimo lauką (bet žodis „tai“ nereiškia tų objektų, kuriuos tada matau)“ (p. 64). Kitaip tariant, jeigu man skauda, yra skausmas, jeigu matau mėlynę, yra mėlyna. Visa tikrovė susitelkia aplink solipsistą taip, kad jis yra absorbuojamas ir tampa tašku, iš kurio apžvelgiama tikrovės visuma. Jis pats tampa tikrove.

– *Esu skaičiusi Wittgensteino „Loginį- filosofinį traktatą“: „Čia matyti, kad solipsizmas, kai jo griežtai laikomasi, sutampa su grynuoju realizmu.*

Solipsisto Aš susitraukia į netįsų tašką, ir lieka tik su juo susieta tikrovė“ (p. 64),² – rašė jis, būdamas dar labai jaunas.

– Atrado, „Mėlynajame sąsiuvinyje“ filosofas paaiškino, ką kadaise turėjo omenyje. Dabar pabandykime išsiaiškinti, kas tasai „taškas“.

– Akivaizdu, kad kalbama ne apie žmogaus kūną.

– Paskaitykime keletą eilučių: „Nors žodžiu „aš“ neturiu omenyje L. W., pakaks, kad kiti [žodį] „aš“ supras kaip L. W., jei tik dabar iš tiesų esu L. W.“³ Švelniai tariant, tai skamba keistai, lyg žmogaus „aš“ nesutaptų su jo paties asmeniu. Tačiau Wittgensteino mintis kitokia – solipsisto „aš“ nesutampa su jo (šiuo atveju L. W.) kūnu, atstovaujančiu tą asmenį kitiems, nes kūnas gali būti palaikytas objektu, siejamu su Aš kaip ir pati tikrovė. Kai solipsistas vartoja žodį „aš“, jis nurodo tą gyvybinį tašką, kuris leidžia kūną vadinti „savo kūnu“, tačiau tas taškas neturi konkrečios daiktinės apibrėžties. Pavadinčiau jį „gyvuoju tašku“. Wittgensteinas išties keistokai mano, kad „gyvasis taškas“ gali iš vieno asmens persikelti į kitą. Tačiau taip atsitinka, galbūt turint omenyje žodžio „aš“ reikšmę, nes šiuo žodžiu kiekvienas nurodome save. Kai šį žodį mūsų vartoja solipsistas, pasiekiamą neįtikėtina gelmė. Wittgensteinas rašo: „Savo mintį galėčiau išreikšti ir sakydamas: „Aš esu gyvenimo indas“; bet įsidėmėkit – svarbu, kad niekas, kam tą sakyčiau, manęs nesuprastų“ (p. 64–65). Kodėl tai svarbu? Todėl, kad peršasi galimybė šiuos žodžius suvokti poetiškai, nors reikia suvokti logiškai. Čia kalbama apie tą taškinį gyvybės šaltinį – tikrovės patyrimo vietą, kurios neįmanoma niekuo pakeisti, kur joks kitas žmogus negali manęs pavaduoti. Šis taškas tikrai yra *solus ipse*, todėl „solipsistai“ su tuo tašku visiškai sutampa, išties jaučia ir savo, ir „savo gyvenimo unikalumą“ (tai sąvoka, kurią Wittgensteinas vartoja jaunystėje).⁴ Bet iškart susiduria su problema.

– Kokia?

– Išraiškos. Žvelgdami į save, tirdami savo juseną, kiekvienas iš tiesų aptinkame savyje kažką panašaus į tą „gyvąjį tašką“. Žodį „aš“ vartojame

visi, išreikšdami tai, kas su mumis susiję. Jeigu negalvojame apie „savo gyvenimo unikalumą“, viskas gerai – jei „šalta“, tai tiesiog šalta, jei „lyja“, tiesiog lyja. Tačiau solipsistas, apsėstas minties, kad tik jis patiria tikrus pojūčius, tik jis iš tikrųjų gyvena (yra „gyvenimo indas“), gali jausti nepasitenkinimą, kad unikalią savo tikrovę išreiškia žodžiais, kuriuos vartoja visi.

– Iš tiesų, argi galima įprastais žodžiais išreikšti tai, kas unikalų? Gal intonacija? Naujomis poetinėmis priemonėmis?

– Nepamirškime, kad solipsistas – nebūtinai artistas ar poetas, poetika gali būti jam nepavaldi.

– Tai kas lieka?

– Wittgensteinas, būdamas logikas, šmaikščiai pripažįsta, „neprieštaraujantis priimti simbolizmą, kuriame koks nors asmuo visada ar laikinai užima išskirtinę vietą“ (p. 66). Manau, tai autoironiška pastaba. Tik nelabai įgyvendinama, nes aš asmeniškai nenorėčiau gilintis į naująjį simbolizmą, išreikšiantį kokio nors asmens unikalumą. Neturiu tam laiko. Tikėtina, kad kiti žmonės irgi neturi.

– Nukalei sąvoką „gyvasis taškas“ – vienintelę „aš“ apibrėžtį. Bet ar tau neatrodo, kad ši sąvoka pakeičia seną gerą žodį „siela“?

– Šis klausimas svarbus, todėl meskime dar vieną žvilgsnį į Wittgensteino tekstą. Jis daro perskyrą, kad žodis „aš“ (ar „mano“) gali būti vartojamas dviem būdais – kaip „objektas“ ir kaip „subjektas“: „Pirmosios rūšies pavyzdžiai – „man lūžo ranka“, „aš paaugau šešis colius“, „man ant kaktos iššoko gumbas“, „vėjas draiko man plaukus“. Antrosios rūšies pavyzdžiai – „aš matau tą ir tą“, „aš girdžiu tą ir tą“, „aš bandau pakelti savo ranką“, „aš manau, kad lis“, „man skauda dantį“ (p. 66–67). Kai žodį „aš“ vartojame, išreikšdami objektą, tai susiję su „tam tikro asmens atpažinimu, šiais atvejais egzistuoja klaidos galimybė“ (p. 67). Kai „aš“ vartojame subjektui išreikšti, šie kriterijai nebeveikia. Jei sakau „man skauda dantį“ ir nemeluojau, čia nėra nei asmens atpažinimo, nei klaidos. Čia kalbama ne apie asmenį, pats asmuo išsako save: „Pasakyti „man

skauda“ yra ne daugiau teiginys apie koki nors žmogų nei dejonė“ (p.67). Skirtumas tarp abiejų vartosenų „veikia [...] atitinka skirtumą tarp vaitojimo ir pasakymo, kad kažkas vaitoja“ (p. 68).

– Ir kas iš to?

– Paklausyk: „Jaučiame, kad tais atvejais, kai „aš“ yra taikomas subjektui, mes jo nevartojame, atpažindami koki nors žmogų iš jo kūno savybių. Tai sukuria iliuziją, kad šį žodį vartojame, nurodydami kažką nekūniško, kas vis dėlto yra (angl. has its seat) mūsų kūne“ (p. 69). Wittgensteinas, viena vertus, *neneigia*, kad egzistuoja nekūniški dalykai, antra vertus, gudrauja, sakydamas, kad tokią mintį mums primeta galinga iliuzija. „Mėlynajame sąsiuvinyje“ neteigia, kad „aš“ prigimtis yra grynai dvasinė, kaip būdinga klasikinei sielos sampratai. Filosofas išsisuka: „Žodis „dvasia“ (angl. mind) turi reikšmę, t. y. jis vartojamas kalboje, tačiau tai dar nepasako, kaip mes jį vartojame“ (p. 69–70). Galiausiai savo dėstymą jis ir užbaigia būtent šia problema: mes *negalime* sakyti, kad tas, kuriam skauda, kuris mato ar mąsto, yra dvasinės prigimties (angl. *mental nature*), galime sakyti tik tiek: „žodis „aš“ [kai sakome] „man skauda“ (angl. I have pains) nežymi kokio nors kūno, nes [žodžio] „aš“ *negalime pakeisti kūno aprašymu*“ (p. 74). Kita vertus, čia matyti, kokios gelmės atsiveria svarbiausiame solipsizmo žodyje. Ne veltui Wittgensteinas dar jaunystėje (1916-08-05) sušuko: „Aš, Aš yra tai, kas giliai paslaptinga!“⁵

– Ir kas gi čia paslaptinga?

– Norėčiau pateikti vieną pavyzdį: kaip solipsizmo kontekste reikėtų vertinti tai, kad žmogus kalbasi pats su savimi? Faktas, kad viduje ar net garsiai kalbamasi su savimi, yra įdomus ir keistas. Žmogus, būdamas „vienas pats“, gali save raminti, barti, guosti ar ginčytis su savimi. Filosofijoje tokie pokalbiai vadinami „solilokvijomis“ (lot. *soliloquia*), tokį pokalbį su savimi yra užrašęs šv. Augustinas.⁶ Į tai galėtume atsakyti: kiekvienas (ap)mąstymas, priskiriamas filosofijai, paprastai vyksta vienatvėje, tačiau šiuo atveju matyti, kad mąstymo tipas, vadinamas „solilokvija“, kyla iš laikinai priimtoms,

bet vis dėlto solipsistinės pozicijos. Kai esi „vienas pats“ (*solus ipse*), rašai „solilokviją“ (*soliloquia*). Ir čia įžvelgiu sunkumus.

– Kokius?

– Visų pirma sunkumus Wittgensteinui. Maniau, jei žmogus kalbasi pats su savimi, jo vidaus struktūra yra ne paprasta, o sudėtinga. Jos negalima įsivaizduoti kaip „netįsaus taško“, nes „netįsus taškas“ yra pats paprasčiausias dalykas. Todėl kalbėjimasis su savimi kelia sunkumus „gyvojo taško“ koncepcijai. Tam tikru atžvilgiu tai sveikintinas dalykas, nes pasinėrimas į vitgenšteinišką egologiją pavojingas sveikam protui. Turiu omenyje idėją, kad Aš kaip „gyvasis taškas“ gali keliauti iš vieno kūno į kitą. Kita vertus, jei šią idėją modifikuotume ir susietume su konkrečiu kūnu, viskas lyg ir stotų į savo vietas, nes savyje išties jaučiame kažką panašaus į „gyvąjį tašką“. Tačiau kaip tą suderinti su žmogaus vidinio gyvenimo sudėtingumu?

– Iš to matyti, kaip menkai pažįstame savo mental nature. Tai nėra mokslo objektas, psichologija šiuo atžvilgiu yra lyg pradinės mokyklos disciplina, nes gelmės, prie kurių čia prisiliečiame, nepavaldžios mokslinėms teorijoms – lygiai kaip gyvenimas ar mirtis.

– Čia derėtų klausti, ar galima solipsistu vadinti žmogų, kuris kalbasi pats su savimi? Kodėl jis tą daro? Kodėl santykiui su savimi reikalinga komunikacija? Ir kada šis santykis perauga į pataloginį, nes taip iš tiesų pasitaiko? Juk jeigu solipsistas komunikuoja, jis pripažįsta kito reikalingumą. Vėl atsigręžkime į solipsizmą perskyrą. Jei esu solipsistė ir iš tiesų manau, kad egzistuoju „pati viena“, kaip teigia metafizinis solipsizmas, vadinasi, nepripažįstu savo komunikacijos adresato. O kaip tada tas „mano aš“, su kuriuo kalbuosi? Antra vertus, jei esu epistemologinė solipsistė ir noriu pareikšti, kad tik mano potyriai ir išgyvenimai yra tikri, juk tai sakydama *sau pačiai*, vis dėlto *lyginu* save su kuo nors kitu. Būtų išties keista, jei palyginimo subjektas tūnotų mano viduje. Taigi solipsizmas – tai pozicija, kurios neįmanoma *nuosekliai* laikytis, nors ji praverčia filosofuojant, lyg techninis filosofo įgūdis, kurį galima išlavinti.

– Įžvelgiu dar vieną atvejį, kai „solipsizmo pozicija“, kaip tu vadini, yra ta tikroji, bet jos negalima „nuosekliai laikytis“, nes ji primeta save.

– Kokį?

– Čia, žinoma, tik spėlionės. Kalbu apie akimirką, kai mirštama. Tada iš tiesų esi „vienas pats“, išėjimo akimirką nesunku įsivaizduoti kaip „taškinę“. Bet nieko daugiau apie tai pasakyti negalime. Čia mūsų Aš panyra į pačią giliausią paslaptį.

– Kurią filosofija tik numano, bet nieko daugiau neįstengia apie tai išmąstyti...

– Ei, ei, Saulene. Juk mes tik filosofuojame. Šį tą aptarėme. Tai drožk savąjį solipsisto apibrėžimą, kurį likai man skolinga. Juk sakei, kad nupieši jo portretą.

– Gerai, pateiksiu eskizą. Ar solipsistas, teigdamas esąs „vienas pats“, yra teisus? Ne, nes šalia esu aš arba koks nors kitas žmogus. Ar solipsistas, tvirtindamas, kad tik jo potyriai tikri, yra teisus? Nežinau. Galbūt jis ištis viską jaučia giliau. Bet aš ar kitas žmogus

taip pat jaučiame pagal savo gebėjimus. Vadinasi, solipsistas yra žmogus, kuris ir klysta, ir gali būti teisus. Be to, jis atrodo taip, kaip visi žmonės. Vadinasi, solipsistas yra toks, kaip visi, tik gerokai arogantiškesnis. Tai matyti vien iš jo žvilgsnio ar šypsenos.

– Gal ir neblogai pasakyta. Bandysiu stebėti žmones viešajame transporte...

¹ Alberas Kamiu. „Svetimas. Krytis“. Iš prancūzų kalbos vertė Laima Rapšytė. Vilnius: Vaga 1991, p. 93.

² The german text of Ludwig Wittgenstein's *Logisch-philosophische Abhandlung* with a new edition of the Translation by D. F. Pears and B. F. McGuinness. London: Routledge and Kegan Paul. 1974, p. 116.

³ *The Blue and Brown Books*, p. 64.

⁴ Ludwig Wittgenstein. *Užrašai 1914–1916*. Iš vokiečių kalbos vertė Jurgita Noreikienė. Vilnius: Pradai. 2001, p. 113.

⁵ Ludwig Wittgenstein. *Užrašai 1914–1916*, p. 115.

⁶ Augustinas Aurelijus. *Pokalbiai su savimi*. Iš lotynų kalbos vertė Vaidilė Stalioraitytė. Vilnius: Aidai. 1994.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi**

Mėnesio prenumerata –
tik **3 Eur.** Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos **6 eurus į Europos šalis,**
8 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 9 eurus į
Australiją (arba kita valiuta pagal esamą
kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų sumą už
tiek mėnesių, kiek žurnalą prenumeruos,
pervesti į sąskaitą
LT56 7044 0600 0114 2623,
AB SEB bankas, Swift kodas CB VILT2X.

EUROKOMUNIZMAS – VILTINGO PROJEKTO IŠKILIMAS IR ŽLUGIMAS

Iš pradžių atrodė, kad eurokomunizmas siūlo socialistinės transformacijos strategiją, atitinkančią šiuolaikinių Vakarų Europos visuomenių kompleksiskumą. Tačiau 9-ojo dešimtmečio viduryje, komunistų partijoms patiriant gilią krizę, jo pagreitis smarkiai sulėtėjo. Vis dėlto, nepaisant politinės nesėkmės, nuveikta šis tas pozityvaus.

Eurokomunizmas atsirado 8-ajame dešimtmetyje, pačiame dviejų blokų – kapitalistinio ir komunistinio – priešpriešos įkarštyje, reprezentuodamas komunistų stovyklos vidinio atsinaujinimo tendenciją. Tačiau tai buvo trumpalaikis reiškinys, nes viltys iš esmės padidinti kompartijų svarbą šalyse, kuriose jos buvo stipriausios, neišsipildė, nuvylė sunkumai, lydėję jo raidą ir lėmę baigtį. Italija, Ispanija ir Prancūzija bandė atsakyti į dvejopą klausimą: koks socializmas galėtų būti sukurtas Vakarų Europos šalyse ir kaip to pasiekti? Dėl būdų ir kelių karštai ginčytasi nuo pat eurokomunizmo užuomazgų, tačiau aršiausia kritika pasipylė po jo nuosmukio. Įvairios nesėkmės paskatino Italijos, Ispanijos ir Prancūzijos komunistų partijas permąstyti savo strategiją.

Eurokomunizmas ėjo socializmo link, planuodamas demokratinę revoliuciją ir socialinę pertvarką, siekdamas, kad politinės valdžios perėmimas būtų laipsniškas ir taikus. Tokia strategija daug labiau atitiko socialinių pokyčių, Vakarų Europoje vykusių 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, sudėtingumą. Politiką ženklino įtampa tarp tęstinumo ir kaitos, naujovių ir

pastovumo. Visų pirma, eurokomunistai laikėsi kritiškos, tačiau dviprasmiškos pozicijos sovietų ideologijos atžvilgiu. Nepaisant deklaruojamo atsinaujinimo, su SSRS glaudžiai susijusias Italijos, Ispanijos ir Prancūzijos kompartijas apėmė gili krizė, prasidėjo nuosmukis dėl vidinių ir išorinių priežasčių.

Čia eurokomunizmas aptariamas, pasitelkiant tyrimus ir analizę, tekstus, paskelbtus Italijoje, Ispanijoje tiek šio fenomeno atsiradimo, tiek žlugimo laikotarpiu, tiek ir visai neseniai, be to, remiamasi eurokomunistinio projekto veikėjų publikacijomis ir kalbomis.

Naudinga pradėti nuo istorinio ir geografinio konteksto, kuriame atsirado eurokomunizmas, atkreipiant dėmesį į nacionalinius veiksnius, tačiau įtaką darė ir tarptautinė konjunktūra. 8-asis dešimtmetis, pasak Erico Hobsbawmo, „įveikęs istorinę pauzę, ribą tarp dviejų skirtingų epochų“, buvo paženklintas didžiulės reikšmės įvykiais („Ekstremalumo amžius. 1914–1992“). Italijos (PCI), Prancūzijos (PCF) ir Ispanijos (PCE) kompartijų tuo metu priimtus sprendimus, jų strategijas, veiksmus galima suprasti tik Europos kontekste, vertinant kartu su kitų nacionalinių partijų tose šalyse vykdyta politika.

Po gana ilgai (nuo 9-ojo dešimtmečio pabaigos iki naujo šimtmečio pradžios) trukusio abejingumo susidomėjimas eurokomunizmu vėl pamažu auga, nors dar nepasiekė tokio lygio, koks buvo 8-ajame dešimtmetyje, klestėjimo laikais. Iš naujo susidomėti paskatino daugybė veiksnių, tarp jų ir paskelbti kai kurių to

laikotarpio veikėjų atsiminimai, nauji archyvų duomenys šia tema. Kitas svarbus veiksnys – nuo socialistinių režimų kracho, po 1989 m. įvykusio mentalinio perversmo vis labiau domimasi priežastimis, lėmusiomis „marksistinės tradicijos žlugimą“ ir naujos politinės eros pradžią. Daugiau kaip trisdešimt metų vyravęs kairiųjų pažiūrų mąstymas nuo 8-ojo dešimtmečio užleido vietą liberalizmui tiek politikoje, tiek ekonomikoje. Debatų ir publikacijų šia tema gausėjimas nėra nei akademinė užgaida, nei nostalgijos vaisius – tuo siekiama apmąstyti ir suprasti pastarosios komunizmo krizės XX a. priežastis.

Eurokomunizmas – ambicingas projektas

Naująją eurokomunistinę strategiją lėmė du svarbūs, bet labai skirtingi veiksniai: 7-ojo dešimtmečio ekonominė krizė, smarkiai smogusi 8-ajame dešimtmetyje, palietusi daugumą Vakarų Europos šalių po ilgo užtikrintos ekonominės raidos laikotarpio, ir po 1917 m. Spalio revoliucijos triumfalistinės retorikos apie pasaulinę sėkmę vis labiau ryškėjanti SSRS tuštybė. Sovietų Sąjungos ekonominė situacija ir politinis režimas rodė visiškai kitokią realybę, negu trimitavo sovietinė propaganda, galimybe „pastatyti“ socializmą vienoje šalyje imta vis labiau abejoti.

Pirmąjį monolitinio Europos „liaudies demokratių“ bloko lūžį sukėlė Broz-Tito ir Stalino konfrontacija 1948 m., o vėliau kai kurių kitų Vidurio Rytų Europos šalių, tokių kaip Rumunija ir Albanija, laikymasis atokiau nuo Sovietų Sąjungos. Komunistinio bloko politinė erozija įgavo nuolatinį pobūdį. Be to, „tikrųjų“ komunistinių režimų ekonominė padėtis buvo apgailėtina, gyvenimo lygis nuolatos blogėjo – tai rodė, koks niekam tikęs socialistinis planavimas. Dėl „pragaištinių ekonominių etatizmo padarinių“ sovietinio modelio imitavimas darėsi vis mažiau patrauklus. Būtent šis augančio nepasitenkinimo scenarijus paskatino atsirasti eurokomunizmą. Reiškiny, suerzinęs Maskvą, bet suintrigavęs Vašingtoną, privertė pakeisti to meto politinių diskusijų kryptį, sukėlė daug vilčių, kad atsi-

ras perspektyvi alternatyva sovietiniam modeliui.

Eurokomunizmas pristatytas kaip pasiūlymas „koordinuoti iniciatyvas, užmegzti nuolatinį bendradarbiavimą tarp komunistinių partijų kapitalistiniuose Vakaruose, susivienyti su kitomis darbininkų klasės ir demokratinės kairės jėgomis, pasiryžusiomis kovoti už socialistinę visuomenės pertvarką“, pasak Enrico Berlinguero. Daugelis tvirtintų, kad epicentras buvo Italijoje, bet drąsiausiai tą išreiškė Ispanijos komunistų partija. Be Italijos, Prancūzijos, Ispanijos, eurokomunizmas bandė prigyti ir keliose kitose šalyse, pavyzdžiui, Graikijoje, Suomijoje, Austrijoje, Jungtinėje Karalystėje, Japonijoje, Belgijoje, Šveicarijoje.

Ispanijos, Italijos ir Prancūzijos kompartijos buvo įsitikinusios – nors kiekvienas nacionalinis scenarijus turi savų ypatybių, galima tarptautiniu lygiu suderinti visų Vakarų Europos kompartijų pozicijas. Neturėta tikslo sukurti naują valdžios centrą arba organizuoti tarpinę grupuotę, siekta užtikrinti bendradarbiavimo, užsiėmusio tarp trijų kompartijų nuo 7-ojo dešimtmečio, sustiprėjusio 8-ojo dešimtmečio pradžioje, tęstinumą. Eurokomunistai siūlė plataus masto konvergencijos projektą, tikėdamiesi, kad „grynai demokratinis komunizmas galėtų būti pagrindinis veikėjas Vakarų Europos politikoje, pliuralistiniame, demokratiname procese, paremtame daugumos balsavimu, siekiant pagerinti darbuotojų padėtį, apriboti monopolijų visagalybę, vykdyti pažangias struktūrines reformas, atverti evoliucinį kelių socializmo link“, – rašė Manuelis Azcárate 1986 m.

Atspirties taškas buvo mintis, kad šioje pasaulio dalyje socializmas „ne tik būtinas, bet ir įmanomas“, kaip tvirtino eurokomunistų vadovai.

Apibrėžti eurokomunizmą nėra lengva, juolab kad patys projekto vykdytojai nepateikė konkretaus apibrėžimo, terminas vartotas gana laisvai. Pasak Italijos žurnalisto Antonio Rubbi'o, eurokomunizmas – tai „idėjų ir tikslų rinkinys, neatmetantis specifinių nacionalinio socializmo kelių ir kiekvienos partijos savarakiško tobulėjimo, tačiau pripažįstantis, kad darbininkų judėjimas turi keletą bendrų bruožų, kurie nusipelno vieningos ir veiksmingos strategijos visoje Vakarų Europoje, sėkmingai siekiant socializmo pergalės.“

Prancūzų žurnalistas Jeanas-François Revelis apibūdino tris pagrindinius naujojo projekto komponentus: „įvairių komunistinių partijų strategijos nepriklausomybė nuo SSRS; pliuralistinės demokratijos pripažinimas; kiekvienos Vakarų Europos kompartijos autonominė doktrina, nuo kurios priklauso politinė kryptis.“ Ispanijos kompartijos vykdomojo komiteto narys Manuelis Azcárate pabrėžė: „Eurokomunizmas yra nauja komunistinės būties versija... Demokratija ir laisvė netrukdo siekti socializmo, atvirkščiai – jos būtinos socializmui. Be laisvės, be demokratijos socializmas nėra socializmas, tai daugių daugiausia primityvus pradinis etapas proceso, vedančio į socializmą, kuris reikalauja, kad demokratija būtų autentiška“ (Mundo Obrero, 1977).

PCE mitingas Madride. 1977

Wikimedia Commons

Kai kurios eurokomunizmo ypatybės

Eurokomunizmas nebuvo naujas reiškiny, greičiau „tendencijų, kurias kompartijos plėtojo ankstesniais metais, kondensatas“. Kaip minėta, didžiąja dalimi tai buvo 8-ojo dešimtmečio krizės sukeltų lemiamų pokyčių rezultatas – ekonomikos augimo era, prasidėjusi po 1945 m., nutrūko. Šiame kontekste Vakarų Europos kompartijos, susirūpinusios, kad tampa tik stebėtojomis, sektomis, tuščiai bandančiomis įgyvendinti

gryną utopiją, pradėjo svarstyti, gal reikėtų atsiriboti nuo klasikinių marksizmo-leninizmo interpretacijų ir tokios retorikos.

Daugiausia diskusijų kilo tarp tų, kurie ragino atnaujinti kompartijų strategiją, veikti, atsižvelgiant į visuomenės poreikius, ir tų, kurie laikėsi įsitvėrę sovietinio socializmo. Eurokomunistų lyderiai nujautė, kad negaus paramos šalyse, kurios ekonomiškai ir kultūriškai išsivysčiusios labiau, negu SSRS. Įsipareigojimas eurokomunizmui skatino išspręsti realų politinį uždavinį – rasti nacionalinį autonomišką kelią, kai socialistinė visuomenė kuriama, atsižvelgiant į specifines skirtingų šalių sąlygas, jų istoriją, institucijas, sociokultūrines ypatybes. Laikydami šio požiūrio, eurokomunistai siūlė, kad visuomenės perėjimas prie socializmo būtų laipsniškas, demokratiškas, taikus, paremtas nacionaliniu apsisprendimu.

Žodis eurokomunizmas – netobulas neologizmas – iš esmės rodė naują raidos kryptį. Kai kurių šalių, pavyzdžiui, Italijos, Prancūzijos, Ispanijos kompartijos jau anksčiau kėlė nacionalinio kelio į socializmą idėją, nes kiekvienas iš jų yra išskirtinis, nulemtas konkrečios istorinės situacijos. Naujasis terminas aiškiai rodė galimą „vakarietiško“, vieningo, bet savito komunizmo egzistavimą, atsižvelgiant ir į nacionalinius ypatumus, ir į daugybę supranacionalinių, visiems bendrų bruožų.

„Nėštumo“ eurokomunizmu laikotarpis trims mėnėms šalims buvo skirtingas. Italija bene pirmoji „pagimdė“ eurokomunizmą. Ankstesnių PCI vadovų Antonio Gramsci'o, Palmiro Togliatti'o indėlis, Enrico Berlinguero šiuolaikinė „istorinio kompromiso“ samprata padėjo pagrindą būsimai projekto plėtrai.

Savo ruožtu Prancūzijos kompartija pasiekė didžiausio staigaus progreso. PCF buvo stalinistiškiausia iš Europos komunistų partijų, jos lyderiai visada buvo prosovietiškesni, tačiau 8-ajame dešimtmetyje ji pradėjo laikytis kritiškesnės pozicijos, propaguodama idėją, kad „kelias į socializmą būtų nudažytas Prancūzijos vėliavos spalvomis“. Eurokomunistinių nuostatų su tam tikru nacionaliniu atspalviu priėmimas reiškė, kad PCF atsitraukė nuo Maskvos, pasukdama bendrą su PCE ir PCI pozicijų link.

Ispanijos kompartijai eurokomunizmas buvo strateginių ir teorinių pokyčių, prasidėjusių ankstesniais metais ir tebevykstančių, galutinis taškas, palaikomas fakto, kad Prancūzijos ir Italijos komunistų partijos žengia panašiu keliu. Ispanijoje eurokomunizmas įtvirtino ir pagilino daugybę sprendimų, priimtų 6-uoju dešimtmečiu.

Tarp pagrindinių eurokomunizmo elementų reikėtų išskirti kelis dalykus. Pirmiausia buvo sutarta, kad įvairių šalių kompartijos turi autonomiją ir gali laisvai plėtoti savo politinę liniją, vis labiau ryškėjant šių partijų skyryboms su Maskvos komunizmu. Ispanijos, Prancūzijos, Italijos kompartijos kvestionavo požiūrį, kad egzistuoja vedanti ar vadovaujanti partija, kuriai jos turėtų paklusti. Antra, buvo iš naujo apibrėžti santykiai su kitomis darbininkų grupuotėmis, ypač su socialistinėmis ir socialdemokratinėmis partijomis. Trečia, socializmo sampratą ir pereinamojo laikotarpio strategiją bandyta pritaikyti prie specifinių išsivysčiusio kapitalizmo sąlygų ir prie kiekvienos šalies savitumo.

Be to, eurokomunistai bandė atsiriboti nuo socialdemokratų, daugiausia tam, kad išvengtų analitikų, tokių kaip Ernestas Mandelis, kandžios kritikos, esą eurokomunizmas – tai viso labo „socialinė demokratizacija“, arba kitų, eurokomunistinį projektą laikusių išsigimusia socialdemokratijos versija. PCI lyderis Enricas Berlingueras atrėmė šiuos kaltinimus teiginiu, kad tiek sovietinis komunizmas, tiek Vakarų Europos socialdemokratija „apsiribojo kapitalizmo vadyba“. Dėl šios priežasties jis atkakliai gynė būtinybę rasti trečiąjį kelią ir atmetė idėją socialdemokratizuoti PCI.

Iš aukščiau paminėtų punktų neabejotinai ypač įdomus pirmasis: „Eurokomunistai įvairiose bendrose deklaracijose ir tarptautinėse konferencijose pripažino, kad bendras jų projekto pagrindas yra visiškas kiekvienos partijos savarankiškumas, plėtojant savo politinę liniją. Maskvos organizacinių principų, tradicinės globos, ekonominės paramos ir net emocinio prieraišumo atsikratymas buvo pirmasis žingsnis, formuojant eurokomunistinę ašį, kuri veiksmingai koordinuotų įvairių narių veiksmus ir padėtų siekti deklaruojamo tikslo – patikimos socialistinės transformacijos.“

Tačiau šitas lūžis niekada iki galo taip ir neįvyko: „Eurokomunistų partijos niekada formaliai neatsikratė SSRS šešėlio, nors pasireiškė akivaizdus susvetimėjimas, vyko aštrūs ginčai, pasiektas aiškus savarankiškumas plėtoti savo politinę liniją.“

Kitas eurokomunizmo bruožas, kurį verta pabrėžti dėl jo svarbos tiek vidaus diskusijoms, tiek ir kritikuojant savo niekintojus, buvo socializmo santykis su demokratija. Eurokomunistai pasiūlė naują demokratijos koncepciją, kuri tapo ypač aktuali, nes 8-ajame dešimtmetyje bandyta perkainoti demokratijos idėjas dėl trijų tarpusavyje susijusių veiksnių – tai fašizmo sukeltas siaubas, lėtas sovietinio mito merdėjimas (ypač po Stalino nusikaltimų atskleidimo SSKP XX suvažiavime) ir suvokimas, kad šiuolaikinės parlamentinės demokratijos šalys, kuriose kapitalizmas labiau išvystytas, galutinai atmetė sukilimą kaip strateginę kelio socializmo link perspektyvą.

Kompartijos teigė: „Socializmas atstovaus aukštesnei demokratijos ir laisvės formai – tai demokratija, įgyvendinama visapusiškiausiu pavidalu.“ Kelias į socializmą, socialistinės visuomenės kūrimas turėjo vykti, nuolatos demokratizuojant ekonominį, socialinį ir politinį gyvenimą. Siūlyta progresyvi demokratija, kuri per atstovaujamasias institucijas plistų visuomenėje, įsišaknytų masėse. Nauja demokratijos samprata, vadovaujantis Gramsci'o mintimi, buvo pristatyta kaip kova prieš „hegemoniją“ visose pilietinės visuomenės srityse – kultūrinėje, ekonominėje, politinėje: „Demokratinis metodas yra ne elektoralizmas, o artikuliacija, kad masės dalyvautų institucijose, laipsniškai siekdamos tų institucijų pertvarkos. Lygiai kaip socialistinės ir ekonominės reformos yra svarbi valstybės aparato reforma (žr. Čilės pavyzdį) demokratinio atstovavimo, dalyvavimo ir kontrolės atžvilgiu.“

Tuo pat metu eurokomunizmas skelbė atsisakan-tis proletariato diktatūros, ji nebebus laikoma „būtinu raidos tarpsniu“ arba, pasak marksistų, „laikinu, pereinamuoju etapu“, kol visuomenė taps socialistine. Vis dėlto eurokomunistai „proletariato diktatūros“ atsisakė ne iš karto ir ne visiems laikams, kiekviena kompartija rinkosi sau tinkamą laiką ir būdus. Stengėsi, kad šis atsisakymas turėtų kuo mažesnę emocinį poveikį par-

tiečių karingumui, kad nebūtų „traumuojamas“ ar dezorientuojamas elektoratas. Taigi proletariato diktatūros atsisakyta skausmingai ir laipsniškai, be plačių ir nuodugnių diskusijų partijose, apsiribojant „retorine dilema“ – proletariato diktatūra ar demokratinis kelias.

Tarp eurokomunizmo bruožų verta paminėti siūlymą, kad socialistinės pertvarkos reikėtų siekti, sutelkiant galingą masinį darbininkų klasės judėjimą. Tačiau šiai pertvarkai būtinos ir demokratinės institucijos, atstovaujančios liaudies suverenitetui, garantuojančios ir išplečiančios visuomenės galias, suteikiančios laisvų, visuotinių, tiesioginių ir proporcingų, slaptų rinkimų teisę.

Aljansų su demokratinėmis ir liaudies jėgomis kūrimas, vienijanti programa, kurios pagrindinis tikslas buvo „socialinė ir ekonominė pertvarka“, įvairiose šalyse gavo skirtingus pavadinimus: *Istorinis kompromisas*, *Demokratinis koordinavimas* arba *Kairiųjų sąjunga*. Siekta demokratinės vienybės, kuri būtų pakankamai stipri, kad mestų iššūkį konservatyvioms, „reakcingoms“ jėgoms ir leistų imtis socialistinių reformų: „*Tokiomis sąlygomis demokratijos gynimas, žygis socializmo link paskatino eurokomunistus derėtis su socialistais, socialdemokratais, krikščionimis demokratais ir kitomis pažangiomis jėgomis... Tai vienintelė autentiška klasinė politika, kurią šiandien galima vykdyti Europoje. Pasenusių, sektantiškų praktikų kartojimas tik izoliuotų socialistų avangardą, suskaldytų progresyvias jėgas ir lemtų naują darbininkų judėjimo pralaimėjimą.*“

Paradoksalu, bet Santiago Carrillo 1977 m. parašyta knyga „Eurokomunizmas ir valstybė“, reprezentavusi naujosios eurokomunistinės krypties politinės sėkmės „piką“, ne tiek dėl turinio, kiek dėl jos sukeltos polemikos, išpranašavo projekto žlugimą. Judėjimas, pasiekęs politinę viršūnę, pradėjo laipsniškai smukti žemyn, ilgainiui jo strategija nugrimzdo užmarštin. Nors jo klestėjimo laikas buvo 1975–1980 m., vos po 3 metų jau niekas jokių vilčių su eurokomunizmu nebesiejo. Jis daugiausia buvo prisimenamas, apibūdinant 8-ojo dešimtmečio įvykius. Liko nedaug liudijimų apie eurokomunizmo populiarumą, šlovę, pasiektą 1977 m. kovo mėnesį Madrido viršūnių susitikime. Vėliau PCI

buvo „politiškai užblokuota“, o PCE bankrutavo, pralaimėjusi rinkimus. Partijos viduje kilo didelė polemika, pasibaigusi Carrillo atsistatydinimu. Prancūzijos eurokomunistų niekas net neprisiminė.

Eurokomunizmas: tikrovė, viltis

Vienas iš dažniausiai PCE laikraštyje *Mundo Obrero* vartojamų žodžių, kalbant apie eurokomunistinį eksperimentą, buvo viltis. Eurokomunizmas sužadino viltį, kad gali būti sukurta nauja revoliucinė terpė, suvaldysianti destabilizacijos procesus šiuolaikiniame dvipoliame pasaulyje, kuriame dominuoja JAV ir Sovietų Sąjunga. „*Tokiose šalyse kaip Italija, Prancūzija ir Ispanija [...] masėms atrodo, kad eurokomunizmas reprezentuoja patikimą politinę strategiją... Kad tai viliojanti išeitis iš ilgus metus trukusios politinės aklavietės*“, tvirtino Ernestas Mandelis.

Eurokomunistų lyderių pareiškimai, dvišaliai susitikimai, trišaliai viršūnių samitai sukėlė didelį politikų ir žiniasklaidos susidomėjimą. Kiekvienas veiksmas ar pareiškimas buvo pristatomas kaip žingsnis į priekį, metant iššūkį Sovietų Sąjungai, atsisakant mąstysenos *credo quia absurdum* „*tikiu, nes tai absurdiška*“, kuriant naują komunizmo atmainą tarptautiniu mastu.

Kai kuriose naujausiose publikacijose teigiama, kad, nepaisant minėtos dvigubos krizės, eurokomunizmas buvo „*tikras laiko, persmelkto istoriniu optimizmu, produktas*“. Eurokomunistinis projektas provokavo poreikį atsinaujinti – būtina keistis, jei norima užkirsti kelią Rytų ir Vakarų Europos kairiųjų susipriešinimui. Manuelio Sacristáno žodžiais tariant, eurokomunizmas buvo „*paskutinė komunistinio judėjimo atsitraukimo linija*“. Tačiau galiausiai jam nepavyko tapti „*tiltu per bedugnę*“ ar „*atsikratyti praeities, skatinant socialinius pokyčius, kovojant su ideologiškai klaidinga tikrovės reprezentacija pačios tradicijos viduje*“. Nors iš pradžių kai kas vadino eurokomunizmą vienintele kairiųjų viltimi, galiausiai paaiškėjo, kad tai paskutinė jų viltis.

Vilties antonimai – neviltis, nepasitikėjimas ir nusivylimas. Tą Italijos, Prancūzijos, Ispanijos komparti-

jos patyrė ekonominės krizės akivaizdoje. Partiečiams vis labiau radikalėjant, reikalauta agresyvesnio atsako, tačiau eurokomunistų lyderiai tapo dar nuosaikesni, pasirinko bendrus veiksmus, o ne konfrontaciją, susitarimus, o ne konfliktus.

Ispanijos pramonės nuosmukis 7-ojo dešimtmečio pabaigoje užtraukė didžiules socialines pasekmes. Eurokomunistai buvo kaltinami, kad atsisakė socialistinio visuomenės pertvarkymo. Tai, kad Vakarų Europoje nebuvo reaguojama į radikalaus socialinio-politinio atsinaujinimo poreikį, didino nusivylimą ir nerimą. Ryškiausias pavyzdys, kad viltį ir entuziazmą nustelbė rezignacija, buvo kebli Italijos komunistų partijos padėtis, – nors ji bandė prisistatyti kaip „vienintelė perspektyvi išeitis, kilus regreso rizikai, esant nestabiliui socialinei pusiausvyrai“, daugelis laikė ją iš dalies atsakinga. Atrodo, PCI CK nariai nujautė, kokias pragaištingas pasekmes kairiųjų ateičiai turės eurokomunizmo žlugimas, suvokė, kokia tamsi bus kompartijos ateitis, jei neras tinkamo sprendimo, kaip ištaisyti padėtį, susiklosčiusią 8-ojo dešimtmečio pabaigoje. Eurokomunizmas, iš pradžių pristatytas kaip naujos eros išeities taškas, tapo baigties tašku. PCI ir PCE suprato, jei eurokomunizmas žlugs, partiečiai suabejos visomis strategijomis, išsibarstys po mažas frakcijas, kompartijos bus pasmerktos užmarščiai. Fernandas Claudínas, buvęs Ispanijos kompartijos lyderis, nušalintas 1965 m., perspėjo: „Jei eurokomunistinė politika negali veiksmingai prisidėti prie socializmo demokratinės pažangos, kad jis taptų apčiuopiama realybe, jei atsiskleis masėms kaip paprasčiausia socialdemokratinė kapitalistinės krizės vadyba, kai kurie šių partijų ir darbininkų sektoriai nusisuks nuo eurokomunizmo lyderių.“

Jis komentavo: „Eurokomunizmas turi galimybę ir teikia viltį, kad brandaus kapitalizmo apsuptyje pavyks įveikti visuotinę komunistinio judėjimo krizę. Tačiau tai gali tapti ir gulbės giesmė. Jei eurokomunizmas nevykdys duotų pažadų, jei nesiims socialdemokratiškos reformų, kapitalizmas dar kartą lengvai užkirs kelią socializmui Europoje neapibrėžtam laikotarpiui. Tas kelias siauras, sunkus, pilnas pavojaus... Bet jis įmanomas,

reikia tą išbandyti. Nes vienintelė alternatyva socializmui yra barbarizmas.“

Štai kodėl nemažai Ispanijos komunistų atsakomybę už viską, kas vyksta partijoje, suvertė eurokomunizmui, kurį daugelis laikė alternatyva susikompromitavusiam sovietų eksperimentui, tikėjosi „naujo istorinio sprendimo, padėsiančio išspręsti dilemas ir išvengti tragiškos sovietų istorijos“. Eurokomunizmo žlugimas sukėlė didžiulį nusivylimą. Deja, „visi jo rezultatai vedė į puikiai pažįstamas aklavietes... Eurokomunizmas nuslydo į tai, kas vis labiau priminė antrąsias vakarietiškos socialdemokratijos versiją, gėdingą ir paklūstančią pagrindinei tradicijai, kilusiai iš Antrojo Internacionalo“.

Adamas Schaffas 1983 m. rašė: „Viltis nėra tikras faktas... Dar neaišku, ar eurokomunizmo eksperimentas pasiseks, gal bus vienaip ar kitaip sunaikintas. Aišku, pastarasis variantas būtų sukrėtimas komunistiniam judėjimui.“ Bettinas Craxi's interviu *Le Monde* 1977 m. pranašiskai sakė: „Žinoma, eurokomunizmas kelia didelį susidomėjimą, bet, kaip ir visos didelės viltys, kurios neišsipildo, privers patirti didžiulį nusivylimą“.

Nuo sėkmės vilčių iki žlugimo

Eurokomunistų partijos nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio susidūrė su vis didesniais sunkumais, kurie tapo naujosios jų strategijos išbandymu ir kėlė grėsmę vienybei. Iš tiesų rezultatai, pasiekti po pirmojo „svaigaus etapo“, buvo nuviliantys, rodė, kad eurokomunistai niekada negalės ateiti į valdžią net kaip opozicinės partijos. Italijos eurokomunistų nuolatinis atkaklus sąjungos su krikščionimis demokratais siekimas išsekinoti PCI rinkiminį kapitalą ir nuvylė jos narius.

Eurokomunizmas atrodė sustingęs, izoliuotas, didžiausią nerimą kėlė tai, kad partija politiškai įstrigusi tokioje padėtyje, iš kurios neįmanoma ištrūkti. Prancūzijos eurokomunistai 1977 m. atsiskyrė nuo kairiųjų sąjungos, 1981 m. jų partija buvo jaunesnysis subordinuotas Mitterrand'o vyriausybės dalyvis. Visą šį laikotarpį jie ir toliau nusileido socialistams. Ispanijoje po

Franco mirties *PCE* tikėjosi tapti pagrindine opozicine partija, tačiau, nepaisant to, kad pritarė monarchijai, padarė ir daugiau skaudžių nuolaidų, eurokomunistus nurungė socialistai. Pralaimėti rinkimai, vidinis susiskaldymas lėmė tolesnį įtakos mažėjimą. Dėl šios eurokomunizmo nesėkmės Ispanijos, Prancūzijos ir Italijos komunistai tapo marginalais ir buvo vis labiau marginalizuojami kaip politinė jėga.

Eurokomunistinis projektas po išpūdingo klestėjimo 1976–1978 m. palaipsniui užgeso. Paskutiniai vieši eurokomunizmo aktai buvo mažai reikšmingi dvišaliai susitikimai Turine, Romoje 1979 m. gegužės ir birželio mėnesiais. Prancūzų eurokomunistai pirmieji „paliko laivą“, italai ir ispanai laikėsi kiek ilgiau, tačiau dėl skirtingų priežasčių jiems irgi nesisekė. Italijos eurokomunistai ir toliau buvo pagrindinė alternatyvi partija, tačiau pradiniam entuziazmui atslūgus, apėmus politiniam nuovargiui, nuspręsta, kad ji nebegali atlikti šio vaidmens. Ispanijos eurokomunistai greitai tapo mažumos partija, susiskaldžiusia į priešiškas gruputes. Nors pagrindinė iš jų vis dar skatino eurokomunizmo atsinaujinimą, kitos mieliau grįžo į praeitį, užimdamos prosovietines, leninines pozicijas.

1982-ieji laikomi eurokomunizmo finalu. Prancūzų eurokomunistai jau buvo viešai atsisakę dalyvauti projekte, besąlygiškas partijos grįžimas prie prosovietizmo, prie ortodoksijos ir seno „raugo“ reiškė prancūzų eurokomunizmo pabaigą. Italijoje krikščionių demokratų lyderio Aldo Moro nužudymas 1978 m. lėmė, kad tapo nebeįmanoma sudaryti koalicinės vyriausybės, kurią teoriškai siūlė Berlingueras. Ispanų eurokomunistai irgi liko be patikimos politinės strategijos.

Eurokomunizmas Italijoje dar kurį laiką gyvavo, tačiau nusprendė suartėti su vienais iš savo „priešų“ – socialdemokratais. Katastrofiškiausia pabaiga ištiko ispanų eurokomunizmą – partija suskilo į tris makrogrupes, kurias schematiškai galima apibrėžti kaip ortodoksus, senojo stiliaus adeptus ir atsinaujinimo siekiančius eurokomunistus. Trys stovyklos atspindėjo įtampą tarp tų, kurie skatino ideologiškai grįžti atgal į praeitį, tų, kurie pasisakė už sklandų žengimą pirmyn, ir tų, kurie bandė atgaivinti projektą, kuris tuo istoriniu momentu

jau buvo rimtai pažeistas. Carrillo atsistatydino 1982 m. vasarą, o spalį partija patyrė triuškinantį pralaimėjimą rinkimuose, neteko milijono balsų, buvo išrinkti vos keturi jų deputatai. Po šios absoliučios nesėkmės nuspręsta atsisakyti eurokomunizmo ir pradėti naują etapą.

Eurokomunizmas gyvavo trumpai dėl daugelio priežasčių, viena iš jų ta, kad trijų pagrindinių partijų lyderiai neturėjo bendros vizijos, nesugebėjo bendrų siekių paversti „*politiniu projektu*“. Buvo daug kritikos, teigta, kad „*eurokomunizmas nepasiekė jokių reikšmingų rezultatų*“.

Sudėtingame tarptautiniame kontekste eurokomunistų partijos vis dėlto turėjo daugybę skirtingų galimybių ir kelių. Jos galėjo visiškai atsiriboti nuo sovietų bloko, įtvirtindamos Romos-Madrido-Paryžiaus trikampį kaip alternatyvą Maskvai, Pekinui ir Belgradui. Tačiau, kad būtų einama šiuo keliu ir kad šis naujas siekis išsipildytų, reikėjo ryžto, drąsos, jėgų atitrūkti nuo sovietinio modelio, kuris buvo susikompromitavęs, nutriušęs, bet nuo kurio visos kompartijos vis tiek kažkodėl priklausė. Atotrūkis neįvyko.

Eurokomunizmas nepaskatino tarptautinio komunistinio judėjimo diferenciacijos, nepakeitė jėgų išsidėstymo tarptautiniu mastu. Kinijos ir Sovietų Sąjungos skilimas sukėlė radikalų, iki tol neregėtų sukrėtimą, o eurokomunizmas nieko panašaus nepadarė. Ne kiekvienas „skilimas“ turi tokią pačią vertę ir padaro reikšmingą poveikį.

Kai kurie apmąstymai

Eurokomunizmas susidūrė su daugybe kliūčių, apsunkinusių jo vystymąsi. 8-ajame dešimtmetyje Ispanijoje, Prancūzijoje ir Italijoje vyko dideli struktūriniai visuomenės pokyčiai. Tai lėmė „*socialinės rinkimų bazės, kuria rėmėsi komunistų partijos, suirimą*“. Kitaip tariant, tradicinė darbininkų klasė sumažėjo, kai kuriuos darbo sektorius, kur komunistai buvo ypač įsišakniję, ištiko krizė.

Tradicionis komunistų elektoratas iširo, nes kapitalizme susilpnėjo darbininkų klasė, ekonominė krizė ypač skaudžiai paveikė kasybos, sunkiosios pramonės,

plieno sektorius. Komunistų partijoms išbandymu tapo ir „kultūriniai pokyčiai Vakaruose“ – „individualizmas puoselėtas tam tikrų socialinių santykių, įskaitant klasinę sąmonę ir solidarumą, sąskaita. Panašiai ir socialinės struktūros pokyčiai daug mažiau orientavosi į ekonominius ar materialinius prioritetus, atitolindami visuomenę nuo klasikinio kompartijų diskurso... Galutinai susikompromitavęs sovietinis modelis irgi paskatino komunizmo nuosmukį Vakaruose“.

Didėjantis sovietinio modelio atgrasumas nuteikė kompartijas atsiriboti nuo SSRS. Be to, Ispanijos, Prancūzijos ir Italijos komunistai susidūrė su gilia ideologine krize, kurios esmę atskleidė poreikis „pasirinkti tarp doktrininio grynumo ir doktrininės vienybės“, rašė Zbignevas Brzezinskis tekste „Didžioji nesėkmė. Komunizmo gimimas ir mirtis XX a.“ Komunizmo doktrina ne tik susilpnėjo, bet ir vis labiau skaidėsi tiek teoriškai, tiek praktiškai.

Sunku išmatuoti politinę sėkmę ar nesėkmę, nes bet koks sprendimas priklauso nuo to, į kokius veiksmus atsižvelgiama. Akivaizdu, kad eurokomunizmui nepavyko tesėti savo pažadų, pasiekti tikslų. Vis dėlto, objektyviai vertinant, reikia pripažinti ir kai kuriuos svarbius jo pasiekimus. Eurokomunizmas ėmėsi originalaus, nors ir lėkšto, teorinio apmąstymo, atsižvelgdamas į politinį, socialinį, ekonominį kontekstą... Demonstravo savikritikos dvasią, bandydamas įvardyti socialistinės statybos klaidas. Apmąstė tokias svarbias sąvokas kaip demokratija ir laisvė. Suprato, kad 8-ajame dešimtmetyje „proletariato diktatūra“ nebebus patraukli. Prie demokratinių režimų pripratusioms visuomenėms diktatoriško režimo vilionės prilygo nuliui: „PCI ir kitos eurokomunistinės partijos atsisakė proletariato diktatūros, plėtojo hegemonijos sampratą, skiriančią hegemoniją nuo diktatūros, nors abi buvo vieningos ir leninizme, ir Gramsci'o teorijoje. Į centrą iškėlė parlamentinės valstybės demokratizaciją, kuri sulaužytų biurokratinę-autoritarinę dinamiką.“

Eurokomunistai suprato, kad sovietinė visuomenė negali būti sektinas pavyzdys: „Ji turi daugybę bruožų, kurių jokia eurokomunistų partija nenorėtų įdiegti savo šalyje kapitalizmo nuvertimo atveju. Šiandien vie-

toj fiksuotų dogmų rinkinio kyla vis daugiau kritinių klausimų ir preliminarus atviros diskusijos poreikis.“ Jie svarstė „grįžimą“ prie Gramsci'o“ minties, leidžiančios suprasti, kad „dabartinė sovietų sistema yra eurokomunizmo principų neigimas.“

Kalbant apie nacionalinį kontekstą, eurokomunistų požiūris irgi buvo naudingas. Pavyzdžiui, Italijoje PCI prisidėjo prie kovos su terorizmu, pabrėždama demokratijos vertę, priešinosi neparlamentinių kairiųjų formacijų smurtui, padėjo jas izoliuoti: „Italijos demokratija labai daug skolinga – būtina tą pripažinti – PCI pastangoms šioje srityje. Net aukodama teisėtus partijos interesus, ji laikėsi demokratinio solidarumo politikos.“ Neabejotina, kad PCI užėmė atsakingą poziciją ir vadinamaisiais Italijos „švino metais“. Šis apibūdinimas reiškia smurtinį klimatą, kurį 8-ajame dešimtmetyje Italijoje išprovokavo organizuotos kraštutinių kairiųjų ir kraštutinių dešiniųjų grupuotės. Tai ypač aktualu, atsižvelgiant į tai, kad kairysis terorizmas dažnai prisidengdavo „socializmo pasiekimų“ vėliava, todėl šių ginkluotų grupuočių veikla buvo siejama su kompartijos ideologija. Atsakydama į tai, „pastaroji sureagavo, stodama teisėtvarkos pusėn ir gindama Italijos valstybę“. Atsiribojo nuo šių grupių, atsisakė jas remti, jų neskaitino, neigė smurtinių veiksmų tariamą naudą kelyje į socializmą.

Savo ruožtu Ispanijos eurokomunistai prisidėjo prie demokratijos plėtojimo ir įtvirtinimo, parodydami atsakingą požiūrį kai kuriais kritiniais tarpsniais per einamuoju laikotarpiu po Franco mirties. Tai rodė ir partijos atsakas į kraštutinių dešiniųjų žudynes Atočioje, kai buvo siekiama išprovokuoti smurtinę reakciją. Svarbi ir eurokomunistų ištvermė, ilgą laiką laukiant partijos legalizavimo. Apskritai, pasak istoriko Geoffo Eley'o, „su eurokomunizmo vėliava šios partijos pasiekė reformų, pagerinusių gyvenimo kokybę“. Ispanijos atveju tai reiškė Konstitucijos peržiūrėjimą, policijos reformą, mirties bausmės panaikinimą, seksualinės diskriminacijos pasmerkimą, galimybę naudotis kontraceptinėmis priemonėmis ir moralinį jų dekriminalizavimą. Italijoje tai skatino regionų stiprinimą, miestų gerbuvį, užtikrinto teisingą nuomą, socialinį būstą, psichinę sveikatą, sanitariją, legalizavo abortus, plėtė paslaugų sferą, net

jei kai kurios iš tų priemonių nepasiekė tikslo dėl valdančiosios partijos endeminės korupcijos.

Eley's komentuoja: „Carrillo nuosaikumas, monarchijos pripažinimas, pritarimas teismų ir civilinės administracijos tęstinumui reiškė, kad eurokomunistinės strategijos tikrai negalėtų įgyvendinti stalininė partija“. Eurokomunizmas – tai bandymas „pabėgti nuo stalinizmo institucionalizuotos amžinos alternatyvos: „revizija“ arba „ortodoksijos“ palaikymas“. Norėta įveikti dilemą tarp „kapitalizmo su demokratija ir socializmo be demokratijos“, kaip tą apibrėžė Norbertas Bobbio. Tačiau eurokomunistai neįvykdė savo pažadų, nepasiekė tikslų. Ludolfas Paramio 1988 m. teigė: „Eurokomunizmo krizę lėmė projekto prigimtis, poreikis reformistinę strategiją derinti su revoliucine tapatybe. Bet kokia transformacija pagal šias dvi linijas reikalauja subtilaus balanso, kiekvienas naujas žingsnis reformizmo link turi būti kruopščiai pasvertas, kad nenuviltų šalininkų.“

Tokios pusiausvyros nepavyko užtikrinti, eurokomunizmas, tapęs labiau propagandinis ir paviršutiniškas negu realus ir teoriškai pagrįstas, nepajėgė ieškoti trečiojo kelio. Vis dėlto per savo trumpą egzistavimą jis palankiai vertino atsisakymą to, kas anksčiau laikyta komunizmo esme, suabejojo pagrindiniais jo ramsčiais: „Šiam istorijos striptize buvo išskaidyta, kitaip tariant, sluoksnis po sluoksnio atmesta doktrininė praeitis“, skatinant komunizmo „pasitraukimą iš istorinės stadijos“.

8-ajame dešimtmetyje buvo juokaujama, kad po Vakarų Europą slankioja eurokomunizmo šmėkla. Atsakymas į klausimą, kas yra eurokomunizmas – „klasikinis“ ar netyčia rastas daiktas (*ready-made*) – apėmė naują kairiųjų viltį, „senojo komunizmo spąstus“ ir „tikrąjį marksizmą šiandieninei Europos visuomenei“. Akivaizdu, kad šį reiškinį reikia tirti, atsižvelgiant į tai, koks jis buvo, o ne į tai, koks jis galėjo būti. Tačiau vis dar sunku pateikti visuotinai priimtą atsakymą. Netgi patenkinamas, išsamus eurokomunizmo apibrėžimas yra prieštaringas. Jo neapibrėžtumas rodė, kad yra keli apibrėžimai, iš kurių kiekvienas kažką pridėdavo arba paaiškina, bet vis tiek nepajėgia aprėpti itin sudėtingo reiškinio. Jame buvo šiek tiek visko ir beveik nieko, jis buvo sensacija ir kontroversija, viltis ir nusivylimas.

Eurokomunizmo suvokimas svyravo tarp „atsakymo į marksizmo krizę“ ir „makiaveliškos taktikos suklaidinti oponentą“, – teigė Julio Godio ir pats atsakė: „Nei vienas, nei kitas, o gal, remiantis istorijos logika, abu tuo pat metu.“ Massimo L. Salvadori'o manymu, tai „naujas ideologinis mitas, kurio neįmanoma paversti konkrečia strategija. Eurokomunistinis pavasaris greitai užleido vietą ankstyvam rudeniiui [...], nuosmukio, politinio netikrumo, krizės būsena baigėsi išsekimu, atsidūrus aklavietėje.“

Baigdamas pridursiu – dabartinis atsinaujinęs susidomėjimas įvairiomis komunizmo formomis kyla iš to, kad, priešingai negu mano daugelis, XX amžius buvo ne komunizmo klestėjimas, o nuolatinis sunkus išbandymas, kėlęs grėsmę pačiam šio reiškinio išlikimui. Šimtmčio pradžioje optimistinis požiūris teigė, kad visame pasaulyje neišvengiamai triumfuos įvairūs kairiųjų ideologijų variantai. Tačiau nuo 1989 m. tapo aišku, kad „šis tikslas nukeliamas į vis tolimesnę ateitį. Tiesa ta, kad nebuvo įvertintas kapitalizmo gebėjimas prisitaikyti prie naujų sąlygų [...] ir pervertintas socializmo plitimo greitis“.

Pasak Zbigniewo Brzezinskio, patirtis parodė, kad „kuo labiau pažengusi visuomenė, tuo mažiau svarbi jos komunistų partija. Tai yra pagrindinis komunizmo susidūrimo su istorija netikėtumas. Nors jam nepavyko ten, kur tikėjosi sėkmės, jam pavyko – tačiau tik gavus politinę valdžią – ten, kur, remiantis doktrina, sėkmės sąlygos buvo istoriškai pernelyg ankstyvos“.

Pagal šį scenarijų eurokomunizmas tapo dar viena viltimi, kad pasiseks įdiegti kapitalizmui alternatyvų modelį. Trumpas iliuzinis projektas galiausiai išsipildė, tačiau vien kaip pranašystė: „Nepaisant didelio optimistinio triukšmo, jam buvo lemta gyventi taip trumpai kaip drugeliui.“ ■

Šis straipsnis yra projekto ref. PID2020-116323GB-I00 (MICINN).

© Andrea Donofrio

© Soundings

© Eurozine (paskelbta 2024-08-28)

Rimantas JOKIMAITIS

VOKIETIJOS ARCHYVŲ DUOMENYS IŠ KRUVINŲ ŽEMIŲ

*Hans-Heinrich Wilhelm. Die Einsatzgruppe
A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42.
Peter Lang. 1996. 597 p.*

Dar ilgai bus aiškinamasi, kaip Antrojo pasaulinio karo metais buvo naikinama Lietuvos žydų bendruomenė. Ateityje tyrimai pateiks nemažai naujų faktų, tačiau ir šiandien daug vertingos informacijos skelbia vokiečių tyrinėtojai, nes jiems daug lengviau pasiekiami karo metų archyvai, bylos, nacių nusikaltėliams iškeltos pokariu.

Žydų „klausimą“ mūsų regione buvo pavesta „spręsti“ vokiečių Saugumo policijos ir SD (*Sicherheitsdienst*) einzacgrupei A, kurios istoriją daug metų tyrinėjo dr. Hansas-Heinrichas Wilhelmas. 1996 m. paskelbta jo monografija *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42*, susumuojanti, apibendrinanti tos tematikos tyrinėjimus, iki šiol nepranokta detalumu ir apimtimi.

Sunaikinti žydus įsakė pats Adolfas Hitleris, beje, tik žodžiu, fiurerio raštiško įsakymo iki šiol niekas nerado. Išlikę tik RSHA įsakai, Rytų kryptimi plaukė ištisa lavina, einzacgrupių raportai, tačiau jokių abejonių dėl „galutinio sprendimo“ autorystės nekyla. Karo metais Himmleris laiške SS obergruppenfiureriui, generolui Bergeriui Gottlobui rašė: „*Okupuoti Rytai taps Judenfrei. Šio labai sunkaus įsakymo vykdymą fiureris užkrovė ant mano pečių*“ (p. 18). Apie žydų fizinį naikinimą karo metais atvirai nekalbėta. Tai buvo nepaprastai slaptas reikalas (*Geheime Reichssache*).

Hitlerio požiūriu, karas prieš SSRS turėjo būti naikinant, nuožmus „pasaulėžiūrų“ susirėmimas. Iš anksto planuota nužudyti daugybę civilių, sunaikinti visus „Rytų“ žydus, įskaitant vaikus ir moteris. Tai ir buvo fiurerio „galutinis sprendimas“ (*Endlösung*). Atsirado specialūs daliniai, pasirengę masiškai šaudyti civilius. Nacių vadovybė tokias nusikalstamas, visai nekarines užduotis vengė pavesti Vermachtui. Ginkluotojų pajėgų generolams paaiškinta, kad užfrontės saugumu rūpintis, su Reicho priešais, sovietų pareigūnais susidoros specialios grupės, pavaldžios vyriausiajai saugumo valdybai (RSHA – *Reichssicherheitshauptamt*). Iki šiol nerasta įrodymų, kad Vermachto vadams buvo atskleista, kokias užduotis užfrontėje vykdys tos specialios grupės, kurioms uždegta žalia šviesa. Dabar tai vertinama kaip leidimas Vermachtui „*nusiplauti rankas*“ (p. 35), tačiau vargu, ar kariuomenė būtų galėjusi prieštarauti Hitleriui ir Heinrichui Himmleriui, Reicho SS (*Schutzstaffel*) ir policijos šefui. Vyriausieji kariuomenės vadai žinojo, kad neturi teisės kištis į specialiųjų grupių veiklą, tačiau įtampa vis dėlto kildavo, nes kai kurie karininkai negalėdavo suprasti, kodėl užnugaryje šitaip masiškai, žiauriai žudomi civiliai, net vaikai.

Planuodamas žygį į Rytus, Hitleris 1941 m. balandžio 20 d. pavedė „administruoti“ okupuotas terito-

rijas Alfredui Rosenbergui, vadovavusiam vadinamajai Rytų ministerijai (p. 13). Šis kreipėsi į Himmlerį, bandydamas suderinti saugumo policijos, SS padalinio SD vadų skyrimo tvarką. Himmleris tik pasijuokė iš tokio „smulkmeniškumo“, į raštą atsakė, jau vykstant karui, nežadėdamas nieko derinti – svarbiausius klausimus okupuotose srityse sprendė jis (p. 36). Trintis tarp RSHA ir Rytų ministerijos išliko per visą karą. Rosenbergo pavaldiniai (pavyzdžiui, komisarai Gewecke, Kube, reichskomisarai Lohse) buvo gero- kai nuosaikesni, rūpinosi ekonominiais reikalais, kad okupuotose teritorijose viskas daugmaž funkcionuotų, kad nebūtų žudomi bent jau kvalifikuoti darbuotojai, nenorėjo, kad vietinius šiurpintų brutalios „akcijos“ ir t. t. O Himmlerio galvažudžių tikslas buvo *Judenfrei*. Kai rolnkomandos (mobilaus būrio) vadas SS untersturmführeris Joachim Hamannas 1941 m. rugsėjo pradžioje nutarė sušaudyti visus Šiaulių žydus, to nedaryti prašiusiam Šiaulių srities komisarui Gewecke'į tiesiai pareiškė: „*Pramonė manęs visiškai nedomina*“ (p. 58). Vis dėlto tąkart žydai susidorojimo išvengė.

Einzacgrupės, joms priklausančios komandos nuolat susirašinėjo tarpusavyje, kas ketvirtį siuntė detalias ataskaitas į Berlyną, rengė „*veiklos ir padėties suvestines*“ (*Tätigkeits-und Lagebericht*), todėl yra išlikę išskirtinai daug įvairiausių dokumentų. Einzacgrupių raportai, atskleidžiantys šėtonišką žmonių naikinimo planą ir jo įgyvendinimą, yra surinkti ir išleisti JAV, Izraelyje, Vokietijoje. Nemažai esminių faktų ten paskelbta ir apie Lietuvą. Gera būtų turėti tokį leidinį lietuvių kalba. Tai dokumentai, kuriuose visiškai atvirai rašoma apie slapčiausius dalykus, nes raportų autoriai buvo įsitikinę, kad jų ataskaitų turinį žinos tik aukščiausi nacių vadai.

Diskusijoms apie Holokaustą Lietuvoje daug svorio suteiktų ne tik raportai apie žudynes. Antai 1941 m. rugpjūčio 1 d. visos keturios einzacgrupės gavo raštišką nurodymą nedelsiant siųsti į Berlyną nuotraukas ir kitą medžiagą, iliustruojančią, kaip vykdomas „*galutinis sprendimas*“. Viena kita tų laikų fotografija ir dabar iškyla į viešumą, tik niekuomet nenurodoma autorystė. O reikėtų ją nustatyti. Fotografavo, filmavo žudynių organizatoriai, kuriems įsakyta ateičiai parūpinti

faktų, kad ne vokiečiai, bet vietiniai gyventojai savo iniciatyva „sprendė“ žydų klausimą. Jei pasitaikydavo, kad žudynes nufotografuodavo koks nors atsitiktinis, kaip dabar sakytume, „neakredituotas“ asmuo, iškart netekdavo ir fotoaparato, ir juostos. Taip nutiko ir Vermachto fotografui, atsitiktinai užfiksavusiam, kas dedasi prie *Lietūkio* garažo, ir oro pajėgų (*Luftwaffe*) karininkui, kuris dalyvavo šaudant žydus Palangoje ir nutarė pafotografuoti.

Baltijos šalyse, Baltarusijoje veikusios einzacgrupės A vadu paskirtas SS brigadenführeris, policijos generolas majoras dr. Franzas Walteris Stahleckeris birželio 23 d. atvyko į Tilžę ir nurodė vietiniam gestapui, SD vadams kuo operatyviau, vos nusiritus frontui, kol žmonės apimti sumaišties ir nesusigauja, kas vyksta, sunaikinti žydus visame Lietuvos pasienyje. Jau birželio 24 d. surengtos masinės žudynės Gargžduose, po to Kretingoje, Palangoje, kitur, iki pat Vilkaviškio ir Kybartų.

Kaip rašoma ataskaitose, Stahleckeris 1941 m. birželio 25 d. Kaune bandė organizuoti žydų pogromus. Šis klausimas laikytas prioritetiniu – einzacgrupių vadams birželio 17 d. tą nurodė Himmleris, o birželio 28 d. papildomai raštu „priminė“ RSHA viršininkas, saugumo policijos ir SD vadas Reinhardas Heydrichas. Įsakyta viską pateikti kaip „*antikomunistinių ir antižydiškų sluoksnių savo jėgomis vykdomas valymo akcijas, žinoma, nepaliekant pėdsakų*“ (p. 57).

Stahleckeris ataskaitose patvirtino – pogromai organizuojami taip, kad atrodytų tarsi „*natūrali vietinių gyventojų reakcija, keršijant žydams už dešimtmečius trukusią priespaudą ir komunistų terorą*“ (p. 56).

Tačiau „*netikėtai paaiškėjo, kad išsyk suorganizuoti didesnio masto žydų pogromą nėra lengva. Čia visų pirma pasitelkėme anksčiau minėtų partizanų vadą Klimaitį, kurį tuo reikalu instruktavo nedidelis priešakinis mūsų būrys, veikęs Kaune. Klimaičiui pavyko taip parengti pogromą, kad aikštėn neiškilo nei mūsų duoti nurodymai, nei mūsų iniciatyva*“.

Po karo Klimaitis gyveno Vokietijoje, jo veikla buvo tiriamą, jis pats ne kartą apklaustas. Archyve atsidūrė didžiulė **Algirdo Klimaičio byla** – tūkstančiai puslapių, kuriuose neabejotinai yra Lietuvos istorijai

reikšmingos informacijos apie tai, ko iki šiol nežinome ar nenorime žinoti.

Kadangi pirmieji nacių kontaktai Lietuvoje rodė, kad įtakingi, autoritetą turintys žmonės nesutinka aklaikarnauti vokiečių saugumo policijai ir SD, jau 1941 m. birželio 28 d. lietuvių partizanams įsakyta nusiginkluoti (p. 79). Vokiečiai bijojo jiems nepavaldžių nekontroliuojamų, nepriklausomų ginkluotų pajėgų. Nuginklavę partizanus, iš paklusnesnių asmenų suformavo būrius, pasirengusius vykdyti bet kokius nacių įsakymus.

Pristatomos knygos autorius, aptardamas vietinių gyventojų vaidmenį, žodį „pogromas“ rašo kabutėse, nes yra išlikę daug įrodymų, kad išpuolius okupuotose šalyse organizavo būtent vokiečių specialiosios tarnybos. Hansas-Heinrichas Wilhelmas pateikia pavyzdžių apie tas „spontaniškas“ akcijas. Parodomąsias žudynes prie *Lietūkio* garažo stebėjo ir civiliai, ir Vermachto kareiviai. Vienas karininkas apie tai informavo 16 armijos vadą, generolą pulkininką Ernstą Buschą, bet šis atsakė, kad jam nurodyta nesikišti į „vietinių priešpriešą“. Karininkas padarė logišką išvadą – aukštoji karininkija žino, kad čia ne „kažkokios spontaniškos akcijos“, bet „organizuotos žudynės“ (p. 67).

Beveik identiškas ir kitas liudijimas. Užnugario kariuomenės Šiaurės (*Nord*) grupės vadas generolas Franzas von Roques'as, sužinojęs apie masines civilių žudynes, kreipėsi į Šiaurės grupės vyriausiąjį vadą, generolą feldmaršalą Wilhelmą Ritterį von Leebę, kuris pripažino: „*Deja, mūsų rankos surištos*“ (p. 79). Keisčiausia, kad tai, kas buvo visiškai aišku tų įvykių dalyviams ir ką įrodė Vokietijos iškiliausi tyrinėtojai, aptardami Hitlerio laikus, Lietuvoje vis dar lyg ir nežinomas dalykas, net ir apibūdinimas „spontaniškos akcijos“ dažniausiai rašomas be kabučių.

Lietuvoje žydus žudė daugiausia einzacgrupės A 3-iasis operatyvinis būrys (*Einsatzkommando 3*), vadovaujamas SS štabartenfiurerio Karlo Jägerio. Po karo jis buvo suimtas, tardytas, apklausta daugybė liudytojų. Susikaupė 20 tomų medžiagos apie Lietuvos žydų žudynes ir jų užkulisius. Atskirai vyko Jägerio galvažudžių veiklos tyrimas. Rezultatas – Vokietijos archyvuose yra 40 tomų medžiagos apie žydų žudynes

Lietuvoje. Istorikai turės išstudijuoti tonas dokumentų, tačiau kol kas turime kliautis tuo, ką išanalizavo, aprašė vokiečių tyrinėtojai.

Žydų žudynėms Lietuvoje vadovavusį Jägerį liudytojai apibūdino kaip ypač nuožmų, choleriško būdo tipą, nepaprastai uoliai vykdžiusį Hitlerio „galutiną sprendimą“. Kai 1941 m. birželio 25 d. į Kauną atvažiavo Tilžės smogikų vadas Hansas Böhme su keliais pavaldiniais aptarti „organizacinius“ žudynių klausimus, Jägeris tiesiog įsiuto, kad tilžiškiai lenda į jo teritoriją. Šiaip jau labai įžūlus, prieš beginklius civilius „drąsus“ Böhme prisibijojo Jägerio, vykdydamas „akcijas“ vengė peržengti 25 km pasienio zoną.

Jägeris įsakymus vykdė gerokai persistengdamas. Pavyzdžiui, turėjo Berlynui pasiaiškinti, kodėl įsakė sušaudyti Vakarų šalių žydus, atvežtus į Kauną iš Rygos, nors dar nebuvo gavęs tokio nurodymo. Jis, mokėsis buhalterijos, ataskaitas rašė su buhalteriams būdingu tikslumu. Antai labai detaliai 1941 m. gruodžio 1 d. raporte išvardyta, kur, kada ir kiek žmonių nužudė jo komanda su vietiniais parankiniais. Štabartenfiureris toje ataskaitoje paminėjo, kad akcijose „aktyviai dalyvavo“ visi jo pavaldiniai, nors jų vis tiek įkyriai klausinėdavo: „Ar tu prie duobės jau stovėjai?“

Wilhelmas, nuodugniai išanalizavęs ataskaitose pateikiamus sušaudytųjų kiekius, nustatė, kad skirtingu metu rašytuose pranešimuose nurodyti skaičiai sutampa. Pagal Jägerio ataskaitas, Lietuvoje iki 1942 m. vasario 1 d. nužudyta 136 421 žmogus, iš jų žydų apie 135 000 (p. 78). Maždaug 1500 aukų sudarė komunistai, „dvasios“ ligoniai, romai ir kt.

Jägeris slaptame raporte 1941 m. gruodžio 1 d. rašė: „Lietuvoje žydų daugiau nebėra, išskyrus darbams reikalingus žydus ir jų šeimas. Šiauliuose tokių liko apie 4500, Kaune apie 15 000, Vilniuje apie 15 000.“

Ir šiuos žydus darbininkus bei jų šeimas aš norėjau sunaikinti, tačiau tam atkakliai priešinosi civilinė valdžia (reichskomisaras) ir kariuomenė, reikalavo, kad šie žydai ir jų šeimos nebūtų sunaikintos!“

Studijos autorius čia atkreipia dėmesį į labai svarbų faktą: „Jeigu Jägerio užmojui likviduoti ir „darbo žydus“, gyvenusius getuose, nebūtų griežtai pasiprieši-

nę reichskomisaras Hinrichas Lohse ir Vermachtas, tai bendras jo komandos „aukų balansas“ galėjo iki to laiko pasiekti 170 000“ (p. 78).

Reichskomisaras Lohse vienas nebūtų galėjęs pristabdyti Jägerio. Tikėtina, labai svarbų vaidmenį suvaidino generolas Georgas Thomas, kurį parėmė kiti kariškiai Berlyne (p. 86–87). Vermachtu „ekonomistams“ mesti iššūkį Himmleris nenorėjo ir net negalėjo – eskaluojuant konfliktą, būtų iškilusi viešumon informacija apie totalų žydų naikinimą Rytuose. Didžiuosius Lietuvos getus Jägeriui teko, nors ir nenoromis, santykinai palikti ramybėje.

Atsižvelgiant į istorinius faktus, getai buvo vienintelės vietos, kur tūkstančiai žydų galėjo išgyventi, nors ir nežmoniškai baisiomis sąlygomis. Tą patvirtina ir pačių žydų prisiminimai. Alternatyva getams tuo metu buvo tik tokia, kokią planavo Jägeris.

Lietuvoje įprasta manyti, kad žydų getus nacių okupacijos laikais įsteigė koks nors lietuvių burmistras ar kuris kitas veikėjas. Wilhelmas nepolemizuoja su tokiais teiginiais, nes apie tokius getų „steigėjus“ jis, matyt, net nebuvo girdėjęs – vokiečių dokumentuose apie lietuvius, „getų iniciatorius“, užuominų nėra. Kauno ir Vilniaus getų steigėjais studijos autorius laiko Stahleckerį ir Jägerį. „*Vilniuje getoizacija iš tiesų pajudėjo tik prie Jägerio*“, – monografijoje cituoja nacių dokumentą (p. 81). Lietuviai galėtų paprieštarauti – įsakymas įsteigti Kauno getą miesto komendanto ir burmistro vardu viešai paskelbtas liepos 10 d. Tačiau prieš tai – liepos 7 d. Kauno komendantas apsilankė Laikinosios vyriausybės posėdyje, kurio protokole užrašyta: „*Ponas komendantas painformavo dar ir apie žydus. Vokiečių generolo Stalecke pareiškimu, masinė žydų likvidacija toliaus nebebūsimanti vedama. Vokiečių patvarkymu dabar steigiami Vilijampolėje žydams geto, kur visi žydai iš Kauno miesto turi būti iškraustyti per 4 savaites*“ (Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai. V., 2001). Daug dokumentų rodo, kas buvo tikrieji žudikiškos politikos formuotojai, vykdytojai ir getų steigėjai.

Kodėl Stahleckeris informavo Lietuvos Laikinąją Vyriausybę, kad „*masinė žydų likvidacija toliaus nebebūsimanti vedama*“? Matyt, žinojo, kad lietuviams rūpi,

kiek dar ilgai tos baisybės tęsis. Aišku, ignoruojant faktus, fiksuotus dokumentuose, nėra sudėtinga įrodinėti priešingai. Tereikia pakelti kokią nors bylą, sovietmečiu iškeltą savivaldos nacių laikais atstovams, ir bus galima getų steigėjais vadinti vietinius. Štai 1950 m. buvo nuteistas kapitonas Antanas Stankus, per karą dirbęs Šiaulių burmistro pavaduotoju. Vienas iš oficialių kaltinimų – neva jis „*Šiauliuose, Trakų ir Vilniaus gatvėse, organizavo lagerį Geto*“. Net prisipažino iš tikrųjų parodęs, kur galėtų būti getas. Argi tai neįrodo, kad jis ir buvo steigėjas? Tačiau Gewecke's ir SS hauptšarfiurerio Juliso Hungerbergo bylose esantys liudijimai vienareikšmiškai patvirtina, koks vokiečių kariuomenės pulkininkas (žinoma, gavęs aukštesnės valdžios leidimą) ir kokių konkrečiai žydų prašymu nurodė Šiauliuose įsteigti getą, nes alternatyva jam būtų buvusi tik viena – duobė Žagarėje. Na, bet Antanas Stankus kaltas – juk „parinko“ getui tinkamą vietą...

Iki šiol neatsakyta į klausimą, kas lėmė, kad trys getai Lietuvoje išliko iki nacių okupacijos pabaigos. Nuo 1941 m. rudens naciai pradėjo Vokietijos ir okupuotų šalių žydus masiškai vežti į Rytus, daugiausia į Rygą ir Minską, tačiau ten vietos getuose jau nebuvo. Tad vokiečiai nedelsdami sušaudė Rygos ir Minsko getuose gyvenusius vietinius. Per tą Vakarų žydų perkėlimo operaciją keletas ešelonų buvo nukreipta į Kauną, tačiau Jägeris, kaip minėta, atvykėliams vietos gete neieškojo, nurodė juos varyti tiesiai į IX fortą.

Kiek Lietuvos žydų išgyveno Holokaustą, lig šiol nėra žinoma. 1943 m. rugsėjo mėn. iš Vilniaus į įvairias koncentracijos stovyklas naciai išvežė apie 14 500 žydų. Kauno gete 1942 m. gruodžio 31 d. „legaliai“ gyveno 16 489 žydai (*Hidden History of the Kovno Ghetto*, p. 95). Dauguma jų sulaukė 1944 m. liepos, kai artėjant frontui buvo išvežti į konclagerius, juose tomis dienomis atsidūrė ir Šiaulių geto žydai. Dauguma nacių konclageriuose žuvo. Išgyvenusieji liudijo, kad gyvų liko maždaug 600 Šiaulių žydų. Kiek koncentracijos stovyklose išgyveno Vilniaus ir Kauno žydų, nėra žinoma. Tam reikia sudėtingų didelės apimties tyrimų.

Lietuvos tyrėjai nustatė, kad pirmaisiais pokario metais iš konclagerių į Lietuvą, vėl okupuotą sovietų, dėl

įvairių priežasčių grįžo „2733 žydai“ (Arūnas Bubnys, Stanislovas Buchaveckas. „Lietuvos žydai Štuthofio koncentracijos stovykloje 1943–1945 m.“ V. 2020, p. 29). Suprantama, dauguma stengėsi pakliūti į Vakarus, net ir tie, kurie išsislapstė Lietuvoje, nebuvo išvežti į lagerius. Kiek žydų sugebėjo ištrūkti iš sovietinės Lietuvos, irgi neaišku.

Pirmaisiais pokario metais įvairiose pasaulio šalyse anglų, prancūzų, vokiečių, jidiš, hebrajų kalbomis išleista nemažai atsiminimų, kuriuos parašė Lietuvos žydai. Tai svarbus Holokausto istorijos šaltinis. Keiliolika tokių liudijimų lietuviškai paskelbta po Nepriklausomybės atkūrimo. Kiek jų iš viso būta? Sąrašo neturim, jau nekalbant apie pačias knygas. Ir tai nėra kažkoks aplaidumas. Nelengva gauti prieš 60 ar 70 metų kur nors Prancūzijoje, Šveicarijoje, JAV, Vokietijoje, Izraelyje ar Pietų Afrikos Respublikoje nedideliu tiražu išleistus šiandien mažai kam žinomų žmonių atsiminimus. Bet istorikams visus tuos liudijimus reikėtų žinoti, nes tai autentiškiausi tekstai apie karo metų įvykius, lietuvių-žydų santykius ir pan., parašyti, dar nesiorientuojant į būsimus pakoreguotus naratyvus.

Hansas-Heinrichas Vilhelmas konstatuoja akivaizdų faktą, kad be lietuvių kolaborantų einzackomanda 3 nebūtų galėjusi taip masiškai vykdyti žudynių. Neginčytinas faktas. Tačiau ne visi ir ne visuomet pakluso egzekutorių valiai. Knygoje pateikti keli tokie atvejai. Utenos apskrities viršininkas suimtas, nes nevykdė nacių nurodymų dėl žydų. Raseinių apskrities vadas atleistas iš pareigų dėl žydų palaikymo ir „antivokiško nusistatymo“ (*wegen deutschfeindlicher Einstellung*) (p. 73). Pavardžių jis nenurodė, bet gali būti, kad tas prieš vokiečius nusiteikęs lietuvis buvo Petras Paulaitis, kurį vėliau sovietai 34 metams uždarė lageryje.

Suprantama, tokių atvejų buvo ne vienas, tačiau kiek ir kokių, atskleis tolesni tyrimai. Kol kas galime tik samprotauti, kas būtų nutikę, jeigu lietuvių savivaldos pareigūnai, burmistrai, policijos vadai ir t. t. būtų atsisakę bei savo pavaldiniams griežtai uždraudę vykdyti nacių paliepimus žudyti žydus ar bent jau reikalavę raštiško įsakymo. Pavyzdžiui, Böhme's vadovaujama Tilžės komanda pirmąsias žudynes vykdė be lietuvių. Tik vėliau, augant mastams, pradėta to rei-

kalauti. Belieka spėlioti, kas būtų buvę, jeigu nebūtų atsiradę kolaborantų.

Einzacgrupė A ir jos komandos siautėjo Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Vakarų Baltarusijoje. Vien pirmaisiais okupacijos metais savo kontroliuojamoje teritorijoje nužudė 400 000 vietinių ir daugiau kaip 60 tūkstančių iš Reicho atvežtų žydų (p. 425).

Wilhelmas monografijoje plačiai pristato nacių politiką ir jos įgyvendinimą vadinamajame *Ostlande*. Mums gal kiek mažiau aktualu, bet vis tiek svarbu žinoti, kas dėjosi kaimyninėse šalyse. Pavyzdžiui, sovietinėje Baltarusijoje prieš karą gyveno daugiau kaip 400 tūkstančių žydų, antra tiek – 1939 m., karo pradžioje, prijungtose Lenkijos teritorijose. Baltarusijos generalkomisaras Vilhelmas Kube nesutarė su SD ir Saugumo policijos vadu SS oberšturmbanfiureriu Eduardu Strauchu, kuris kėlė siaubą visiems šalies gyventojams, nes buvo ne mažiau aršus už Jägerį. Be to, smarkiai gėrė, o nusigėręs dar brutaliau siautėdavo. Kube parašė daugybę skundų Heydrichui dėl visiško civilinės valdžios ir generalkomisaro valios nepaisymo, tačiau nieko nepasiekė.

Baltarusijoje buvo masiškai žudomi ir Vakarų šalių žydai. Vien nuo lapkričio iki gruodžio iš Vokietijos, Austrijos ir kitur jų atvežta 25 000, išliko nebent vienetai. Kad paspartintų naikinimo tempus, einzackomanda naudojo mobilies dujų kameras (*Gaswagen*). Kiekvieno reisu toks sunkvežimis veždavo 60 aukų. Vakarų žydams netaikytos jokios išimtys, nors Kube labai dėl jų stengėsi. 1941–1942 m. žiemą žudymo tempai kiek sulėtėjo, nes, kaip rašoma nacių raportuose, žemė įšalusi iki 2 metrų, neįmanoma iškasti duobių (p. 334). 1942 m. vasarą mirties ešelonai toliau dundėjo į Baltarusiją. Dauguma iš 16 000 tuo metu atvežtų žydų atsidūrė tiesiai prie iš anksto iškastų duobių. Kube ir Strauchas sutarė tik dėl to, kad Vakarų žydų gabenimas į Baltarusiją turi būti sustabdytas, nes jų „priimti“ nėra galimybės (p. 349). Tačiau Berlynas nepaisė jų nuomonės.

Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, naciai stengėsi į žydų žudynes įtraukti kuo daugiau vietinių. Nustebo, kad latviai nenori dalyvauti „spontaniškose“ akcijose. Yra net dokumentuota, kaip atkakliai einzackomanda 1b bandė priversti vietinius, kad nužudytų 5 žydus, galiausiai pa-

tys sušaudė (p. 105). Vis dėlto gana greitai buvo surinktas „pagalbinis“ policijos (240 asmenų) būrys.

Visas knygos skyrius skirtas aptarti, kodėl latviai nenorėjo prisidėti prie antižydiškų akcijų. Pasak Stahleckerio, taip yra todėl, kad sovietai ištrėmė „visą vado-vaujančią sluoksnį“ (p. 107).

„Kiek įmanoma, Kaune, Rygoje filmais ir fotografijomis fiksavome, kad pirmosios spontaniškos žydų ir komunistų egzekucijos vykdytos lietuvių ir latvių“ (***So-wweit möglich, wurde sowohl in Kauen als auch in Riga durch Film und Photo festgehalten, dass die ersten spontanen Exekutionen der Juden und Kommunisten von Litauen und Letten durchgeführt wurden***), – informavo valdžią Stahleckeris, vykdydamas nurodymą parūpinti faktų ateičiai.

Latvijoje prieš karą gyveno apie 93 500 žydų. Didžiausia jų bendruomenė buvo Rygoje – 43 672 žmonės, gerokai mažiau Daugpilyje, Liepojoje, kituose didesniuose miestuose. Dalis Latvijos žydų, artėjant frontui, spėjo pasitraukti į Rytus. Lygiai kaip ir kitose šalyse, „galutinį sprendimą“ pradėta įgyvendinti pirmosiomis okupacijos dienomis. Pagrindinis organizatorius ir vykdytojas buvo einzackomanda 2, beje, veikusi ir Šiauliuose. 1941 m. rugsėjo 5 d. ataskaitoje nurodyta, kad EK2 likvidavo 29 246 žmones. Rygos žydai buvo sugrūsti į getą priemiestyje, pavadintame „Maskva“ (p. 116). Spalio 15 d. gete gyveno maždaug 24 tūkstančiai žmonių.

Latvijos, ypač sostinės, žydų likimą nulėmė nacių sprendimas Vakarų žydus vežti būtent į Rygą. To perkėlimo išvakarėse atvykęs grupenfiureris Friedrichas Jeckelnas ėmė spartinti vietos žydų žudynes. Per dvi akcijas lapkričio 29–30 ir gruodžio 8–9 d. nužudyta 27 800 žydų. Keletas pirmųjų ešelonų iš Vakarų buvo nukreipti į Kauną, kiti – į Rumbulą, kur atvykėlius iškart sušaudė. Iki 1942 m. vasario mėn. į Rygą perkėlė 25 103 Vakarų, daugiausia Reicho žydus. Skirtingais vertinimais nuo 10 000 iki 17 000 Vakarų žydų buvo apgyvendinta „Maskvos“ gete (p. 129). Dar 5 ešelonai iš Insterburgo (Įsruties) buvo nukreipti į Kauną. Jägerio nurodymu visi atvežtieji atsidūrė IX forte, niekas neišsigelbėjo.

Ataskaitos, siunčiamos iš Latvijos į Berlyną, rodė, kaip sparčiai auga aukų skaičius, 1942 m. pradžioje pa-

siekęs apie 75 tūkstančius. Vasario mėnesį Rygos gete buvo likę vos 2500, Daugpilyje 950, Liepojoje – 300, visoje Latvijoje – ne daugiau kaip 4000 žydų. Palygini-mui, tai mažiau negu Šiaulių gete, kuriame, kaip savo dienoraštyje (*Shavel records, Lithuanian ghetto diary, 1941–1944*. Jerusalem. 1958) nurodė Elieseris Jerušal-mis, gyveno 4753 asmenys, neskaičiuojant „nelegalų“.

Estijoje prieš karą iš viso buvo tik apie 4500 žydų. Ne-mažai jų spėjo pasitraukti į Rytus. Stahleckeris atskai-tose konstatavo, kad „spontaniškų akcijų“ organizuoti neįmanoma dėl mažo žydų skaičius (p. 206). Nepaisant to, buvo suburti vadinamieji „savignyos daliniai“, kartu su einzackomanda 1a išitraukę į žudynes. Nuo spalio iki vasario „likviduoti“ 963 žydai. Gyvų liko maždaug 600, daugiausia moterys ir vaikai. 1942 m. sausio 14 d. atas-kaitoje pranešta: „*Estija jau Judenfrei*“ (p. 207).

Vokiečių saugumo policija, SD okupuotose Baltijos valstybėse ėmėsi ir „savivaldos“ reguliavimo, slopino savarankiškumo siekius. Naciams daug rūpesčių kėlė užsienio radijas. Niekur kitur SD neskyrė tiek dėmesio užsienio stotims užgniaužti kiek Estijoje. Estai klausėsi rusiškų, angliškų, šveicariškų radijo pranešimų. Suomių radijas transliavo ir estų kalba. Reichskomisaras Lohse paskelbė potvarkį, draudžiantį klausytis užsienio radi-jo stočių, net suomių radijo, nors Suomija lyg ir nebuvo laikoma priešiška valstybe (p. 233). Tačiau to draudimo poveikis buvo minimalus, SD toliau fiksavo, kad užsienio transliacijos Estijoje yra vienas pagrindinių žinių šaltinių.

Hansas-Heinrichas Wilhelmas nuodugnią studiją baigė „Trumpomis pagrindinių veikėjų biografijomis“, aptardamas jų likimus po karo (p. 458). Dešimtys žuvo arba buvo nužudyti dar karo metais. Dešimtys nusižu-dė (tarp jų – Jägeris, Hamannas), daug buvo nubausta laisvės atėmimo ar mirties bausmėmis. Minėtas Strau-chas mirties bausme nuteistas net 2 kartus: Niurnber-ge (pakarti), dar kartą Belgijoje, kur irgi buvo „pasižy-mėjęs“, bet mirė ligoninėje – pasirodo, sirgo „dvasios“ liga. Atskirai išvardyti Lietuvoje ir kitose Baltijos ša-lyse veikę einzacgrupės A nariai, nuteisti įvairiomis bausmėmis. O kas norėtų pasigilinti į bylų detales, knygoje pateiktas išsamus tyrimų ir teismo procesų sąrašas (p. 471–473). ■

ALKSTANT ALKUPIO

***Viktorija Daujotytė. Kai rašai, nebijai.
Autobiografiniai tekstai. Esė. – Vilnius: Lietuvos
rašytojų sąjungos leidykla. 2024. 714 p.***

Girdėjau kunigą sakant, kad Katedra pati nešviečia, ji lyg Mėnulis – tik atspindi kito (Dievo) šviesą. Nenoriu sutikti. Visi daiktai / būtybės šviečia. Kiekviena knyga man panaši bent į žibuką, mažutėlį jonvabalį. Ji iš prigimties turi šviesos, ir ši neprapuola tamsoje, bet apšviečia tiek save pačią, tiek autorių, tiek skaitytojus. Įstabu, kad ir mūsų dienomis parašoma knygų, kurios panašios į didelius dangaus šviesulius – ne tik apšviečia, bet ir nuspalvina, keičia jų apšviečiamų daiktų, žmonių gyvenimo spalvas. Menu, būdamas studentas, kaip elektrikas uždarbiau Kauno halėje. Viena iš mano užduočių būdavo per koncertus (renginius) stovėti prie milžiniško prožektoriaus ir pagal nurodytą scenarijų valdyti galingo „elektros lanko“ spindulių pluoštą – jo kryptį, keisti spalvotus lempos filtrus. Lengvas rankos judesys – ir areną su solistais, šokėjais, žaidėjais užlieja kitokia šviesa. Jie patys kitaip sušvinta. Buvau vos „antros kategorijos“ elektromonteris, bet halėje jaučiausi stebukladarys.

Tikrai puiku, kad gera knyga taip pat gali spinduliuoti su didele jėga ir išpūdingomis, skaitytojui neįprastomis varšomis. Tinkamai pasirinkęs žanrą ir kitas literatūrinės fikcijos priemones, autorius

visada skatina, net įgalioja skaitytojus laisvai rinktis teksto šviesos *srauto* kryptį ir spalvą. Tai labai svarbu, nes būna nauja. Renkiesi spindulių spalvą, nors nemoki jos įvardyti, net nežinojai, kad tokios esama. Kaip tas nutinka?

Kai atsiverčiau ir pirmąsyk skaičiau Viktorijos Daujotytės esė, buvau savaime pagautas turinio ir formos. Antraštė „Kai rašai, nebijai“ viliojo asmenišką rašymo patirtimi, prižadinančia Sørenro Kierkegaard'o vėlę. O jam baimė, tiesa, gal kiek kitokia, ne rašymo, atrodo, buvusi gerai pažįstama. 1849 m. Kierkegaard'as dienoraštyje rašė: „O kai būsiu jau miręs, vien „Baimės ir drebjimo“ pakaks, kad mano vardas taptų nemirtingas. Jis bus skaitomas bei verčiamas į kitas kalbas. Tiesiog šiurpu darysis nuo tos aistros, kuri dega šioje knygoje.“

Taigi ėmiau plaukti Viktorijos teksto upe, ties posūkiais (skyriais) net nesustodamas, tik atsispirdamas į krantą, kad įkvėpčiau oro. Tas krantas – knygos paantraštė („Autobiografiniai tekstai“), svarbi tuo, kad *autobiografijai*, anot literatūros teoretikų, būdinga *sutartis* su skaitytojais. Jos steigtis atvira, nurodyta (įrašyta) pirmajame viršelio puslapyje. Ją papildė, gerokai praplečia 4-ame puslapyje

pacituoti prisipažinimai, svarbūs abiem – ir autorei, ir man, skaitytojui. Autobiografija (pasiremkiame jos tyrėjų¹ pasiūlytu apibūdinimu) yra galimai *nuoširdus autoriaus ketinimas papasakoti tiesą* apie savo gyvenimą ir šio ketinimo padiktuota retrospektyva – literatūrinis pasakojimas, analizuojant individualų asmenybės tapsmą, neužmirštant pačios pradžios – vaikystės. Esė autorė ne sykį mini „*atminties archeologiją*“, atmintis rašant knygą labai svarbi,² nes nuo atminties ir patyrimo (gebėjimų, literatūrinio talento) priklauso memuarų (liudijimų) tapsmas visuomenės veikėjos (rašytojos, lituanistės, pedagogės) autobiografija. Ant šito jauko (pradžioje gal panašaus tik į „žibuką“) ir užkibau, bet skaitydamas vis labiau džiaugiasi, kad Lietuvoje vėlei (po Vinco Mykoliaičio-Putino teksto, pavadinto „Atsiminimais“) sulaukėme *asmenybės istorijos* kaip išskirtinės – *intelektualinės* – autobiografijos. Sakau „išskirtinės“, nes sėkmingo bandymo atveju turi susilydyti iškili asmenybė ir jos išminties bei literatūrinio (irgi jos pačios) talento kūrinys – retrospektyvus pasakojimas.

Tokių sėkmingų autobiografijų tradicijos beveik neturime, o istorinė lietuviškos autobiografijos pradžia – Jono Basanavičiaus tekstas (parašytas 1888 m., paskelbtas 1890 m.). Gera, kad turime Jono Šliūpo, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Lazdynų Pelėdos, Žemaitės, Ievos Simonaitytės, Mykoliaičio-Putino, Juozo Baltušio, Janinos Degutytės, pagaliau ir gana „šviežius“ (Eglės Juodvalkės, Vandos Zaborskaitės ir kt.) autobiografijų bandymus. Jų sąrašą gerokai praplėstų biografijomis, atsiminimais (memuarais), dienoraščiais pavadinti tekstai. Šiandien jų imasi ne tik rašytojai, bet ir aktoriai, dailininkai, muzikai, pedagogai, politikai, kiti visuomenės, kultūros veikėjai.

Daujotytės autobiografinę knygą sudaro šešios dalys, kiekviena leidžia man, skaitytojui, skirtingai tas esė interpretuoti. Nepamirštant, aišku, kad knygoje yra per 700 puslapių. Įžangos vietoje įdėtas tekstas („Bijoti autobiografijos?“) skatintų gilintis į teorijos ir praktikos klausimus, o jų (kaip užsiminiau) rastume daug ir įdomių tiek Lietuvoje, tiek vi-

soje Rytų / Vakarų literatūroje. O ką reiškia autobiografijos baimė? Ji neišsigalvota. Tas, kas perskaitys knygą, tikriausiai supras, kad akistatoje su savimi autorė pergalėjo visas rašant kilusias baimes, apėmusias ir jos kolegas – Meilę Lukšienę, Vandą Zaborskaitę, Donatą Sauką, o skaitytojas pažino (gal netikėtai pačiam sau, bent man taip nutiko) neįtikėtinai drąsią aiškiaregę Viktoriją. Dabar Lietuvoje galima klausti: „Kas (ne)bijo Viktorijos Daujotytės?“ Aš bijau.

„Motina“ prasideda sakiniiais kaip *motto* ar paskyrimu: „*Gal ir svarbiausias šios knygos tekstas. Kuo labiau gyvenimas nuo motinos tolino, tuo labiau ji manyje buvo*“ (p. 31) Taip, šią esė dalį autorė rašė apie save ir motiną. Tai literatūrinis paminklas, kenotafas svarbiausiam savo gyvenimo žmogui. Bet, galvočiau, šis tekstas netapo svarbiausiu. Į *autobiografiją* čia įsilieja *atsiminimai*, tad teksto refleksijoje gera proga giliau pasvarstyti, kaip mūsų atmintis sukuria tokius giminiškus ir kartu skirtingus tekstų vektorius. Plati motinos „gentis“, skurdžios buities būtiškumas, darbai, sveikata, atlaidai, kapinės, gyvenimo prasmė, kaip augti ir auginti, marinti ir mirti, „išsilaikyti be didelės kaltės ir gėdos, kad gyvenai“ (p. 160).

Staiga įterptas *dienoraščio* fragmentas („Anksstyvasis dienoraštis: savasties įbrėžos. 1962–1964“) nutraukia autobiografijos rašymą ir pasiūlo jos pakaitalą. Abiturientės, mokytojos, pirmakursės studentės vienatvės / draugystės užrašai. Ar jie paredaguoti, padailinti perrašant? Gal ne. Tikiu, kad ne, ir autorė tai (pa)tvirtina. Bet skaitydamas tuos jaunystės *liudijimus*, dar nesuvoki tikrosios jų paskirties, toks apgaulingai paprastas, lengvas tekstas. Jį giliau suvoki tik knygos pabaigoje, supranti – taip ir sumanyta, juk turi veikti gilioji, intelektinė knygos dramaturgija. Skaitytojui gera proga ne tik atsikvėpti, bet ir suprasti, koks stiprus gyvenimo faktų poveikis interpretacijoms. Kasdieniniai, beveik banalūs jaunos merginos rūpesčiai ir džiaugsmas, egzistenciniai pirmosios meilės spinduliai (kaip ir jos šešėliai) paliko pėdsakus (ženklus), kuriuos įžiūrė-

sime ir įvertinsime tik autorės gyvenimo pilnatvėje, esė pabaigoje.

Alkupiui skirtus puslapius („Ieškau Alkupio. Prisiminti. Užmiršti. Užsimeršti“) vadinčiau esmine knygos dalimi. Jeigu leidykla būtų pristigusi spaudai popieriaus ar kitokių resursų, jos didžioji prievolė būtų likusi ta pati – paskelbti (kad ir ant prasčiausio, „laikraštinio“ popieriaus) šią dalį kaip atskirą veikalą, knygos autorės *prolegomenus*. Mano galva, būtent šioje dalyje esama daug ir ypatingos „šviesos“, apie kurią metaforiškai užsiminiau pradžioje. Recenzijos antraštėje žodį „alkstant“ įrašiau neatsitiktinai. Man regis, veiksmazodį *alkti* su hidronimu *Alkupis*³ sieja ne tik aliteracija, bet ir abiejų žodžių daugybinės reikšmės, ir giluminė šios esė dalies rašymo (kaip ir visos knygos komponavimo) strategija. Man patiko, kad autobiografija yra intelektualinė mįslė, jos įminimo ieškojimas. Tekstas, kuriam reikia kažko daugiau negu rašant atsiminimus, biografiją ar dienoraštį.

Šią dalį skaičiau ir šiuropau. Ne nuo Kierkegaard'ui, egzistencializmo pradininkui, reikšmingos, iki galo taip ir nepergalėtos buvimo baimės. Ne, tai tik stebuklingo literatūrinio teksto ir gyvenimo fenomenalaus prasmingumo skyrius. Alkana autorė! Čia ji yra ir literatė / rašytoja, ir kalbininkė, ir etnografė, ir atminties archeologė, ir užmaršties gydytoja, ir partirties restauratorė. Daug jos „veidų“ – kaip vienas. (Beje, knyga iliustruota 6 autorės portretinėmis – labai išraiškingomis – nuotraukomis.) Čia ieškoma ne tik savęs, bet ir kitų. Ieškoma ne tik geografinės Alkupio versmės, ieškoma visų gimtinės upių, upelių, *upulėlių*, intakų, pelkių, ežerų, vandenų... ūkų / rūkų, krašto ribų. Ieškoma ne tik savos *Daujočių* giminės, bet ir kaimynų, ir pažįstamų kilmės, visos Žemaitijos, Lietuvos gyvasties. Čia ne tik istorija, bet ir mitologija, tikėjimas. Alkstama ne bet ko: ieškoma žmogiškumo, jo ištakų, gyvybės „sėklos“. Paties mažiausio, beveik neįžiūrimo humanizmo kaip žmogaus dvasios „grūdo“. Ir juo dosniai dalijamasi.

Nauja dalis („*Kito žvilgsnis. Vaizdiniai. Persona*“) pradedama taip: „*Kai gręžiuosi atgal, matau, kad ne*

tik mačiau kitus, bet buvau ir aš matoma“ (p. 503). O kaipgi! Čia atsiranda skaudžių prisiminimų, užuominų, nes gyvenime sutikta tikrai daug skirtingų, nebūtinai vien gerų žmonių, kurie ne iš šeimos, ne iš giminės, ne iš kaimynystės. Nebūtinai iš savos atminties. Laiškai, straipsniai, *kitų* dienoraščiai, autorius su tekstu ir be jo. Rašytojo(s) likimas rašyti, publikuoti. Tai daugėjančių liudijimų tekstas. Autorė įsivardija trečiuoju asmeniu, ji – pasakojimo objektas. *Persona*. „*Personizacija – kito veido, kitų sielos būvių prisiėmimas, kito savo pavidalo, netgi likimo, kuris įmanomas tik kūrybai prasidedančiai ir iš pačių pažemių, kūrybiškumo dar ir nesuvokiant*“ (p. 540). Įsidėmėtini autorės žodžiai, bet šiame skyriuje įdomiausia (mano akimis) tai, kad rūpinamasi autobiografinės medžiagos *romanizavimu*. Aukštasis rašytojo pilotažas – medžiagos „*tolinimas ir artinimas, kėlimas į paviršių ir gilinimas, prisipažinimo ir slėpimo, teisinimo ir kaltinimo, konkretinimo ir bendrinimo, reikšmių didinimo ir mažinimo, keitimo ir „keistinio“ sunkumai*“ (p. 549). Čia užtinkame autobiografijai svarbius išpažinimus (liudijimus), kaip atsirado autorės romanas „Juozapa ir jos seserys“. Juk Juozapa yra sukurta, ji – *Persona*, kuri yra ir pati autorė, ir ne ji, kita. Tai skyrius, kuriame šviečia gelminė autorės valia: „*Norėjau parašyti tą, kuri galėtų parašyti mane, kad ir menkesnę, blankesnę*“ (p. 551). Romano skaitytojams spręsti, kaip pavyko.

Esė pabaiga – „Iš pirminio universumo – universiteto linkui“. Artėja autorės 69-asis ruduo, 70-oji žiema. Vėl ir vėl peržengiama pradžia, sugrįžtama prie jos, į ją. Šiame skyriuje sisteminama, apibendrinama. Tvarkomi gyvenimo įvykiai, įvardijama (tam tikra, ne vienintelė) loginė jų seka. Ženklių nedaug: aš, pirminis dvasinis universumas, universitetas. Kelias visumos link. Kiek ankstyvesnis gyvenimas (kiekvienas jo įvykis) pavedėja tos visumos linkui? Skyrius (kaipgi kitaip?) intelektualus, turtingas įvykių, minimi visuomenės veikėjai, ypač kolegos, bičiuliai, mokiniai. Tuo pačiu jis – vainikas, kad statinys neliktų be stogo. Kitokie ieškojimai ir atradimai, bet algoritmai – iš anksčiau, iš ketvirtosios esė

dalies, kur ieškotas ir atrastas mitinis, tačiau tikras Alkupas.

Neskaičiauvau, kelinta yra ši Viktorijos Daujotytės knyga. Jų – kalnas. Autorės daug ko siekta ir pasiekta, jos autobiografijos nedera atskirti nuo biografijos. Kaip ir knygos „Kai rašai, nebijai“ – nuo ankstyvesnių. Manychiau, autorei pavyko įprasminti literatūrą kaip savo gyvenimą, kaip Likimą, kuris pildosi, nes gyvenimas tęsiasi. Ir ši recenzija turėtų visiems tik priminti, kad turime dar vieną, gana retą knygą, kuri liudija, kad literatūra gali tapti ir gyvenimu, ir likimu.

Akivaizdu, ne viskas, ką norėjau pasakyti, surašyta į šią skaitytojo refleksiją. Pasvarsčiau vos keltą iš gausybės klausimų, kilusių man jau antrąsyk besklaidant šį Viktorijos Daujotytės pasakojimą apie save, labai originalią esė – intelektualų / fenomenologinį literatūrinio autoportreto bandymą. Praleidau (užmiršau) lyg ir akivaizdžius autorės raštų privalumus – turtingą / vaizdingą kalbą (su jai brangiomis varniškių šnektos įdomybėmis), puikų, nugludintą, bet ir prigimtą stilių, neišsemiamas, dar *Keinėškės* (lietuviškai – *Keiniškės*) kaime vaiko prisipildytas atminties „klėtis“. Ką gi, ne viską gebu „apšviesti“ vienu spinduliu pluoštu. Tiems, kas esė dar neskaitė, bet skaitys, „baltai“ pavydžiu laukiančio skaitymo džiaugsmo. ■

Apie Daujotytės (Daujotės autorystę) žemaitiškai *Asueiliuotą gyvenimą* „Gīvenu vīna. Gyvenu vīna“ esu 2013-aisiais rašiusi atsiliepimą ir pavadinusi „Negalu atsидyvyt propesori Viktoriji“.¹ Tuokart prisiminiau: Rašytojų sąjungos *Kalėdų eglutės* šurmulyje netikėta buvo patirti, kaip Viktorija rūpinosi dviem mažametėm anūkėm (regis, kažkuri nusiminė, negalėjusi Kalėdų Seneliui pasakyti eilėraščio). Šis atsitiktinai išvystas profesorės šeimyniškumas tikrai buvo nauja jos viešojo gyvenimo atodanga. Visiems žinomas jos dėmesys kolegoms, rašytojams, jų kūrybai, ne tik recenzuojant knygas, bet ir dalyvaujant kūrybos vakaruose, paminėjimuose. Koks gyvenimo *vešlumas!* – tuomet nusistebėjau. Išties jei peržvelgtume visas Daujotytės knygas, o dar straipsnius, turėtume įsivaizduoti, neva ji nepakyla nuo rašomojo stalo, neatsiplėšia nuo rašymo ar kitų kūrybos skaitymo.

Neketinau rašyti apie naujausią, ko gero, solidžiausios apimties ir atviriausiai autobiografinę Daujotytės knygą, bet ji netikėtai įtraukė.

Knygą sudaro keli persiklojantys skyriai, autorė ne vienkartinai nukreipia žvilgsnį ton pačion pusėn. Rašymas čia – nelyg kalbėjimas, kurį inspiruoja, „plukdo“ asociacijų slinktytys ar jungtytys, sąmonės ir pasąmonės srautai (kai kada ne iškart susivoki, kad be jokio pertrūkio per-

¹ Deja, jų nedaug. Gitana Vanagaitė šia tema parengė ir apgynė d-ro disertaciją „Asmens patirties sklaida autobiografijoje“ (VPU. 1998). Be to, ji pasėjo abejonę, ar daug vertos mūsų rašytojų jau parašytos autobiografijos, ir ta abejonė iki šiol tebėra neišsklaidyta, aktuali. Su šiuo tyrimu Lietuvoje tapo žinoma prancūzų tyrėjo Philippe'o Lejeune'o monografija „Autobiografija Prancūzijoje“ (*L'autobiographie en France*, 1971). Straipsnių yra paskelbę Genovaitė Dručkutė, Vytautas Kavolis, Vytautas Kubilius ir kt.

² Autorė gana griežtai apibrėžia savo rašymo kryptį: „Atminties knyga, labiau atminties negu prisiminimų“ (9 p.).

³ Žinynai vandenvardį kildina iš žodžių *alka* („balokšnis, tvenkinys“; „vieta ant kalno, kur degintos aukos“) bei *alkas* („kalnas su šventvieta, stabas“). Autorės gimtinėje tekantis / rymantis *Alkupas* irgi turi savo mitologiją / etnologiją.

NEGALIU ATSISTEBĖTI PROFESORE VIKTORIJA

eita – gal grįžta, gal pasukta – prie kito laiko, prie kitų veikėjų). Nors keletą kartų pasakojama apie „tą patį“, bet kitur akcentus sudedant, kitas detales akcentuojant. Štai prisimena, kad metus mokytojavo tuoj po to, kai baigė vidurinę (dėl pinigų stygiaus apsispręsta atidėti svajonę apie Universitetą. Iš uždarbio galėjo bent paltą nusipirkti). Prieš pradėdama darbą pasidarė cheminę pusmetinę šukuoseną, todėl atrodžiusi lyg trisdešimtmetė...

Pirmasis skyrius (po įžanginio, pagrindžiančio, „pateisinančio“ šios knygos atsiradimą „Bijoti biografijos?“) pavadintas „Motina“. Čia fragmentiškai piešiamas, regis, artimiausio žmogaus portretas, pripažįstant „*mamai nepatiktų*“... Mat autorė nieko nedailina, ji yra, sakyčiau, hiperrealistė, pateikia ir smulkias detales, nebūtinai portretuojamąją pakylėjančias. Mama šešis savo vaikus (Viktorija vyriausia) globusi meile, jais labai rūpinosi, bet visada žinojo, kaip kas turi būti. „Motina išmokė kaip priesaikos: *Aš žinau, man sakė ne sykį mamaitė, kad čia mūsų žemė, kad aš lietuvaitė...*“ (p. 75). Užsimindavo, kad žentus mylės, bet ir jie ją turės mylėti...

Mama reikšmingai *dalyvauja* ir tolesniuose pasakojimuose, tėvui tik epizodiškai pasirodant. Regis, jo anks-

tesnė (iki Viktorijos gimimo) istorija ir pačiai autorei yra paslaptis, bent jau tokia buvo vaikystėje. Bet esminiai punktai išsiaiškinti: 1939 m. išėjęs į Lietuvos kariuomenę, „*1940 metais su pulku, su vėliavomis, ant savo puikių žirgų įėjo į Vilnių*“ (p. 349). Bet paskui jų pulkas inkorporuotas į sovietinę armiją, bekariaudamas tėvas pateko į vokiečių nelaisvę, pabėgo, grįžo į gimtąją Žemaitiją, susipažino su Stulginskių Paulina. Vėl su kaimo vyrais buvo, pasak motinos, „*pajėmė į karą*“. Viktorija 1944 m. gruodį gimė, tėvui vis dar kariaujant. Kažkiek laiko praleidęs rusų lageryje Kazanske, tarsi „komandiruotas“ iš tremties vietos, be dokumentų padirbėjęs Maskvoje, tėvas pagaliau nelegaliai grįžo. „*Taip ir gyveno, kasdien laukdamas suėmimo*“ (p. 350)...

„*Paulinos Stulginskaitės-Daujotienės ir Vaclovo Daujočio šeimoje (Keiniškės-Užgirių, Pagirgždūčio kaimai tarp Varnių ir Pavandenės) užaugome šešiese, trys broliai ir trys seserys*“ (p. 32) Visus sukrėtė, bet, žinoma, motinai labiausiai neatlėgstamai širdį skaudėjo, kai vienas sūnus jau brandžiam amžiuje iš gyvenimo pasitraukė...

Tarsi be jokių dvejonų atvėrusi „vartus“ į šeimos gyvenimą, ne tik šviesiasias jo puses, vienų „durelių“ neatrakino, pašaliečiams neleidžiama ten žvilgtelėti. Po tėvo mirties motina ištekojo antrąkart, tas faktas nenutylimas, net nurodoma pavardė – Dirgėlienė, tačiau patėvis

* Retai pasitaiko, kad du labai skirtingi autoriai tuo pat metu parašytų atsiliepimą apie tą pačią knygą, – *Red.*

tarsi neegzistuoja, nė karto nepaminimas, pavyzdžiui, grįžau, susėdome su mama ir jos vyru (ar kitaip nurodant išlaikomą distanciją)...

Baigusi Pavandenės vidurinę, apie kurios mokytojas išlikę šviesūs prisiminimai, Daujotytė mokytojavo Nevardėnuose, pateikiamas jaunų dienų ir studijų pradžios aprašymas – „Ankstyvasis dienoraštis: savasties įbrėžos“. Labiausiai sukirbino tai, ką įsivardijau *skaitymo drovesiu* – atrodė, tie slapti sielos virpesiai, kai esi užvaldytas bundančios meilės, ir turėtų likti slapti... (Žinoma, čia paliudijami ir „nekalti“ sielos džiaugsmas – gamta, atrastasis knygų, pajautasis muzikos pasaulis.) Profesorė jau iš šių dienų brandos aukštumų pasiūlo kitą žvilgsnį – tarsi objektyvizuotą, save regėdama kaip *personą* (skyrius „*Kito žvilgsnis. Vaizdiniai. Persona*“), taigi visuotinesnį personažą, pati atsiribodama nuo sentimentalus drovesio, į save jaunystėje, matyt, žvelgdama jau ne tik per gyvenimiškos, bet ir per profesinės – literatūrologinės patirties prizmę...

Taip objektyviai – objektyvizuotai – save analizuo-dama ir vertindama, Daujotytė nebijo pasirodyti nekuikli, štai prisipažįsta buvusi gera, visą laiką siekusi padėti kitiems, bet šis „nekuklumas“ tuoj atsveriamas – patikė būti gerai, norėjo būti giriama.

Nors baigiamasis skyrius nurodo akademinį apsisprendimą („Iš pirminio universumo universiteto linkui“), nors visoje knygoje randame svarbių brandos, profesinės raiškos liudijimų (štai, matyt, skaudžiai išgyventas „*visuomeninių organizacijų*“ puolimas dėl monografijos apie Sigitą Gedą ir šį skaudulį galbūt nuglostęs kolegų humanitarų solidarumas. Pripažįsta ir padarytą kompromisą – įstojusi į *kompartinę*. Brėžteli kelis štrichus apie šeimą (išsitarusi, kad artimiausieji nepageidauja būti aprašomi): „*mano Antanas*“, sūnus, jo šeima (net uošviui intarpas paskirtas)... Bet autorei (rašančiajai), regis, svarbiausia pradžių pradžia, Žemaitija ir žemaitybės (jų neretai pacituojama; „*Nie nie vyna gyvenėma ba soklėdėma*, – atsidūsta babūnė Daujotienė“, p. 380), konkrečios geografinės koordinatės: Pagirgždūtė, Laukuva, Pavandenė, Nevardėnai, Varniai, ypač Telšiai – ne tik „didmiestis“, bet ir svarbus tranzito taškas tarp Vilniaus ir gimtųjų namų. (Aš,

Telšiuose augusi ir šiam miestui, visam žemaitiškumui svetimumą jautusi, Klaipėdai, Šilutei savumu man atsišaukus, pripažįstu – pasisekė Viktoriui, tai mažai žemaitukei, kad net ir sunkiuoju pokariu, kai ne viena šeima trenkėsi į kitą Lietuvos pakraštį dėl virš galvos kybančios grėsmės būti „pavėžėtam“ toliau, ji vaikščiojo savo, žemaičių, žeme, alsavo gimtinės oru, klausėsi savosios, žemaičių, kalbos, buvo gaubiamas ir persmelkiamas per amžius „susifermentavusio“ žemaitiškumo...)

Savo vaikystę autorė preparuoja tarsi dviem skerspjūviais. Pokario skurdas – tai bendra abiem atvejais, bet pirmausia turtingas vaiko pasaulis: žmonių – gimi-nių, globojančių, mylinčių ir mylimų artimųjų, kaimynų – gausa, gamtos spalvingumas ir turtingumas, veiklos – be jokių įmantrybių – įvairovė, ne tik darbas nuo mažumės, bet ir šiokios tokios pramogos, šventės (atleidai, Kalėdos ir kt.). Kitu žvilgsniu įvertinama pokario tragika – ir kolchozų absurdas (mažoji Viktorija su broliuku dainuoja nuklausytą *kun nori, tun daryk, į kulkozą navaryk*), ir neišsakomos, bet nujaučiamos asmeninės tragedijos (štai nugirsta, kad puikiosios, tiesa, rūstaus veido mokytojos vyras pasikorė, to sunkmečio neatlaikęs...), ir vyrų (daugiausia) girtuoklystė – pamini, kad ir tėvas nekart girtas grįždavęs... (Ne tik pokarinio, bet ir „brandaus“ socializmo absurdoi liudijami: štai Universiteto pirmame kurse paskaitos prasidėdavusios šeštą vakaro, o rytais ikipiet – darbas gamykloje, laimė, šis „darbinis auklėjimas“ netrūkus atšauktas.) „*Augau tirštame, klampiname gyvenime, jo tamsoj, pokario samagono tvai-ke, vyrų baimėse, moterų ašarose. Bet ir kalnų gaudime* [žemaičių giedojimas – A. P.] *tamsiomis rudensio nak-timis, labai šviesiame dainavime, daugiausia Daujočių giminės*“ (p. 429). O tos giminės atsišakojimų tolimoje praeityje (bajorai!) pajautimas Viktorijai buvo ir yra svarbus. Daujočių, Stulginskių, Šliogerių giminė, tokios brangios vaikystėje babūnytės – ne tik dvi, daugiau, juk yra kaž kurios sesuo, dar kažkokia senolė giminaitė...

Žinoma, knygų, literatūros linija irgi nubrėžiama, pirmiausia – lietuvių literatūra, pradedant dar mokykloje gautu dovanų *Maironių*, paskui ir Šatrijos Ragana, „giminiška“ Žemaite. Žinoma, ne šiais laikais „atrasta“,

bet suaktualėjusi – dėl pajaustos būtinybės apginti – Salomėja Nėris, kiek vyresnės kartos artimieji – Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis... Pristatomi ir Universiteto dėstytojai, ne tik prof. Donatas Sauka, jos (kandidatinės) disertacijos vadovas, bet ir kiti. Juk nemažai būta bendrakeleivių – iki profesorystės, iki Nacionalinės kultūros ir meno premijos ir kitų apdovanojimų, narystės solidžioje *tarybose* ir pan.

Reikšmingi autorės minties vingiai apie kitokio, kito gyvenimo tarsi galimybę. Turtingos ir neramos vaizduotės žmogui nesunku įsijausti į kitas savo egzistencijos variacijas, „sugrįžti“ į kurį nors ankstesnį gyvenimo tašką ir pasukti tuokart nepasirinktu keliu (štai ir ponia Delovė, kiek pamenu, sėdėdama ant sofutės akimirksniu „patiria“ santuoką su kitu). Daujotytė, šiltai prisimenanti mokytojavimą, patirtą bendrystę su mokiniais, po studijų gavusi dar ir paskyrimą į Žemaitijos mokyklą (tą „užprotestavo“ prof. Jurgis Lebedys, nukreipęs gabią studentę mokslo, kartu ir dėytojavimo Universitete keliu), gali mintyse nueiti ir provincijos pedagogės kelią. Arba ūkininkės, žemdirbės, juk nuo mažumės net smulkiausi, net sunkiausi, purviniausi, net intymiausi (gyvuliams atsivedant prieauglį) darbai puikiai pažįstami!

Knygoje bent keliskart pažymima: gimusi per Kalėdas, 1944-ųjų gruodžio 23 d., krikštyta per 1945-ųjų Tris Karalius (gimimo data krikšto įrašė nurodyta sausio 2 d.), bet oficiali gimimo data kažkodėl – 1945 m. spalio 1 d. (Rašytojų sąjungos sąvade irgi ši data). Taigi 2024-ųjų gruodis profesorei Daujotytei jubiliejinis – gal šia proga ir gyvenimo peržvalga atlikta, pačiai apmąstant ir viešumai pateikiant savąsias ištakas, lig šiol nueitą kelią su jo pavingiavimais, su pakeleiviais, patirtais skauduliais, pasiektais laimėjimais *etc.*

Profesore, be Jūsų skurdesnis būtų Lietuvos dvasinis horizontas. Ne tik mokslinėmis įžvalgomis, faktologija mus praturtinote, bet ir atsivėrimų rizika, asmeniška pasakojimo gaida...

Lietuvos šalies žmonių padavimai CCXXIV

POLIŠINELIO PASLAPTYS

Mano būrimo salone *Dura necessità* apsilankęs VŽ reklamuotojas garsiai sušuko: „To dar nebuvo!“ Ir ėmė vardyti, ko: JAV, Prancūzija ir JK leido Ukrainai atakuoti Rusiją tolimojo nuotolio raketomis! Tačiau kažkelinta išrinktojo prezidento Trumpo atžala tą griežtai sukritikavo, visus, tą padaryti išdrįsusius, išvadinęs idiotais! To dar nebuvo, kad adekvatus, pilnametis sūnus išduotų slaptą savo tėvo nuomonę!

To dar nebuvo, kad nemokantiems matematikos būtų siūlomas gydymas klinikoje, kaip jau daroma Kinijoje. Natūralu – Xi nori kuo tiksliau susiskaičiuoti, kiek jo valdomas Kimas iš Šiaurės Korėjos jau pristatė ir dar pristatys patrankų mėsos jo brangiam draugui Vladimirui, ir kuo išradingiau nuslėpti, kiek jis pats jau pagamino ir dar pagamins dronų laikinam savo sėbrui Putinui Raudonajam, kuriam ketina ilgainiui numauti paskutines (teritorijų atžvilgiu) kelnes.

O Lietuvoje – to dar nebuvo, kad darbdavių „gėdos stulpas“ taip sparčiai pildytųsi. Nejaugi visi tapo tokie apsukrūs, kad net nepakaltinami?

¹ <https://literaturairmenas.lt/literatura/astrida-petraityte-negalu-atsidvytyt-pro-pesori-viktoriji>

– Buvo buvo, kaip nebuvo! Mano, kaip garsaus komiko, darbas – į viską žiūrėti rimtai, ir apie viską garsiai pranešti, – pareiškė toks Algis R., buvęs LRT (jau suspenduotas) Sūrskis, o gal net Mauzeris, išdavęs šventą Polišinelio paslaptį, kad naujas Armagedono vardas yra internetas, ypač socialiniai tinklai su visišku nebaudžiamumu juose.

– Ką čia paistote! – pasipiktino toks Žemaitaitis, žemiau už kurį kritusi ritasi tik jo vairuojama „Nemuno aušra“. – Aš, per stulbinamai trumpą laiką daugiau kaip tūkstantį kartų buvau paminėtas JAV, Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Ispanijos, Šveicarijos, Turkijos, Prancūzijos, Italijos, Austrijos ir daugelio kitų pasaulio kraštų naujienų portaluose, o socialiniuose tinkluose dar bent šimtąkart daugiau! Kokia išpūdinga mano gimtosios Nemuno šalies reklama! Nesvarbu, kad dažniausiai buvau minimas dėl įtarimų antisemitizmu. Įtarimas – ne vežimas, koalicijos gana! Mielasis Donaldas kadaise irgi sakė, kad norėtų turėti tokią komandą, kaip nacių vedlys Adolfas. Todėl dabar jis ramiausiai renkasi panašią, bet niekas jam nekaišioja pagalių į ratus, kaip man visi trukdžioja (kaip sakoma, trūkt už vadžių, vėl iš pradžių), net Baudžiamasis teismas galanda dantis. Bet aš narsiai seku ankstesniais suspenduotais lyderiais ir išdidžiai sakau, kad į viską „šikau ir tapšnojau“).

Tokios prakalbos mano būrimo salone *Dura necessità* dar nebuvo girdėtos. Klientai nuščiuvo, vieni ėmė dairytis pagalių (negi tokį sportišką rėksnį pagyryną įveiks plikomis rankomis), bet kiti pageidavo tęsinio ir jo sulaukė:

– Žurnalas *People* pagaliau paskelbė balsavimo rezultatus ir įvardijo seksualiausią 2024 m. vyrą. Negi mūsiškiai pavėpė *Žmonės* negalėtų surengti analogiško balsavimo, kad nustatytų seksualiausią, šauniausią šių metų politiką? Tada visi įsitikintų, kad prilygstančių man nėra – lengvai laimiu visuose politiniuose frontuose. Net prie Seimo jau antrąkart rinkosi minios, kad man pasimelstų, nors jie patys kažkodėl naiviai mano, atseit protestuoja prieš mane. Jau kadaise mielas Donaldas sakė, kad geriau bloga reklama, negu jokios. O dėl vietinio niekinio teisinio persekiojimo pasakysiu tik tiek – net Arnie's Hammeris, apkalrintas kanibalizmu ir seksualine prievarta, sulaukė

didžiulio palaikymo – pati motina jam padovanojo vazektomiją! – reziumavo Remigijus Ž.

Suklusę klientai gūžčiojo pečiais ir klausinėjo, ką tokia dovana galėtų reikšti, bet neatsirado tą terminą žinančių, o paties Žemaitaičio klausti nedrįso, kad šis vėl nepradėtų dėstyti nuo Ainošiaus prie Kaipošiaus, todėl daugiau niekas plepio auksaburnio nebesiklausė. Visiems atsirado savų reikalų. Toks Justinas J., viename filme vaidinantis gėjų, pasigyrė: „Pagaliau gavau tikrą vaidmenį.“ Stano gyvai dalijosi išpūdžiais, kaip vaikai sutiko naują jo mylimąją: „Ragino susikrauti lagaminą.“ Bet žvaigždūnas nepaaiškino, ar jam, ar jai. Kažkokia ne visiems žinoma atlikėja neužsičiaupdama pasakojo pabėgusi trumpų atostogų į Turkiją – ten jai pavyko rasti ne tik stebuklingų žolelių, kurių pavartojus labai norisi mylėtis, bet ir be vargo atsiriboti nuo vieno skandalo gimtinei, todėl jau rengia naują staigmeną! Kadangi dabar skandalus kelia, įvairias staigmenas krečia visi, kas netingi, niekas jos nepaisė, užtat labai pavydžiai apkalbinėjo Juozą Statkevičių, pasaulinę šlovę, anot jo, pelniusį pačiame Paryžiuje. Maža to, per modisto madų šou Vilniuje sužibėjusi Maria Randers pasipuošė jau matyta (o siaube!) suknele iš mamos Dainos Bosas spintos. Nesmagią padėtį iškart pataisė Edita Mildažytė, atvykusi su ypatingu žmogum!

Nedalyvavusieji nei Paryžiuje, nei Vilniuje dalijosi nuogirdomis, kad kažkur Amerikoje karštoji porelė Higi ir Bradley's buvo užtikta paparacų ir nufotografuota, kai išėjo begėdiškai pasivaikščioti, abu vilkėdami kruopščiai suderintus drabužius! Reikėtų jų apdarus parodyti Juozui S., tada šis modeliuotojas suprastų, kad neklydo, naudodamas tiek daug raudonos spalvos!

Du niūrūs flegmatikai susinervinę tarėsi su teisininku, ar galėtų reikalauti, kad būrėja, paskleidusi melagingas pranašystes, būtų nuteista grąžinti jiems pinigų. Gavę neigiamą atsakymą, nuskubėjo dėl ateities tartis su astrologu.

Savo ruožtu jau minėtas Žemaitaitis iš visų plaučių didžiu balsu traukė: „*Prie Nemuno kitas išaušo jau rytas*“, o baigęs giesmę pats sau karštai paplojo. ■

Tiesiai iš matematikų klinikos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2024. 11 (689)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Audronis LIUGA. *Time Hiding Places on the Road to the Unknown*. The author wonders if a universal symptom of our time is actually a desire to return to the past. "We're not going back!" was Kamala Harris' main campaign slogan. America chose to go back. What's more, he chose a revanchist, histrion-orchestrated comeback. Essays about Politics, Art and the 'New Normal' (page 2).

Ramūnas TRIMAKAS. *Poor Squirrel*. When bureaucrats get serious about squirrels, it's time for people to worry, writes the author. Essay about absurd events (page 8).

Arūnas SPRAUNIUS. *The Goodness of Defeat*. The author asserts that the ideological fervor of individuals who have experienced defeat and learned from it no longer gushes like a fountain, it is more typical of those who do not have such experience or ignore it. Essay on contemporary affairs (page 11).

Rūta BAGDANAVIČIUTĖ. *About excitement in art and life*. Existential anxiety is in the air not only in war zones. Geographically distant countries still hope that they will be protected by some distance from an aggressor rolling on the tracks of the Third World War. The bloody orgy of destruction expands... The author's essay on the fact that the performance of reality surpasses art (page 17).

Kęstutis K. URBA, Arvydas GUOGIS. *Vision of Lithuania's Future or Simply Mirage?* Interpretation of culture in Lithuania's strategic document and its Critique. The article by Kęstutis K. Urba and Arvydas Guogis (Mykolas Romeris University) was based on the authors' publication "Aspects of the Treatment of Culture and its Critique in the Lithuanian Strategic Document: Lithuania's Vision for the Future „Lithuania 2050“ in „Central European Political Science Review“, 2024, Fall, Vol. 25, No 97, p. 183–196 (page 24).

AI ZOLYNAS. *Poems*. Translated by Julius KELERAS (page 29).

"You are on a wonderful path..." Composer Feliksas Bajoras, who celebrates his 90th birthday this year, demands a lot not only from others, but also from himself. He seeks to understand the secrets of music and the order of the world. Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ interviews Feliksas BAJORAS (page 32).

Stasys EIDRIGEVICIUS. *Return to Lyon*. Stasys Museum made its debut in France at the 17th Lyon Biennale of Contemporary Art. Stasys Eidrigėvičius exhibition "Lines" together with the theater festival *Contre sens* analyzes the themes of identity and global neighborhood, which reflect not only Lithuania's season in France, but also the international art bridges being built by Stasys Museum. The artist's essay about his return to Lyon (page 39).

Daiva ŠABASEVIČIENĖ. *The Companion of the "Journey" is Imagination*. Philip Glass's opera at the Klaipėda State Music Theatre. Nowadays, when there are no more heroes, when events began to level, nations became similar, Philip Glass's "Voyage" is a huge challenge. The Klaipėda State Music Theater staged this opera for the second time in world history. A good

thirty years ago (1992), it was written being commissioned the Metropolitan Opera for the 500th anniversary of the discovery of America. The Klaipėda Musical Theater dedicated it to the opening of its new theater (page 42).

Marija DAUTARTAITĖ. *Cat on a Hot Tin Roof*. After the premiere of the latest performance of the Vilnius Small Theater "Cat on a Hot Tin Roof", social networks were flooded with promotional images and comments – extravagant, innovative, interesting. A photo of a man in a pink leotard and high heels was shared – well, a drag queen for sure. Cabaret? (page 46).

Raminta JURĖNAITĖ. *The interaction of music and painting in Paliesius Manor*. Paliesius Manor House, a recognized center of musical expression, is also open to other arts. Painting sessions, small photography and art exhibitions, book presentations are held here. Artistic director, pianist, painter Viktoras Paukštelis invited Mykolė Ganusauskaitė and Ségolène Kan, who studied together in Paris, at the National School of Fine Arts, to the residence in Paliesius Manor (page 49).

Vidas POŠKUS. *Stopping Time and Emotions*. About the exhibitions of the painter and prose writer Romualdas Lankauskas in the VDA exhibition halls –Titanikas and in Šiauliai gallery Laiptai (page 51).

Mahir GAMZAYEV. *Balys Sruoga "Forest of the Gods" in Azerbaijan*. Cult book "Forest of the Gods" by Balys Sruoga (1896–1947) 2024 published in Baku in Azerbaijani in July. A well-designed book was published by the publishing house and printing center *Nurlar*. This is an international project of the Lithuanian Genocide and Resistance Research Center and the Lithuanian Azerbaijani Community. "The Forest of the Gods" was translated into Azerbaijani language by Mahir Hamzəyev. In addition, he, the compiler and special editor of the book, supplied it with more than 60 comments and notes and wrote the foreword (page 55).

Aušra Marija SLUCKAITĖ. *Two short stories: "The Officer's Wife", "Insomnia"* (page 64).

Saulėnė PUČILIAUSKAITĖ. *Blue Thoughts (Somewhat Strange)*. The author talks to her imagined other self. Part II (page 68).

Andrea DONOFRIO. *Eurocommunism: The rise and fall of a hopeful project*. Eurocommunism at first seemed to offer a strategy for socialist transformation in keeping with the complexities of contemporary western European societies. But by the mid-1980s its momentum had dissipated, leaving communist parties in deep crisis. Despite its political failure, however, Eurocommunism could also claim important achievements (page 72).

Rimantas JOKIMAITIS. *German Archives Data from Bloodlands*. How the Lithuanian Jewish community was destroyed during the Second World War will be attempted to explain for a long time. In the future, scholarly research will provide a lot of new facts, but even today German researchers are publishing a lot of valuable information, because they have much easier access to wartime archives, cases brought against Nazi criminals after the war. The author discusses the book *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42* by Hans-Heinrich Wilhelm. Peter Lang. 1996. 597 p. (page 81).

Vytautas MARTINKUS. *Hungry for Alkups*. About a book by Viktorija Daujotytė Kai rašai, nebijai. *Autobiografiniai tekstai*. (When You Write You Are not Afraid. Autobiographical texts) (page 87).

Astrida PETRAITYTĖ. *I Can't Stop Being Surprised by Professor Viktorija*. Another look at the same book by Daujotytė (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Secrets of Polishinėl*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Bram IVERN. **The post-liberal condition** (En) (Lt)

The perfect storm of viral politics and the challenge of Big Tech test the faith in the liberalism–fascism dichotomy. Fascism becomes endemic, playing on the premises of liberalism, pitting them against its democratic ideals.

Réka Kinga PAPP. **When justice takes too long** (En) (Lt)

Excruciating pain and paralytic numbness alternate in an inhuman rhythm. As Ukrainian artists struggle to overcome exhausted tropes of warfare and martyrdom, others consider what it will take to bring the perpetrators to justice. But moral reckoning is an even more complicated business.

Kateryna BOTANOVA. **Defined by silence** (En) (Lt)

The Ukrainian art that was destroyed – and the art that never happened. Ukrainian artists are struggling to invent a new language to express their experience of the war, one that goes beyond tropes and commonplaces. Some of them frantically document, others reflect in hurried sketches while on the run with their kids. Many artists don't create at all – they are on the frontlines.

Nicolas WERTH. **On the battlefield of history** (En) (Lt)

Memory, especially when traumatic, is often considered contentious rather than being recalled and honoured. Years of activism that went into uncovering the stories of victims of mass repression, memorialized and archived at Memorial, the NGO the Russian state recently forced into closure, now needs further rescuing.

Caroline MOLLOY. **A computer is all you need. How Big Tech – especially Digital Health – is eroding the social contract** (En) (Fr)

Big Tech and its applications are often hailed as a way of democratizing healthcare. But who is really benefitting from Big Tech's increasing involvement in public services such as health? And does a focus on the privacy implications of the Big Tech revolution cause us to overlook its social impacts?

Lydia Ayame HIRAIDE. **A double-edged eco sword** (En) (Lt)

Climate change affects us all yet not equally. The plight of those forced to migrate as a result – often called 'climate refugees', though not officially – has become contested ground between human rights/environmental activists and anti-asylum lobbyists. Could 'ecologically displaced', avoiding racialization, xenophobia and division, be a viable alternative?

Magdalena TAUBE, Krystian WOZNICKI. **Apocalypse in the rear-view mirror** (En) (Lt)

The planet, as authoritarian capitalism's plaything, is subject to real-world economic-ecological downward spirals. And yet exorbitant space exploration projects continue to build escapist dreams on extractivism. And the threat of nuclear war continues to push at the limits of tenuous environmental stability.

MRF 2024 m. „Kultūros barų“ dviejų dalių projektui
„Moralinė kultūros pareiga“ skyrė 173 000 eurų

MRF remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Rūpesčiai ir lūkesčiai“,
„Kūryba ir kūrėjai“ (iš dalies), „Pažinti naujaip“, „Apie knygas“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 3 Eur

Romualdas LANKAUSKAS. Baltasis debesis. 2000

Romualdas LANKAUSKAS. Spalio muzika. 2005

Apie Romualdo LANKAUSKO parodas Vilniuje ir Šiauliuose skaitykite p.51

Kaina – 3 Eur
KULTŪROS BARAI 2024. Nr. 10 (688), (96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009